

El fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

Història d'un llarg procés de catalogació i estudi d'una selecció de materials

Aquest treball que parla del fons arqueològic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI) té tres parts clarament diferenciades. En primer lloc, es dóna un panorama de com s'ha tractat el tema dels magatzems i de la tasca de catalogació dels fons en la bibliografia especialitzada, explicant seguidament com han anat aquests dos temes fonamentals en la trajectòria històrica dels museus de Lleida i especialment en l'arqueològic. En segon lloc s'explica la base de dades utilitzada per a fer l'inventari, catalogació i documentació del fons de l'IEI amb les estadístiques i les conclusions, tant quantitatives com tipològiques, que es poden treure a partir de la relació de tots els materials existents i dels seus jaciments de procedència. Finalment, no hem pogut resistir la temptació de presentar una selecció d'aquells materials més nous que han aparegut en les feixugues i generalment rutinàries tasques d'inventari, sobretot amb un volum tan destacat i en unes condicions de treball generalment difícils.

Paraules clau: fons de museu, magatzem, catalogació, base de dades, inventari, documentació, neolític, *askos*, edat del ferro, sivella, capitell.

Introducció

El desig de guardar coses atractives, sigui per la seva bellesa o per la seva raresa, per tal de satisfer tant el gaudi contemplatiu com l'orgullosa satisfacció de mostrar-les a la gent, és pot detectar de manera discreta gairebé en totes les èpoques, si bé serà a partir del segle XVI i sobretot del XVIII quan l'afany col·leccionista assolirà les cotes més notables. L'augment dels objectes atesorats exigirà un espai cada cop més gran i això, juntament amb la progressiva socialització de la propietat d'aquells primers magatzems d'objectes singulars i de la popularització de l'interès per conèixer aquells curiosos continguts, provocarà l'aparició i la implantació dels primers museus pròpiament dits, durant el segle XIX; primer com a autèntics magatzems, més o menys ordenats, i després com a centres de

This work that talks about the archaeological grounds of the Public Foundation of the Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI) has three different parts. Firstly sets a view of how the issue of storage and inventory works has been treated in the specialized bibliography; next it describes how both this prime issues have developed in the historic line of the museums in Lleida and particularly in the Archaeological. Secondly it explains the data that has been used for the inventory, catalogue and documentation of the fund of the IEI; with it, it has the statistics and conclusions both quantitative and typological that can be produced from the relationship of all existing materials and from their originating sites. Finally we could not help the temptation to present a selection of the newest materials that have appeared in the hard and generally familiar inventory works, especially in such a great volume and in very difficult work conditions.

Key words: museum grounds, storage, cataloguing, database, inventory, documents, neolithic, *askos*, Iron Age, clasp, capital.

recerca i de divulgació durant la següent centúria. En l'actual mil·lenni predomina la voluntat de tenir uns atractius edificis multiserveis per a donar culte a la cultura, on a més de mostrar les peces de manera entenedora i engrescadora, serveixin de lloc d'esbarjo, així com també de centre d'investigació per als especialistes i, potser, principalment, com a salvaguarda d'un patrimoni imprescindible per al manteniment de la memòria i de la sensibilitat d'una societat cada cop més globalment consumista, però que necessita conservar el coneixement de les seves arrels.

El fons material de tot museu és lògicament el motiu de la seva existència i l'acurada conservació és, o hauria de ser, l'objectiu prioritari de la institució. Després hi ha, evidentment, i també de manera consubstancial a la idea d'allò que ha de ser un museu, la vocació divulgativa d'aquella col·lecció, fent

entenedors els seus valors patrimonials tant intrínsecs com extrínsecs, sobretot a través de la seva exposició permanent. De totes maneres, resulta obvi que no es pot mostrar tot el fons que forma part d'un museu, ja que tant per raons tècniques d'adequar-se al discurs museístic com per les més prosaïques de disponibilitat espacial, mai s'ensenya al públic tota la col·lecció existent en cap museu. Encara que tòpica, no deixa de ser força explicativa la famosa comparació del fons museístic amb un iceberg, del qual solament es veu la petita part que sura respecte a la gran massa que hi ha per sota de la superfície de l'aigua; és a dir, la mostra permanent d'un museu equival a la part aèria del bloc de gel, mentre que tota la resta de la col·lecció es guarda en els magatzems, a disposició solament dels especialistes, com passa amb la voluminosa base subaquàtica de l'iceberg que solament és visible als ulls d'una minoria convenientment equipada. Per tant, els dos grans blocs que integren la col·lecció d'un museu tenen una relació inversament proporcional entre el volum del material exposat i el nombre de persones que el contemplen; és a dir, la part quantitativament més petita és la més vista, mentre que la més gran és la menys coneguda. Normalment per donar sortida expositiva a alguns dels materials emmagatzemats cal recórrer a modificacions de la mostra permanent o, més habitualment, a la realització d'exposicions temporals. Hem de tenir present que moltes de les peces que formen part de l'exposició permanent són aquelles que pels seus valors específics esdevenen totalment emblemàtiques i són el reclam identificador d'un museu respecte d'un altre; aquest atractiu especial d'uns materials fa que sigui pràcticament impossible i clarament desaconsellable l'ocultació d'aquells objectes per raons de renovació dels discursos museístics, els quals sempre han de contemplar la seva exposició i per tant han de condicionar en bona part els plantejaments museològics per tal d'obtenir un tractament museogràfic adequat als seus interessos generalitzats. En l'altra cara de la moneda hi ha aquells objectes que mai seran objecte de cap exposició, ja que per les seves característiques materials tenen solament un interès molt específic de cara als possibles estudis puntuals que puguin realitzar els corresponents especialistes. També pot donar-se el cas que per la riquesa d'una col·lecció hi haurà peces que no seran exhibides davant la competència d'altres de més singulars, però que en aquells fons més pobres haurien pogut esdevenir fins i tot les peces estrelles de la mostra permanent d'un modest museu. En tot cas la legislació catalana parla que "Els museus han de tenir exposada, com a mínim, una part representativa dels seus fons (Decret 35/1992 de desplegament parcial de la llei de museus, 7.1.a)", encara que resta per definir quina significació se li dóna a aquest concepte de representativitat (NAVARRO 1995, 106). Resulta interessant el plantejament equitatiu que fan des de la Direction des Musées de France a mitjan anys vuitanta amb la distribució espacial de les tres funcions bàsiques del museu, segons la regla *des trois tiers* que proposava *trois parties sensiblement égales, entre les galeries d'exposition permanente, les lieux de la conservation et les aires d'accueil, d'animation et d'expositions temporaires* (ANÒNIM 1986b, 23).

Totes aquestes reflexions són especialment aplicables en els museus arqueològics, ja que per les característiques específiques de la major part dels materials que es troben en les excavacions es produeix una dificultat afegida a l'hora de mostrar-los de manera atractiva i didàctica ja que "Els materials arqueològics solen trobar-se sovint en deficient estat de conservació, o són repetitius i generalment només interessarà exposar-ne una mínima part, sense que això vagi en detriment del seu interès històric" (MONTSERRAT *et al.* 1982, 52).

El fons arqueològic de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI a partir d'ara) té, com qualsevol col·lecció museística, una petita mostra que forma part de l'exposició permanent que hi ha en la Sala d'Arqueologia situada a l'Antic Hospital de Santa Maria de Lleida i el gran conjunt restant que es guarda al magatzem situat en el polígon industrial El Segre de la mateixa ciutat. De la museologia i museografia de la Sala d'Arqueologia ja se'n va fer una publicació en el seu dia (GONZÁLEZ 1995a), així com també la guia didàctica per a ús escolar, tant per als nivells d'ensenyament primari (MACIÀ 1994a) com del secundari (MACIÀ 1994b), amb el corresponent dossier per al professorat (FILELLA *et al.* 1994) i també darrerament ha aparegut el catàleg dels materials exposats (RIBES 2002). Mancava per tant donar a conèixer la resta del fons arqueològic de l'IEI, d'interès globalment més específic per al món especialitzat, però abans ha calgut completar la feixuga, si bé totalment imprescindible, tasca d'inventari dels nombrosos materials emmagatzemats que el constitueixen. Aquest article vol explicar la feina realitzada al llarg de molts anys, amb la crònica mancança de magatzems adequats i amb l'esforç de fer no solament una simple relació d'objectes, sinó tota una completa base de dades que esdevingui un pràctic estri de consulta. Mitjançant una sèrie de gràfiques mostrem les dades estadístiques on destaquen les cronologies més representatives i la principal procedència geogràfica dels materials que formen part del fons arqueològic de l'IEI, amb l'excepció dels materials de les excavacions realitzades a partir de 1981, les quals tenen els seus propis inventaris i que segons els corresponents permisos d'excavació tenen uns diferents llocs de dipòsit. Cal dir que la rutina d'inventariar acuradament les dades quantitatives i qualitatives del voluminós fons arqueològic, s'ha vist trencada de tant en tant per la troballa de materials especialment interessants ja que aporten dades inèdites respecte al coneixement històric del territori. Una selecció d'aquestes novetats es presenta aquí per primer cop, la qual cosa indica, a més, no solament les possibilitats de recerca que ofereix el fons, sinó també l'eina utilíssima que és la base de dades on consta tota la informació recollida i que permet trobar de manera eficaç qualsevol element existent en la reserva arqueològica de l'IEI. Així també seguim una recomanació tècnica fonamental per tal de possibilitar la difusió de tot aquest material tant pel que fa a l'àmbit pedagògic com científic, que caldrà estudiar-lo sistemàticament (CTMLCATMC 1981, 19).

Per tant el present article fa referència a tots els materials existents en el fons arqueològic de l'IEI, els quals provenen de les col·leccions anteriors a 1942,

dels treballs d'excavació i de prospecció realitzats també des d'aquell any fins al 1981, així com de les donacions i dipòsits realitzats des de llavors fins a l'actualitat. Com ja hem dit, els inventaris de les excavacions realitzades a partir de l'any 1981 per la Secció/Servei d'Arqueologia de l'IEI no hi són inclosos perquè tenen un tractament tècnic i legal diferent, alguns dels quals, juntament amb les corresponents memòries que marca la normativa vigent, es troben en procés de realització (GONZÁLEZ, 1991, 117). Recordem que el criteri més generalitzat considera com un sol bloc de materials tot el conjunt d'una campanya d'excavació o, àdhuc, la globalitat d'objectes recuperats per un mateix equip d'arqueòlegs durant diverses campanyes en un mateix jaciment (ALCALDE *et al.* 1988, 6), per tant la incorporació d'aquests materials no ha de canviar gaire la relació numèrica d'entrades del museu; una altra cosa serà efectuar-ne els càlculs estadístics que presentem ara i que resultaran sensiblement modificats amb la incorporació dels nous materials procedents de campanyes modernes d'excavació.

Els magatzems: espais oblidats dels museus?

Abans d'entrar en l'anàlisi detallada de la feina feta i del contingut del fons arqueològic de l'IEI, creiem que és interessant de fer un volt per veure com han estat tractats en la bibliografia específica tant els espais destinats a l'emmagatzematge dels materials conservats en els museus com els corresponents inventaris i catalogacions. Sense la voluntat de ser exhaustius, ja que veritablement és un tema que donaria per a un interessant treball específic, hem pogut comprovar que, tot i la importància per a la vida d'una institució museística, el tema dels magatzems i de l'inventari dels fons és habitualment obviat, per no dir oblidat, en la major part de treballs publicats, els quals dediquen sempre la seva atenció a la part més atractiva dels museus, és a dir les exposicions permanents.

El primer objectiu històricament parlant dels museus era conservar les coses valuoses i atractives que la inquietud i la curiositat humana havia creat o havia trobat al llarg dels temps. Els museus, durant el segle XIX, són bàsicament contenidors "de restes de diversos períodes i de diverses formes, emmagatzemades més que exposades, per tal de salvar-les de la destrucció" (MONTANER 1987, 47), els quals compleixen ja *sa mission première qui est la sauvegarde du patrimoine* (ANÓNIM 1986b, 23). Els primers museus són sempre més a prop de la idea de magatzem visitable que d'un autèntic esforç expositiu que sigui planer, com es posa de manifest en les imatges de la capella de Santa Àgueda i del Museu del Parc, plenes dels materials que la Junta de Antigüedades barcelonina anava recollint (ROVIRA 1984, 56). La superació d'aquesta etapa no serà fàcil sinó sobretot desigual, ja que a mitjan segle XX molts museus encara la tenien pendent. Davant d'aquest panorama no ha d'estranyar-nos que la màxima prioritat sigui arranjar l'exposició permanent i continuï en un segon pla l'adequada

ubicació de la resta del fons. De vegades l'eufòria museística, i a la vegada científica, d'alguns els porta a dir algunes aparents contradiccions, com quan el director del museu de Burgos diu en la dècada dels seixanta: "...las obras de arte no están destinadas a ser encerradas en armarios o en cajones, sino más bien a estar expuestas de una manera permanente y agradable..." però quan es refereix a la funció científica escriu "...en la actualidad los museos han dejado de ser simples vitrinas de exhibición... los fondos del Museo burgalés están siempre a disposición de los investigadores que quieran estudiarlos" (OSABA 1960, 7). Posiblement això és més fàcil amb els museus d'art, mentre que sembla més difícil de superar la idea pejorativa que molta gent té sobre els museus arqueològics, ja que "*creen que son almacenes de trastos antiguos y lugares donde se exponen unas cuantas piedras viejas de escaso o de ningún valor*" (OSABA 1960, 7).

A poc a poc, però, es deixa enrere la idea del nou-cents de considerar els museus com llocs on es conserva visiblement amuntegat tot allò que podia tenir un interès. Llavors es passa progressivament a la del museu atractiu per al gran públic, però, potser amb el desig legítim i lògic d'atreure la població als museus, es considera aquesta la veritable raó de ser d'aquestes institucions, en detriment de l'altra funció estrictament conservadora. Precisament, seguint la coneguda definició de l'ICOM sobre el que és i ha de ser un museu: "Museu és una institució al servei de la societat que adquireix, conserva, comunica i sobretot exposa amb fins d'estudi, educació i delectació, els testimonis materials de l'evolució de la naturalesa i de l'home". Els museus, en el darrer terç del segle XX, es plantejaven que la primera missió, doncs, del museu serà l'adquisició, restauració, classificació, documentació i conservació de part d'aquest patrimoni. Aquesta funció d'innegable importància no és, però, vàlida en si mateixa si no té un fi ulterior que faci que el museu sigui alguna cosa més que un conjunt de laboratoris, tallers, magatzems i centres de documentació...l'autèntica dimensió i raó d'ésser la trobarem en l'exposició, comunicació i educació del públic (TEN *et al.* 1976, 62). Podem veure algunes altres opinions en aquest sentit: "*La conservación simple de los materiales convertiría el Museo en una «vitrina» de objetos*" (BALDEON 1983, 12), o "*El museo es hoy en día algo más que un lugar donde se almacenan, conservan y muestran diferentes obras y objetos del patrimonio*" (ALONSO 1999, 11); o també "*La concepción propia del siglo XX como es la del «museo organizado, vivo y didáctico», desde la superación del «museo almacén», hasta constituirse en no pocos casos con el perfil de banco de datos y con el de «museo laboratorio»*" (ALONSO 1999, 15), o insistint allò que les institucions museístiques han de tenir per tal d'acomplir els seus objectius, és a dir "totes les instal·lacions necessàries... (magatzems, laboratoris, biblioteca, oficines, àrees de descans i serveis i, naturalment, espais expositius)" (FRESQUET 1995, 22), ja que l'actual model de societat, amb més temps de lleure i més inquietud cultural, ha provocat "la necessària adequació dels museus a aquesta nova realitat i l'inici de la superació del concepte museu-

magatzem” (NAVARRO 1995b, 19). És curiosa la diferenciació entre magatzem, botiga i aparador que es fa essencialment de les col·leccions, encara que no necessàriament en aquest ordre hi ha evolució, ja que n’hi continuen havent de tots els tipus (MORRAL 2000, 226).

Alguns museus s’estimaran més fer una reforma expositiva però mantenint completa la mostra de la seva col·lecció i a la vegada “*respondiendo a la idea de que los museos no son simples almacenes de trastos viejos*” (APARICIO, LATORRE 1977, 8). Així es va fer la instal·lació del Museu Arqueològic de Requena, que sorprèn perquè va servir per guardar els fruits “*de la labor constante e ilusionada*” del grup d’aficionats de la població valenciana, però considerant l’exposició totalment exhaustiva de la col·lecció creada, “*la cual, debidamente catalogada y ordenada, se exhibe en las vitrinas correspondientes*” (APARICIO, LATORRE 1977, 7). Però n’hi haurà altres que cauen absurdament en els vells plantejaments conceptuals i obliden dissenyar un espai adequat per a guardar les reserves ignorant els avenços que ha fet la museologia en els darrers temps. Un exemple d’això, encara que sembli estrany, el trobem en el famós Museo Nacional de Arte Romano de Mérida dissenyat per Rafael Moneo i que conceptualment presentava un plantejament anacrònic, ja que “...el museu fou concebut per l’arquitecte com un «museu per a erudits»; com un immens espai d’exposició-magatzem, on forçosament les claus de comprensió de l’objecte estaven solament a l’abast dels estudiosos. Es tractava d’un museu on privava el concepte de quantitat, d’acumulació de peces... per damunt de la selecció segons un programa definit prèviament... progressivament aquesta idea s’anà modificant, flexibilitzant... i el «museu-magatzem decimonònic» es va fer assequible a un públic més majoritari gràcies al procés de diàleg entre arquitecte i museòleg” (JANER 1989, 10). La mateixa organització espacial del nou museu emerità ja va néixer “amb un programa insuficient i, potser, desequilibrat des del primer moment, atès que té ja plens els magatzems... a causa també d’un canvi de concepte en el museu... quan la decisió posterior d’exposar només selectivament els fons del museu va tornar el protagonisme especial als magatzems, que només es van poder situar en una zona de la cripta, que avui ja es troba curulla” (BAZTAN 1989, 14). La idea de fer magatzems museografiats a còpia de “lleixes visibles a través de vidrieres que possessin els objectes a disposició fàcil dels estudiosos... no ha prosperat, tot esperant... que conclouï el procés, complex, de reorganització dels fons i la seva adaptació als nous espais de reserva”. Cal afegir que aquesta solució l’han duta a terme alguns museus —fins i tot espanyols—, per exemple el Römisch-Germanisches Museum de Colònia i el Museo Arqueológico Provincial de Sevilla (ÁLVAREZ 1989, 20).

El panorama museístic de les terres de Lleida a mitjan anys noranta no era tampoc gaire afalagador, especialment per la “manca d’una infraestructura bàsica ja que, malauradament, és encara habitual pensar que un museu és l’exposició ordenada d’objectes i poca cosa més. La necessitat de tenir uns magatzems ordenats, l’inventari dels fons ultimats i el control exacte sobre la conservació dels materials són qüestions

que tenen un valor secundari per a la majoria de la gent, enlluernada fàcilment per una exposició més o menys atractiva, però que oblida o desconeix la base i l’essència d’allò que es veu, la qual està precisament en el fet de posseir una rereguarda en condicions” (GONZÁLEZ 1995 b, 17). Llavors, i encara ara, era “relativament habitual l’execució d’obres que afectaven solament la part més visible del museu, oblidant aspectes tècnicament no menys importants, com els magatzems” (GONZÁLEZ, XANDRI 1995, 53).

L’oblit a parlar dels magatzems és molt habitual en la majoria de les guies que es poden adquirir en els museus, ja que preferentment se centren en la descripció de la col·lecció permanent, de vegades també hi ha alguna referència de l’edifici, però normalment no diuen res dels serveis complementaris del museu. Per exemple, la petita guia del Museu de la Civilització Gal·loromana de Lió té un interessant apèndix sobre els rics i importants fons guardats, indicant que “*S’il est impossible d’exposer l’intégralité des collections, les réserves sont accessibles aux spécialistes de diverses disciplines*” (ANÒNIM s.d., 31); o en la del Museu Arqueològic d’Estrasbourg solament apareix *Réserve* per indicar la ubicació de l’espai destinat a magatzem en la planta general del museu on són recollides totes les sales d’exposició però aquella que aquí ens interessa apareix incompleta i surt referenciada de manera conjuntural (ANÒNIM 1973). No deixa de ser curiós que en la interessant publicació realitzada per commemorar els cinquanta anys del museu arqueològic de Barcelona són analitzats molts dels aspectes de la institució: des del mateix edifici fins a la col·lecció exposada, passant pels investigadors i les diverses dependències. Tractant-se del primer Museu Arqueològic de Catalunya es comprova l’interès a mostrar l’existència d’altres serveis complementaris entre els quals hi ha els magatzems (CARRERAS *et al.* 1984, 78). Fins i tot hi ha un petit article que de manera monogràfica parla dels “magatzems del museu o sala de reserva”, però es dedica a parlar més de l’itinerari que fa el material un cop ingressat i una vegada “fets aquests requisits, el material és encapsat i separat per diferents criteris de classificació com estrats, quadrícula, formes, sense forma, material museístic d’exposició, de divulgació o d’educació, etc., i anirà definitivament als magatzems” (MARCET 1984). Aquest curt escrit té el valor de ser un dels primers que es dediquen a parlar d’una cosa tan poc atractiva com és el magatzem, per la qual cosa s’utilitza prioritàriament la paraula reserva. De manera elemental és força interessant veure quins són els criteris emprats a l’hora d’efectuar l’acte important de l’emmagatzematge. Resulta sorprenent l’absència de tot comentari al sistema d’emmagatzematge del Museu Arqueològic de Barcelona, a l’hora de mostrar per primera vegada el seu “museu secret” encara que hi ha la intencionalitat des d’un bon començament “d’abastar d’un cop d’ull totes les interioritats d’una institució que compleix 50 anys d’història” (ANÒNIM 1986a, 95). Entre altres propostes hi ha la d’ensenyar “el sistema de registre i fitxatge”, però curiosament no es troba cap explicació posterior, així com tampoc no hi ha cap referència als grans desconeguts, l’espai més secret del museu: els magatzems!

Curiosa és l'excusa o l'explicació que alguns plantejaments museogràfics necessiten fer per tal de justificar la no-exposició exhaustiva de tots els fons existents en la institució: sobretot, com hem comentat en la introducció d'aquest article, els fons no exposats sempre han de ser superiors als mostrats al públic. Per exemple, podem veure com "Aquesta exposició no pretén presentar totes les peces que existeixen als magatzems del Museu d'Arenys de Mar: fer-ho vol dir, molts cops, cansar el visitant fent-li veure peces repetides i no deixant captar el sentit didàctic que ha de presidir la mostra" (SOLÍAS 1983, 7). En la reobertura del museu gironí de Sant Pere de Galligants s'especifica que "Donada l'amplitud d'aquestes col·leccions, només és possible oferir-ne una part, a manera d'exposició, que s'anirà renovant sovint" (ANÒNIM 1981). Encara que per a una exposició temporal no deixa de ser significativa la necessitat de demanar excuses, com es va fer en el Museo de Ávila ja que *"Tampoco lo expuesto aquí es «todo»: una vez más el discurso expositivo —y el poco espacio— han obligado a una selección drástica, que ha dejado fuera bastantes actuaciones análogas a las sí mencionadas, debido a unas circunstancias que sus propios protagonistas sabrán comprender y justificar"* (MARINÉ, TERÉS 1991, 6). Així, per exemple, podem veure que la principal pinacoteca espanyola no té tampoc exposada tota la seva col·lecció: *"Más de 3.000 cuadros tiene el Prado. De ellos, un millar largo permanece fuera de los muros del Museo; unos, los más, están guardados en los almacenes; otros ha sido enviados en depósito a museos provinciales y organismos varios del Estado. Como se comprenderá, son menos valiosos que los expuestos, los cuales, en número redondo, suman 1.900"* (PANTORBA 1969, 17). Quan es planteja la reforma del Museu de Vitoria s'aplica ja la tria de materials per a l'exposició permanent: *"Así pues de una gran selección de materiales, se dejaron los más representativos de este proceso histórico de comunidades, quedando el resto convenientemente ordenado en los fondos del Museo"* (DD.AA. 1977, 11), aquesta manera de fer serà la que progressivament s'anirà aplicant a la majoria dels museus. Curiosament, això de vegades no és fàcilment acceptable pel gran públic, sobretot quan està acostumat a un espai ple d'objectes i amb la modernització es veu "privat" d'aquell nombre de peces al qual estava habituat; aquesta fou precisament una de les crítiques més xocants rebudes després de la inauguració de la nova exposició permanent de la Sala d'Arqueologia de l'IEI l'any 1993.

Per a alguns el magatzem és la solució adequada davant del problema d'ubicació de les col·leccions variades que formen part del seu fons, però que no s'adapten al discurs museogràfic permanent; així, per exemple el Museu d'Història de Sabadell té clar "que el seu primer destí serà formar part de la reserva, amb tot el que això implica de necessitat d'espai i bones condicions d'emmagatzematge" (ENRICH 2000, 287). Un cas semblant són les exòtiques peces precolombines que hi ha als museus de Catalunya, en el recull d'inventari realitzat per Victòria Solanilla, on diu que "la reserva de col·leccions en els magatzems... és certament de doldre" (SOLANILLA 1992, 12), ja que habitualment les peces són per si soles prou dignes

de ser exposades, però xoquen amb la difícil introducció en els discursos museogràfics de la majoria dels museus. La solució a l'atàvic col·lapse de les col·leccions dels museus passa per tenir uns magatzems en condicions, cosa poc fàcil d'aconseguir.

Habitualment trobem en la bibliografia que com a màxima referència a l'emmagatzematge dels objectes hi ha considerar insuficient l'espai del museu per encabir-lo tot. Quan la quantitat dels treballs és intensa s'origina un problema d'emmagatzematge important com va passar amb el Servei d'Excavacions que dirigirà Pere Bosch Gimpera, fonamental per a la investigació arqueològica del país, però que provoca un "problema" logístic atès que "l'activitat fecunda entre 1915 i 1932 acumula quantitats ingents de materials arqueològics que ja són difícils d'emmagatzemar i exposar a la Ciutadella o altres magatzems. Es fa indispensable de disposar d'un edifici capaç i digne..." (ROVIRA 1984, 55). Així també, les primeres instal·lacions del Museu Arqueològic d'Elx van ser progressivament superades *"como consecuencia de su propia actividad"* i l'any 1972 *"quedó desbordado por su contenido a causa del descubrimiento"* d'un important jaciment ibèric (RAMOS 1987, 7), per la qual cosa és sorprenent la total absència de referències a l'espai d'emmagatzematge de la darrera seu del museu. Un intent de donar resposta a aquesta necessitat és dissenyar vitrines que satisfacin la doble funció d'exposar i d'emmagatzemar, cosa que farà, per exemple, el Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi, que en 1946 "exposava els seus fons arqueològics a l'interior de 14 vitrines..." (SEGURA 2000, 153), de la mateixa manera ho va fer el Museu Arqueològic de l'IEI en la seva primera etapa, tal com comentarem més endavant.

La realització d'obres en els museus és una circumstància apropiada per buscar solucions a la manca de lloc per emmagatzemar, però, de vegades, tenen un condicionant important en la categoria artística de l'edifici que aixopluga el museu, d'aquesta manera s'han fet obres amb les millors intencions, però lluny de satisfer les necessitats han afectat la integritat monumental de la construcció que aixopluga el museu, un exemple d'això és que *"Las obras realizadas en el Museo de Burgos tienen graves defectos... si bien el defecto principal del Museo es su escasa capacidad"* (OSABA 1960, 70). En d'altres ocasions, l'aprofitament de l'espai disponible origina curioses servituds de pas com passà amb l'ampliació del Museu de Cervera realitzada l'any 1959, que contempla *"una sala superior reservada als treballs de catalogació del Museu i que serveix de pas als locals ocupats per la part de l'Arxiu Notarial"* (DURAN 1962, 15) o la d'aprofitar l'altura interior dels pisos de l'edifici per subdividir-los en dos, tal com es va fer en el Museu Arqueològic de Sevilla, on, a més, resulta molt curiosa l'habitualment breu referència al magatzem usant un eufemisme *"...se levantó una entreplanta para la instalación de objetos no expuestos al público"* (FERNÁNDEZ-CHICARRO, FERNÁNDEZ 1980, 18).

D'altres vegades el problema rau en el fet de compartir l'edifici amb diverses funcions i on el museu és un nouvingut que veurà reduït el seu espai vital en benefici de les necessitats del propietari. Així

resulta curiós veure com l'any 1953 ja es comenta aquesta circumstància en el Museo de Bellas Artes de Castelló: *"Será el emplazamiento que todos hemos conocido, inadecuado a todas luces y que, para colmo, iría quedando paulatinamente diezmado a medida que acuciaron las necesidades de dependencias administrativas por parte de la corporación, aumentando así el hacinamiento de las obras..."* (DÍAZ 1984, 53). Un cas semblant també seria el del Gabinet Numismàtic de l'IEI, que fou traslladat de la seva primera ubicació en l'Antic Hospital de Santa Maria a la Diputació de Lleida, quan es feren les aules de la Facultat de Dret l'any 1968. Trenta anys després deixà aquella segona seu per fer una moderna i confortable sala d'actes i va tornar novament a la segona planta de l'IEI, on és ara.

Normalment s'aprofitaran els espais de l'edifici menys aptes per a l'exposició permanent, sempre superadats a les característiques de la construcció. Podem trobar així que on s'ubiquen habitualment els magatzems és o bé en els darrers pisos, cas per exemple del Museo de Vitoria, que deixa la *"Planta tercera com Almacén de fondos y vivienda conserje"* (DD.AA. 1977, 12) o en els soterranis, com el nou Museu de Ciudad Real que compta amb cinc plantes *"...las de semisótano y baja se han destinado a la Sección de Arqueología, además de almacén..."* (ANÒNIM 1982, 7), però, per la facilitat d'accés normalment la planta baixa és l'espai més adequat, tal com s'aprecia en el plànol del Museu d'Amposta, en el qual l'espai destinat a magatzems de peces, correspon a una sisena part de la superfície del museu, i també té una cambra per a "magatzem d'emalatges" que comparteix amb altres serveis del museu com els lavabos i el laboratori de fotografia (PEIRET, BALADA, BERNADES 1986, 3). Diferent plantejament és el del museu arqueològic de Siracusa on "la planta semisoterrània, de tres mil metres quadrats, s'articula en magatzems per al dipòsit de troballes... i altres dependències" (VITTI 1989, 26).

En general, les reformes dels museus s'aprofiten per dotar-los de millors serveis. Així, per exemple, a partir de 1980 es fa una gran renovació del Museu Arqueològic de Lisboa i paral·lelament a la instal·lació de l'exposició també es procedeix a la *"modernização dos diferentes sectores e serviços: áreas de materiais de reserva..."* (ALVES 1989, 9). És especialment interessant el cas del Museu Arqueològic de Barcelona, ja que la seva ubicació en el Palau de les Arts Gràfiques de l'Exposició Internacional de 1929 planteja els problemes habituals de la major part dels museus en haver d'adaptar les seves necessitats a un edifici preexistent i, per tant, concebut per a una altra finalitat. Un cop decidida la distribució de l'exposició permanent es fa una adequació de l'espai restant a les necessitats que resten pendents dels serveis del museu "...situats a la planta primera i semblen respondre, especialment la Biblioteca, l'Administració i Direcció i els magatzems, a instal·lacions provisionals que amb el temps s'han anat consolidant com a definitives; en aquest sentit, són utilitzats com a magatzem l'habitaclle desocupat del director del Museu i alguns espais residuals a la planta primera de la nau nord-est; la situació d'aquestes dependències a la planta primera és d'una disfuncionalitat evident pel gran pes de les peces emma-

gatzemades i la comoditat d'haver de pujar-les o baixar-les una planta de cara al seu emmagatzematge o trasllat" i per tant la darrera remodelació proposava "una redistribució del museu que sigui coherent amb l'estructura formal de l'edifici i una més racional situació i dimensió dels serveis amb el trasllat progressiu de la part d'exposició del museu a la planta primera, reservant la planta baixa als serveis auxiliars" per tal d'aconseguir un accés independent i a la vegada "se'n facilita la utilització, especialment pel que fa als magatzems" (LLINÀS 1987, 58). En una entrevista realitzada a l'arquitecte responsable del projecte per Eulàlia Morral se li diu "...ens sorprèn que d'una superfície de 7.000 m² es destini a magatzem només un 8%, que són encara no 600 m². És que parteix de la base que el museu ja no ha de créixer més?" I la resposta és encara més sorprenent i prou significativa de l'adequada falta de contacte des d'un bon començament entre uns professionals i uns altres: "De fet, en el diàleg amb els tècnics del museu encara no hem abordat aquest tema..." (MORRAL 1987, 70). Malauradament, és d'allò més normal aquesta manca de diàleg.

La millor solució al col·lapse de superfície disponible serà sempre tenir un espai independent i la seva consecució esdevindrà una petició constant dels responsables dels museus. Camil Visedo Moltó, director del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi durant la postguerra, reivindicarà sempre en les memòries anuals "l'adquisició d'un habitatge annex a l'edifici per a disposar d'un magatzem i d'un petit laboratori" (SEGURA 2000, 154), però s'haurà d'esperar a la reforma de l'any 1990 per aconseguir arranjar l'espai d'una casa propera i de comptar amb una superfície de magatzem de 105 m² (SEGURA 2000, 163). *"En una zona del ático del edificio del Museo Arqueológico de Álava se encuentran también los fondos materiales —antropología, paleontología y excavaciones recientes— y en una lonja aneja al edificio el depósito de los materiales restantes"* (BALDEÓN 1983, 10). En una guia del British Museum trobem solament en la introducció una referència a les col·leccions d'etnografia que han estat traslladades a un nou edifici *"its reserve collections moved east to warehouse in Orsman Road NI, where study facilities are now available"*; la idea és completar els nous magatzems amb l'adquisició d'uns locals adjacents per a unificar *"under one roof"* també les col·leccions de prehistòria i d'antiguitats (POPE-HENNESSY 1976, 7).

La vella sinagoga toledana, després convertida en l'església de Nuestra Señora del Tránsito, esdevé a partir de 1964 la seu del Museo Sefardí, restaurada i arranjada durant la passada dècada. Precisament, encara que el museu està instal·lat en un important edifici històric, ha pogut adequar-se a les actuals necessitats museístiques en tenir la sort de comptar amb *"El edificio contiguo, carente de valor, se rehabilita ocupando todos sus espacios que antes estaban sólo parcialmente aprovechados. De esta manera se consigue liberar al monumento de todos los usos no públicos. En el sótano de este inmueble, ahora de carácter auxiliar, se implanta los almacenes..."* (LÓPEZ et al. 1995, 142). Al cap de poc d'inaugurar-se l'any 1987 la segona fase del Museu Etnològic del Montseny en l'edifici de la Gabella es deia: "en un futur immediat

està previst, en un espai annex al museu, el bastiment d'un edifici destinat a magatzems" (RUEDA 1988, 1). El cas del museu de prehistòria d'Orgnac-l'Aven és interessant, no solament per estar dotat d'unes espaioses reserves (300 m²), juntament amb les dependències habituals, sinó per la interessant consideració d'obligat compliment: "un museu concebut sense aquests «anexos» és condemnat de bell antuvi a una mort lenta i polsegosa" (OGEL 1989, 87).

El funcional avantprojecte del museu d'Almeria, on *"la conexi3n de cada nave o unidad del museo con su zona correspondiente de almacenaje justifica un edificio de servicios con acceso independiente. El uso del mismo ya no ser3 p3blico sino especializado, con horarios distintos y donde se incluye en planta baja una zona indiscriminada de almacenaje..."* amb bona il·luminaci3 i *"...que se vincula a una calle interior de veh3culos para posible carga y descarga..."* des d'on tamb3 hi ha *"...montacargas que suben a la 1ª planta donde se repite el uso de almacenaje"* (POZO, TORRES 1991, 76). Resulta interessant la hist3ria del Servicio de Investigaciones Arqueol3gicas y Prehist3ricas que la Diputaci3n de Castell3n va crear l'any 1975. Durant els deu primers anys d'exist3ncia es comprova el fort ritme de treball de camp fins al punt de canviar el panorama de l'arqueologia de la prov3ncia de Castell3, per3, a m3s de les mancances habituals en el personal necessari per tal d'atendre de manera acurada les tasques pr3pies, hi ha tamb3 una progressiva manca d'espai per portar-les a terme i on el magatzem per guardar el material trobat en les campanyes d'excavaci3 va demanant tamb3 m3s superf3cie. Aix3 originar3 primer una ampliaci3 provisional en el mateix Palau Provincial fins aconseguir l'any 1984 una edificaci3 de nova planta en el complex Socio-educativo de Penyeta Roja, *"con sustanciales ampliaciones de espacio... as3 como un moderno almac3n de materiales"* (GUSI 1985, 8).

En el primer n3mero de la *Revista de Museus* que edit3 la Diputaci3 de Barcelona hi ha un bon panorama de l'estat de diferents museus, per3 la gaireb3 totalitat dels articles es limiten a comentar l'exposici3 permanent i no parlen en absolut de la "rebotiga". L'excepci3 3s l'espai muse3stic del conjunt monumental d'Emp3ries, el qual, si b3 ja va comptar des d'un bon començament per damunt de la sala d'exposicions amb un gran magatzem (NOLLA 1983, 39), actualment ha quedat obsolet, ja que les necessitats de l'arqueologia comporten en l'actualitat que hom guardi a disposici3 d'estudiosos "tot all3 que es localitza en l'excavaci3, des d'una petita petxina a un boc3 escadusser de terrissa. Aquest fet ocasiona uns problemes d'espai que cal solucionar. Avui mateix a Emp3ries estem a punt de quedar bloquejats per manca d'espai. La construcci3 del Museu nou faria possible multiplicar per dos la zona de magatzems... i, sobretot, iniciar uns sistemes de catalogaci3, emmagatzematge l3gic i funcional... solucionant per molt de temps el problema del dip3sit i l'inventariat del material arqueol3gic que 3s ara mateix una greu preocupaci3" (NOLLA 1983, 42). Semblant i a la vegada diferent 3s el cas del museu monogr3fic d'Ullastret ja que *"Junto al Museo existen almacenes en los que se conserva la totalidad de los materiales arqueol3gicos obtenidos en las excavacio-*

nes a disposici3n de los investigadores especializados" (MALUQUER 1971, 3).

El model de distribuci3 d'espais diferenciats i especialitzats per a les reserves, els quals no s3n d'acc3 habitual, podria explicar la manca de cap refer3ncia als magatzems en treballs que expliquen amb detall la instal·laci3 del museu actual i on s'expliquen aspectes tan interessants com la creaci3 d'una completa base de dades (IBARRONDO 1978, 11). Aix3 no obstant, les m3s modernes publicacions fan ja algun tipus d'esment a la part complement3ria de tota instal·laci3 muse3stica i no obliden parlar o, fins i tot, mostrar alguna fotografia del sistema d'emmagatzematge utilitzat, com 3s el cas dels armaris compactes del museu monogr3fic del Castro de Viladonga (ARIAS, DUR3N, 1996, 16-17). Aix3, tamb3 una remodelaci3 molt coherent per3 a la vegada molt poc habitual, ha estat la realitzada per l'Institut de Paleontologia Miquel Crusafont, ja que de les dues fases previstes es va començar per aquella que "no ha estat evident per al gran p3blic; en aquesta primera fase (quasi dir3em subterr3nia), s'ha dotat l'Institut de sistemes d'emmagatzematge moderns a base d'armaris compactes, que permeten una gran economia d'espai, i s'ha procedit a la reestructuraci3 de tot un conjunt d'anexos fonamentals per a la vida d'un museu: sales de preparaci3, dip3sit, laboratoris, etc. Aquesta primera fase era indispensable, ja que sense ella no es podia començar el remodelatge efectiu de les sales d'exposici3" (AGUST3 1987, 107).

A la planta baixa del Museu de Granollers hi ha principalment la sala d'exposicions temporals (el moll de desc3rrega i primer magatzem estan situats en aquest nivell) i cal afegir una part m3s destinada a 3s intern i a emmagatzematge (BOTEY 1987, 62).

La recent renovaci3 del Museu Arqueol3gic d'Alacant 3s ben correcta amb all3 que ha d'3sser un museu modern, el qual, sense oblidar d'oferir un discurs entenedor i atractiu, ha de vetllar per l'adequada conservaci3 del fons, tant l'exposat com el de reserva. Conscient d'aquesta idea el premiat museu alacant3 "destina una tercera part a espai expositiu i un quaranta-cinc per cent a preveure les necessitats de conservaci3 que requereix el futur d'un fons que tendeix a cr3ixer regularment" (AZUAR 2004, 136). Precisament, els m3s de setanta anys d'experi3ncia i el comprom3 "amb la din3mica dels museus locals, la majoria dels quals pateixen insufici3ncia d'espais de conservaci3" (AZUAR 2004, 135) l'han fet especialment sensible a una realitat, ben necess3ria, com 3s l'adequat emmagatzematge dels fons muse3stics.

El panorama dels museus diocesans no ha estat tampoc gaire afalagador respecte a l'adequaci3 de les seves instal·lacions. Sense dubtar de l'important servei que han fet per a la conservaci3 d'un patrimoni art3stic força valu3s, el Dr. Trens deia per exemple l'any 1950 que es trobaven *"abarrotados de riqueza art3stica y de pobreza econ3mica"* (PLADEVALL 1997b, 19). A m3s, al concepte muse3stic modern s'afegeix el valor de "la seva funci3 religiosa i social... aix3 exigeix que els museus eclesi3stics no siguin dip3sits d'objectes en golfes o en males condicions de visita i de conservaci3" (PLADEVALL 1997b, 22). El Museu Dioces3 de Lleida, fundat l'any 1893, est3 ja col·lapsat en 1918, tal com

diu Batlle “no es más que una aglomeración de material” i també més endavant “com a resultat de l’arribada d’objectes al museu, aquest, ...es troba altra vegada amb una total falta d’espai i de personal” (TARRAGONA, 1997, 47).

Probablement un dels projectes museístics més ambiciosos de les terres de Lleida va ser el del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, el qual, tot i que s’ubicava en un edifici històric com era el palau episcopal del segle XVIII contempla interessants solucions per atendre les necessitats d’una institució moderna. Així, es pot veure que la planta de sotacoberta, a la qual s’accedeix per un ascensor muntacàrregues, engloba diversos espais de magatzem: el d’entrada de peces, el de restauració, el d’estudi i el de vitrinatge, a més, preveu un recorregut per aquestes col·leccions per a visitants especialitzats (ANÒNIM 1983). De moment, les millores museogràfiques en aquests museus han culminat amb la construcció del nou Museu de Vic i en l’obra que s’està fent del Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal.

Els plantejaments teòrics per tenir unes reserves adequades són gairebé de sentit comú: tenir l’espai suficient, fàcil accés al material, bona comunicació amb la sala d’exposició, tenir unes reserves accessibles solament per als estudiosos, etc. (ANÒNIM 1986b, 24-27). Lògicament, allò més prioritari és garantir la seguretat “estàtica” de l’objecte “guardat en dipòsit” (GTC-RATMC 1982, 16). Resulta interessant comprovar l’esforç per sistematitzar l’ingrés als museus dels materials arqueològics realitzat al final dels vuitanta, quan s’arriba a concretar el model de rètol de les capses del magatzem, els quals “ens serveixen per a localitzar amb facilitat qualsevol peça desada en el magatzem” cosa que les actuals aplicacions informàtiques fan totalment innecessària i sobretot fa difícil de creure que el sistema llavors proposat facilitarà “posteriorment la reclassificació en el magatzem de qualsevol peça extraviada” (ALCALDE *et al.* 1988, 13). Davant la dificultat que molts museus puguin tenir uns magatzems en condicions, va aparèixer el primer Servei d’Atenció als Museus (SAM), el qual originalment donava un servei a tot Catalunya, però excessivament desequilibrat des d’un punt de vista geogràfic, ja que precisament les terres de Lleida no han aportat cap dipòsit (PUERTAS 2000, 219). El Museu Comarcal de la Noguera serà el primer SAM projectat a les terres occidentals de Catalunya i aprofitant el nou disseny de l’edifici del museu es distribuïran en la planta soterrani magatzems independents per a la funció estrictament del museu i per al paper SAM un adjunt amb una superfície aproximadament doblada (FERRÁNDEZ, GIRALT 1995, 123). La importància de tenir els magatzems en condicions permetrà atendre les necessitats expositives del museu, tant les de tipus temporal com sobretot la permanent, la qual avui “s’entén com exposició a llarg termini i no com una exposició definitiva que es perpetua invariablement en el temps” (NAVARRO 1995a, 106).

L’esforç de difondre els valors dels museus és cada cop més notable i es fan discursos més atractius, però probablement de vegades queden massa en un segon plànol, com una autèntica assignatura pendent, l’adequada instal·lació dels fons no exposables, així com

dels espais necessaris per desenvolupar els treballs tècnics adequats o, si més no, allò que es fa o que s’arriba a tenir no està mai suficientment divulgat. Per tant, i per tal d’haver superat la fase de magatzem, cal centrar-se en la fase de l’exposició atractiva, la qual cosa sembla raonablement apropiada, però si parem atenció comprovarem que sense renunciar en el plànol teòric a la importància del museu ocult, es comprova que l’esforç de la museologia se centrarà bàsicament en les exposicions i oblidarà o deixarà pendent de pressupostos més generosos l’adequació dels dipòsits dels fons de materials conservats. Com sempre, la virtut és al mig i cal destinar a cada aspecte del museu allò que és necessari per correspondre de manera acurada a tots els objectius que la societat demana que assoleixi un museu.

L’inventari: una feina pendent?

Encara que és absolutament bàsic conèixer allò que hi ha en un museu, ens trobem habitualment que és difícil saber-ne al cent per cent els fons. La manca de pressupostos adequats, l’existència de necessitats prioritàries i també una mica de desídia, poden ser algunes de les causes més comunes per no tenir enllestida la relació dels materials que es conserven a càrrec de cada institució. Si la bibliografia sobre els magatzems és escadussera, encara ho és més l’existent sobre com es troben els inventaris dels museus i la manera d’elaborar-los. Per començar, pensem que la paraula *inventari* s’utilitza amb diferents valors, des de la simple relació general d’allò que hi ha fins a la detallada base de dades informàtica on consta tota la informació possible sobre els objectes. Possiblement, la paraula *catalogació* esdevé la denominació més adient, encara que *documentació* tampoc està malament, però en el fons hi ha una mica de tot ja que “Un punt essencial en l’elaboració del material museístic serà catalogar-lo, registrar-lo i fitxar-lo per tal de tenir una completa documentació de tot el patrimoni museístic” (CTMLCATMC 1981, 19). En general, es considera una feina especialment feixuga “...seguirá en su tarea de seleccionar las obras y comenzará la labor, siempre costosa, de catalogación de las mismas...” (DÍAZ 1984, 29). Fa vint-i-cinc anys “la feina de catalogació endarrerida era ingent” (CTMLCATMC 1981, 19) ja que “Sabem que són molt rars els museus que posseeixen una documentació adequada a les seves col·leccions, malgrat la bona disposició dels seus responsables, però a causa dels problemes econòmics, dels organitzatius o de personal, no ha estat possible realitzar-los” (MONTSERRAT *et al.* 1982, 55).

A l’hora de consultar també les publicacions especialitzades ens trobarem que, per exemple, resulta envejable el panorama del museu romanès de Constantza a mitjan anys seixanta, ja que, a més de comptar amb el permanent suport dels òrgans locals del Partit i de l’Estat, compta també amb “*un large appui de la part des travailleurs de la ville ou de la région, qui informent le Musée de toute découverte faite au cours du processus de leur travail*” (CANARACHE 1967, 6). A aquest plantejament idealitzat de l’entorn social i

polític de l'entitat museística situada vora la Mar Negra, cal afegir el magnífic estat del fons no exposat: *"Dans les dépôts du Musée de Constantza se trouvent, scientifiquement classées, plus de 10.000 pièces archéologiques, correspondant à autant de fiches analytiques qui donnent des indications exactes sur l'endroit où les monuments ont été trouvés, sur leur identification, leur similitude et leur datation"* (CANARACHE 1967, 7).

Ben lluny d'aquesta realitat hi ha la visió analítica sobre els museus locals de Catalunya al final dels anys seixanta, que mostra la preocupació per la proliferació d'aquestes entitats i proposa la creació d'un cens i d'un qüestionari bàsic per elaborar-lo de disset punts. Precisament els punts 11, *"reseña sumaria del material instalado"* i 12, *"reseña sumaria del material por instalar"* (RIPOLL 1970, 261) són els únics que fan referència als inventaris; aquesta realista tolerància en l'exacta quantificació dels fons ja no es dona en la proposta d'un *"Posible Reglamento de los llamados «Museos Locales»"* ja que en l'article 5, apartat c, s'indica *"La obligación asumida por la Corporación solicitante, de depositar un duplicado de sus inventarios en el Museo Provincial correspondiente"* (RIPOLL 1970, 267), la qual cosa sembla totalment utòpica, sobretot quan el mateix autor ha indicat que per al bon funcionament d'aquestes entitats es troben bàsicament *"los obstáculos señalados de los locales, el presupuesto, la falta de personal especializado..."* (RIPOLL 1970, 260).

Una interessant excepció és la guia del Museu de Badalona, la qual dedica un article específic (TARRATS 1977, 44-45) al laboratori-magatzem, del qual es publica fins i tot una fotografia que mostra el sistema de safates-calaixos per guardar "convenientment emmagatzemat un gran nombre de fragments ceràmics i materials de distinta composició procedents de totes les campanyes..." i cal tenir present que "les peces i fragments recuperats s'han de comptar per desenes de milers". Evidentment, l'autor està d'acord que cal exposar el material "quan sigui aconsellable" però, tractant-se d'un article sobre un fons de museu no deixa d'insistir en un fet de vegades oblidat però totalment inqüestionable, ja que "científicament, per a l'estudi de la història, tanta importància té un vas sencer i molt espectacular com un petit fragment aparentment rebutjable".

El caràcter pioner en l'ús de la informàtica per iniciar un *"banco de datos sobre ceràmica"* en el Museo Arqueológico de Vitoria (DD.AA. 1977, 39; IBARRONDO 1978, 11), encara que també minva estranyament la necessitat d'inventariar en dir que *"el material expuesto ha de ser catalogado y analizado de acuerdo con las actuales directrices de la excavación arqueológica"* (BALDEON 1983, 12), pot contrastar amb les conclusions de les Comissions Tècniques de Treball creades en la primera Assemblea de Museus de Catalunya celebrada a la Fundació Miró de Barcelona el 22 de juliol de 1977 i que foren presentades a la segona assemblea celebrada a Lleida el 29 de gener de 1978, les quals recullen força bé el panorama museístic del país en aquells anys de la Transició. Pel que fa referència als museus locals i comarcals, la comissió corresponent elaborava un interessant do-

cument, el punt 3 del qual es dedicava a la "Documentació i estudi del material", que crec que val la pena transcriure: "Un punt essencial en l'elaboració del material museístic serà catalogar-lo, registrar-lo i fixar-lo per tal de tenir una completa documentació de tot el patrimoni museístic del país. Conseqüentment, aquesta funció haurà de fer-se seguint uns criteris unitaris, d'acord amb un futur servei central de documentació."

En el moment actual, que la feina de catalogació endarrerida és ingent, a la vegada convindria accelerar-la mitjançant mesures d'emergència, com podria ésser, per exemple, l'actuació d'uns equips mòbils de catalogació que col·laboressin successivament amb el personal tècnic de cadascun del museus locals i comarcals.

"Així mateix serà necessari, per tal de possibilitar la difusió de tot aquest material tant pel que fa a l'àmbit pedagògic com científic, procedir al seu estudi temàtic" (ANÒNIM 1984a, 55). El mateix redactat es manté en la reunió realitzada el 9 d'abril de 1979 per la Comissió Tècnica de Política Cultural Museística (ANÒNIM 1984b, 94), la qual, en plantejar la situació actual dels museus recull com a primera mancança "respecte al funcionament intern dels museus" la "falta de catalogació del material existent als museus" (ANÒNIM 1984b, 85) i es preveu un pla de transformació que a curt termini proposa la "revisió del material actualment dipositat a les sales de reserva en vista a una possible reutilització i la classificació de les peces i publicació del catàleg dels Museus" (ANÒNIM 1984b, 87). El Llibre Blanc dels Museus de Catalunya reconeix "que en el passat s'han fet nombrosos i diversos esforços en el sentit de tenir documentats els fons dels museus de Catalunya, però també és cert que això mai s'ha aconseguit de forma completa i que els intents parcials que s'han realitzat responen a criteris i a mètodes molt variats i de difícil unificació", cal urgentment "establir un sistema de documentació únic i informatitzat". Resulta positiva l'aposta de "la introducció de l'ordinador en el sistema de documentació" (ANÒNIM 1984c, 17), ja que la d'unificar criteris s'ha demostrat més difícilosa d'aconseguir.

Resulta força realista la visió que es té des del Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya sobre els fons dels museus del país al cap de poc d'haver-se creat: "El problema més greu que presenta el patrimoni museístic català és el seu descontrol en l'àmbit documental, malgrat que la recollida i la salvaguarda ha estat constant —encara que irregular— per part d'organismes públics i privats. Del total de museus avui existents a Catalunya, són comptats els que disposen d'un inventari, i encara són menys els que tenen fotografiats els seus fons. La majoria compten amb un o més tipus de fitxes, començades en diverses èpoques i no acabades, o presenten diverses numeracions diferents en els seus materials que no corresponen a criteris sistemàtics" (MONTSERRAT *et al.* 1982, 7). El treball de prospecció realitzat sobre aproximadament una quarta part dels museus llavors existents a Catalunya indicava que solament el 30,55% dels centres consultats tenen el material totalment inventariat i el 6,75% la documentació fotogràfica al dia, la majoria, un 52,07%, tenen el material parcial-

ment inventariat i sense fotografiar-lo (MONTSERRAT *et al.* 1982, 11).

No hi ha cap tècnic que dubti de la importància de conèixer bé les col·leccions per tal de desenvolupar un acurat programa científic (ANÒNIM 1986b, 63). Tots els museòlegs en general i especialment el Servei de Museus de la Generalitat de Catalunya reconeixen que la “documentació (registre o inventari) d’un museu” és la seva memòria i per tant és fonamental, ja que “les informacions sobre els objectes, que ens expliquen la seva vida i els problemes que han passat, moltes vegades són tan importants com els mateixos objectes”, per tant “un museu que no manté en bon estat i al dia les informacions que fan referència a les seves col·leccions, incompleix una de les seves principals funcions, hi ha qui diu que la principal” (MONTSERRAT *et al.* 1982, 15).

Resulta interessant veure com en el Museu Arqueològic de Cardona començaren les coses bé “...es fa necessari, abans d’exposar-lo convenientment, un treball previ d’inventari (en unes altres paraules, saber ben bé què hi ha)... el material en general té una migrada qualitat en si mateix, és a dir, no és gaire atractiu... amb tot... en el món de l’arqueologia no hi ha res menyspreable per petit que sigui” (DAURA, PARDOS 1983, 15); fins i tot arriben a publicar l’inventari, cal dir que no era gaire voluminós —al voltant de dos-cents objectes—, cosa que facilità el procés bàsic seguit, el qual va consistir a posar la sigla a cada peça, formada per dues lletres majúscules que corresponen al codi triat per a cada jaciment, i a continuació el número diferencial de l’objecte; respecte a l’emmagatzematge es va mantenir “la distribució en caixes i bosses de plàstic que hi vam trobar a l’espera d’ésser encaixonat convenientment o exposat en el cas de peces representatives” (DAURA, PARDOS 1983, 21). També són il·lustratius *Los trabajos de catalogación e inventario exhaustivo de la colección arqueológica de los PP. Escolapios de Alcañiz*, realitzats en tres anys gràcies a les subvencions de la Diputació General de Aragó i als membres del Taller d’Arqueologia, tot i la rapidesa, explicable pel poc volum d’objectes respecte a d’altres col·leccions, el director dels treballs encara s’excusa pel retard “*si bien es conocida la lentitud de este tipo de trabajos, en nuestro caso lo ha sido mucho más debido a que por distintas razones ajenas a nuestra voluntad, sólo se pudo desarrollar durante algunos sábados*” (BENAVENTE 1989, 5). Resulta també interessant el plantejament de fases: la primera de *Siglado e inventariado de materiales*. Per la manca de mitjans adequats no es van rentar els objectes, sinó que es van siglar directament, si bé “*una buena parte de la colección se encontraba ya siglada*”, però “*el uso de nuevas siglas que añadimos a las antiguas (y que posteriormente hemos vuelto a suprimir por no ajustarse a la norma empleada por el museo provincial de Teruel), prolongaron el trabajo durante los años 1985 y 1986*” (BENAVENTE 1989, 5); la segona fase de “*Dibujo y fotografiado de materiales que se llevó a cabo a lo largo de 1987*” i la tercera, “*Estudio de materiales ... a lo largo de 1988*” (BENAVENTE 1989, 6). Aquesta explicació contrasta amb la senzilla referència que es fa per al Museu Arqueològic de Barcelona: “Prèviament a

l’entrada s’haurà inventariat i feta l’alta al registre general del museu” (MARCET 1984), encara que no explica com es feien una cosa i l’altra. Al Museu de Teruel es pot veure la normalització burocratitzada de la consulta dels fons. En aquest sentit, podem comprovar el plantejament de la publicació sobre el Museu de Teruel on hi ha tot un apartat, en la fitxa bàsica que explica la institució, dedicat a “*Estudios de objetos y colecciones: Los investigadores que lo deseen tendrán acceso al estudio de los objetos y colecciones del Museo, con las limitaciones impuestas por los derechos de propiedad intelectual y la normativa sobre depósitos de bienes culturales. El permiso para estas consultas debe solicitarse con 15 días de antelación. Se facilita también documentación gráfica y bibliográfica sobre los fondos del Museo*” (DD.AA. 1990, 11). Però, a part d’això, no es troba cap referència als fons del museu ni als magatzems en tot el llibre, fins i tot no apareix tampoc en l’organigrama (DD.AA. 1990, 19). I evidentment la informatització és ja totalment imprescindible, encara que de vegades és una segona fase de la feina d’inventari, ja que cal passar la documentació manual a les bases de dades, com passa al Museu Arqueològic Municipal d’Alcoi respecte als més de 33.000 objectes que hi ha registrats i fitxats, hi ha incorporada “una part considerable...al sistema informàtic” (SEGURA 2000, 170). Altres institucions com el Museu Comarcal Salvador Vilaseca de Reus han aprofitat obres de remodelació del museu i de reubicació dels objectes per documentar tot el fons i revisar el catàleg de peces i elaborar una base de dades de consulta ràpida de les col·leccions, que inclouen prop d’onze mil objectes, per tant “es tracta d’una feina que s’ha d’anar desenvolupant progressivament” i que, a més dels propis tècnics del museu, compta amb un equip temporal de cinc persones (FIGUERAS 2000, 272). També és interessant el cas del Museu Comarcal de la Conca de Barberà, format per cinc seccions monogràfiques atès que la seu central, en el moment de realitzar el nou projecte museogràfic, “...comptava amb una sèrie de peces que apareixien exposades a les vitrines i una gran quantitat de material emmagatzemat, en molts casos desconegut”, precisament dels diversos fons que integraven el museu, “l’arqueològic fou el que plantejà una major problemàtica” (ADSERIAS, RAMON 1995, 179). Les fitxes utilitzades a Montblanc van ser les proporcionades pel Servei de Museus de la Generalitat, cosa que nosaltres obviarem perquè no s’ajusta a les nostres necessitats, per la qual cosa fou dissenyada pel primer dels signants, és a dir la base de dades que després explicarem.

Es pot comprovar com l’acurada catalogació dels fons de cada museu és una necessitat clau per al seu bon funcionament, però, malauradament, la realitat, com tantes vegades passa, és lluny de plantejaments teòrics i massa sovint comprovem que la totalitat de les fases no està aconseguida en la majoria dels museus. En aquest sentit el llarg procés d’inventari del fons de l’IEI, que ha estat el treball de molta gent i de molt de temps, no ha estat una història excepcional, com algú haurà pogut pensar, sinó molt habitual en el panorama museístic del país, la qual ha arribat definitivament i de manera exitosa a la seva culminació.

Diacronia museogràfica ilerdense

El cas de la museïtzació del patrimoni de la ciutat de Lleida ha tingut una evolució essencialment semblant a l'anteriorment comentada amb els condicionants generals a les ciutats petites, on els projectes culturals sempre han tingut dificultats afegides ja que tradicionalment els recursos no gaire abundants han tingut d'altres prioritats més prosaiques.

Precedents d'exposicions permanents

Resulta curiós observar que la primera recuperació d'un material antic correspon a un pedestal romà que a mitjan segle II aC honoraria un personatge destacat de la societat d'aleshores en el vell fòrum de la ciutat d'Ilerda (FABRE *et al.* 1985, 29-30) el qual fou exposat a partir del segle XIII en un lloc especial, ni més ni menys que el costat dret del presbiteri de la vella catedral medieval; però no fou obra com s'havia cregut d'un "primer aficionado...anónimo" (TARRAGÓ 1944, 394), sinó d'un tribut simbòlic de reconeixement a la funció cristiana que es va donar en el segle XII a la pedra pagana, esdevinguda el primer altar cristià de l'antiga mesquita major de *Lérida* convertida en catedral provisional després de la conquesta de la ciutat andalusina per Ramon Berenguer IV l'any 1149 (GONZÁLEZ, TARRAGONA 1991, 60). Però no fou aquesta l'única peça reconvertida que s'exposaria durant segles en aquell espai d'honor de l'emblemàtica Seu Vella; al cap d'uns anys de la consagració del temple principal el 1278, i aprofitant també una pedra romana, s'encastà al costat d'aquell primitiu altar la inscripció que recordaria la cerimònia de la col·locació de la primera pedra el 22 de juliol de 1203 (GONZÁLEZ 2003b, 248); aquell mur septentrional de la vella Seu esdevindria una mena de protomuseu de la ciutat de Lleida fins al tancament i conversió en caserna de la catedral durant el segle XVIII, centúria en què les dues peces seran arrencades i iniciaran periples diferents fins a integrar-se en la col·lecció del primer Museo de Antigüedades fundat l'any 1864. Abans de parlar-ne val la pena recordar que l'il·lustre ciutadà Onofre Cerveró va col·locar, en el segle XVI, una làpida romana a la façana de la seva casa del carrer de la Palma on encara es conserva i que demostra el seu pensament humanista i la seva "afición arqueológica" (TARRAGÓ 1944, 396). Aquesta idea de mostrar testimonis del passat en murs d'edificis posteriors es va acabar l'any 1954 quan en la nova paret de totxo dels blocs protegits germanes J. i M. BARÓ BONET construïts vora el mercat del Pla per donar aixopluc a setanta-dos habitatges, a la dreta de l'accés principal al pati interior des del carrer de Sant Carles, s'hi posà a dos metres d'alçada un doble capitell llis troncocònic, a la dreta, un fragment d'escultura antropomorfa, a l'esquerra, i la làpida amb la inscripció *Medicina*, al mig; aquestes interessants i a la vegada desconegudes peces foren localitzades amb d'altres elements en enderrocar el vell edifici medieval que havia estat convertit a partir del segle XVIII en seu del quarter de Cavalleria (LLADONOSA 1958, 6-7; LLADONOSA 1959, V); aquells elements arquitectònics corresponien a les aules majors de l'Estudi General, és a dir, les seus de les facultats de Cànon i de Lleis (BUSQUETA,

MACIÀ 1995, 53) i després també de la de Medicina, una de les més prestigioses d'aquella vella universitat, per la qual cosa la pedra epigrafiada ha estat traslladada, no fa gaire, a la seu de l'actual Facultat de Medicina situada a la vora de l'Hospital de Santa Maria.

Els primers museus-magatzems

Deixant de banda alguns curiosos precedents sobre col·leccions exposades al públic (GONZÁLEZ 1995 a, 75), el primer museu oficial que tingué Lleida fou, com en tantes altres ciutats espanyoles, conseqüència de la creació de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos. Es considera l'any 1864 com el de la constitució del Museo de Antigüedades, el qual bàsicament servirà per aglutinar la petita part dels materials procedents de la Seu Vella, que s'havia conservat dispersa per diferents edificis de la ciutat, i algunes troballes casuals de caire estrictament arqueològic, com els mosaics de la vil·la romana del Vilet (SAULA 1993, 55); resulta curiós que no es recuperés de la dispersió de béns que havia originat la Llei de desamortització i que fou, en part, la causant de la creació de les comissions provincials que havien d'intentar vetllar pel ric patrimoni del país. La seu d'aquella primera instal·lació serà precisament una dependència del vell convent dominic del Roser on tots els objectes estaven "muy pobremente dispuestos" (LARA 1974, 15) i, per tant, s'ajustaria plenament a la primera categoria de museu-magatzem. El centenar de peces que integraven aquella incipient col·lecció es traslladà a l'edifici de nova planta que esdevingué la seu del Museu d'Art Jaume Morera i Galícia, inaugurat l'any 1917 amb una monumental façana neoclàssica; la prioritat en aquest museu serà per al fons pictòric ja que "lo arqueológico, tanto por su calidad como por su cantidad, tuvo en estos años un valor muy secundario; incluso las instalaciones de los objetos dejaban bastante que desear, pues carecía de luz, rótulos indicativos, clasificación, etc. En suma, más parecía almacén ordenado que Museo" (LARA 1974, 16), és a dir "les peces arqueològiques hi estaven una mica arraconades" (CIRICI, MANENT 1982, 135). Aquell curiós edifici museístic, que tan poc coneixem, i que sorprèn que fos creat *ex novo*, restà aviat obsolet fins i tot per a la col·lecció de quadres i l'any 1934 es traslladà tot el fons, tant l'artístic com l'arqueològic, a l'edifici del vell hospital de Santa Maria, on encara es mantindrà en la citada categoria de museu-magatzem. Durant la guerra civil anirà a l'ermita de Butsènit per protegir-lo dels bombardeigs i l'any 1938, quan Lleida és conquerida per l'exèrcit de Franco, es traslladarà a Saragossa d'on tornarà un cop finalitzat el conflicte bèl·lic, amb la reorganització postbèl·lica de les col·leccions arqueològiques, artístiques i numismàtiques. Novament serà triat el Roser per servir de magatzem a les peces que no es van perdre en aquells viatges i hi romandran fins al seu trasllat, un altre cop, a l'antic hospital ara convertit en seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs; s'exposarà a la planta alta el fons d'art (ANÒNIM 1975, 24) i a la baixa l'arqueològic (LARA 1969-1970, LARA 1974). Cal dir que la col·lecció arqueològica es veurà reduïda estrictament al material antic, ja que la resta d'objectes

procedents de la Seu Vella tornaran al monument que llavors comença el seu procés de recuperació (LARA 1969-1970, 78). Solament es quedarà a l'IEI la làpida romana que havia servit com a altar medieval, ja que s'ignorava aquesta funció i es va valorar exclusivament el seu primer origen epigràfic. L'excavació realitzada per J. A. Tarragó al poblat de Gebut (GONZÁLEZ 2003 a, 179-182) aportarà una gran quantitat de materials ceràmics que permetran un nou plantejament per al futur de la col·lecció arqueològica. Això no obstant, fins a la inauguració de l'any 1954 del Museu Arqueològic, una part del material restarà en el local del Roser, que esdevé una mena de magatzem provisional, i una altra s'hi oblidarà quan definitivament s'obri el nou espai museístic. Precisament tornarà al Roser el fons d'art del Morera a conseqüència de la instal·lació dels estudis de dret a l'Institut d'Estudis Ilerdencs l'any 1968 (ANÒNIM 1975, 24), abans, però, l'octubre de 1970 *"los cuadros, esculturas y facsímiles obrantes en el Hospital de Santa María se embalan con todo cuidado por parte de personal especializado, procediéndose a su sistematización y catalogación monográfica... y se depositan en unas dependencias del Palacio Provincial, en espera de su reinstalación definitiva en el Roser"* (ANÒNIM 1975, 27). Però la història ens ensenya que no hi ha res definitiu en aquest món, ja que si bé va anar al vell convent dominic a mitjan setanta, actualment està pendent de l'execució d'un projecte que ho ubicarà en un edifici de nova planta que es farà vora la Panera, actualment ocupada pel flamant Centre d'Art del mateix nom. També resulta curiós que la publicació d'aquell catàleg sigui un llibret anònim i solament trobem referència als autors en la presentació que fa el president de la Diputació, Juan C. de Sengenís Corrià (SANGENÍS 1975), esmentant Federico Lara, com a autor de les *"notas introductorias"* i Antonio Guerrero de la *"catalogación general"* (ANÒNIM 1975, 27, 7-8). L'exposició actual no mostra tot el fons com cal esperar i el seu emmagatzematge està acceptablement disposat.

També la desitjada recuperació de l'Estudi General a la segona planta de l'IEI desplaça el Gabinet Numismàtic al Palau de la Diputació on s'inaugurarà l'any 1976 amb un plantejament més didàctic. És interessant que s'edités *Resum-avance del Catálogo* com a invitació a la inauguració, però sense especificar dia ni hora; el llibret elaborat pel llavors director Antonio Guerrero fa un repàs al ric fons i publica el model de fitxa utilitzat en el *"catálogo sistemático"* (GUERRERO 1976, 43-44). Poc després s'ampliarà amb la col·lecció d'armes (DD.AA. 2002, 55) fins al 1987, any en què sota la direcció de Maria Soler Balagueró torna a exposar solament moneda. L'any 1998 es trasllada novament a la segona planta de l'IEI on ara espera la seva incorporació al Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal (DD.AA. 2002, 49).

El Museu Diocesà

L'any 1893 el bisbe Messeguer inaugurava el Museo Católico Diocesano del Seminario esdevenint, per tant, el segon d'aquestes característiques de Catalunya, però malauradament no coneixem gairebé res de les característiques museogràfiques de la instal·lació concebuda per *"ampliar la enseñanza que se da en la clase de*

Arqueología Cristiana" a través de *"reunir los objetos artísticos que puede haber"* (PUIG 1993, 23). L'any 1916 es va demanar a mossèn Josep Fusté que realitzés un catàleg de les peces conservades, cosa que no fou possible (PUIG 1993, 27) fins als anys anteriors a la guerra gràcies a mossèn Pere Armengol que aconseguí un primer catàleg on figuraven gairebé 2.400 peces (PUIG 1993, 28); però *"aquesta tasca no es féu amb la cura i l'exhaustivitat que calia esperar i, per aquesta raó, la procedència de moltes peces del nostre museu és encara avui, una incògnita per desvetllar"* (BERLABÉ 1995, 98). Després de la guerra civil, el Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional manifestava *"el deber contraído con las generaciones futuras de dejarles convenientemente catalogados y estudiados"* els objectes que es reintegraren al museu (PUIG 1993, 26), els quals no eren tots els que hi havia hagut anteriorment. Igualment les col·leccions restaran emmagatzemades i no serà fins a la dècada dels seixanta que s'endegaran tímides propostes de mostrar-les al públic; però caldrà esperar l'any 1970 per tal de veure la vella església de Sant Martí convertida en sala d'exposicions permanents d'una important selecció d'obres de pedra (PUIG 1993, 27).

A partir de 1982 la Generalitat de Catalunya endega una nova catalogació i *"es produeix la petita complicació que suposa tenir obres amb dos números d'inventari"*. L'any 1988 s'acorda la creació del nou Museu Diocesà mitjançant la participació de totes les administracions públiques. De cara a la celebració del centenari de la seva existència s'aconsegueix amb l'ajut de becaris, pagats per l'Institut d'Estudis Ilerdencs i la Paeria, l'elaboració de *"500 fitxes de les obres més representatives"* (PUIG 1993, 28). Finalment, com a catàleg de l'exposició *Pulchra*, commemorativa del segle de vida del Museu Diocesà de Lleida, s'arriba a catalogar i publicar un total de 2.567 peces, de les quals 856 són monedes i les 1.711 restants són ben indicatives del variat i ric fons del Museu Diocesà (COMPANY, TARRAGONA, 1993, 17) que es mantindrà al Palau Episcopal. Tots aquests il·lusionats projectes culminen, de moment, amb la col·locació de la primera pedra d'un nou edifici on hi havia hagut la Llar de Sant Josep, que havia aprofitat el vell convent carmelità, el 27 de setembre de 2003. Les obres de la que serà la seu del Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal continuen a bon ritme i aviat es podrà gaudir del millor equipament museístic de la història de la ciutat, on a més de la col·lecció diocesana es mostrarà la d'arqueologia i la de numismàtica de l'IEI, juntament amb d'altres aportacions de la Paeria. Llavors probablement s'aprovi *"l'assignatura pendent de les institucions lleidatanes"* (BERLABÉ 1995, 98) i se superi el panorama *"desalentador"* de *"l'oferta museística"* de la ciutat de Lleida amb la millora definitiva d'una antiga mancança des del punt de vista cultural, ja que no solament han romàs amagats als ciutadans *"els testimonis del seu passat"* sinó les mateixes col·leccions mancades de *"les condicions de conservació adients"* (LORÉS 1995, 13).

El Museu de la Paeria

La intervenció arqueològica realitzada a partir de 1962 en el Palau de Paeria fou plantejada des d'un

principi per tal d'“*instalar allí «El Museo de La Paeria»*” (TARRAGÓ, Díez-CORONEL 1981, 407). Un cop efectuada l'excavació, Josep Alfons Tarragó no va guardar en unes condicions desitjables els objectes no exposables, i es va repetir el cas de Gebut que després veurem, ja que la major part del material llavors recollit a la Paeria es va conservar en “*sesenta cajones... e instalóse con los carteles correspondientes en unos depósitos habilitados a dicho fin en el recinto de la Seo Antigua, junto a la Suda, que desgraciadamente después no fueron cuidados y vigilados como era debido y ahora están prácticamente abandonados y gran parte de aquel material perdido*” (TARRAGÓ, Díez-CORONEL 1981, 422 i 443), concretament correspon a l'espai del magatzem municipal situat al baluard de Louvigny, en uns coberts que es troben entrant a l'esquerra i que al moment de fer la segona campanya havien caigut sobre allò que aixoplugaven. Però els materials de les vitrines van tenir més sort, ja que foren inventariats i publicats en la monografia editada l'any 1981 i se salvaren juntament amb d'altres peces seleccionades (TARRAGÓ, Díez-CORONEL 1981, 422-426). L'objectiu, a més de recuperar l'exposició del museu, era “*recoger y reorganizar los restos de los cajones repletos de cerámica...*” així com “*proceder a la redacción definitiva del Catálogo...*” i “*a la publicación... una vez comprobado su contenido*” (TARRAGÓ, Díez-CORONEL 1981, 469). Posteriorment, l'excavació fou portada a terme per professors del recuperat Estudi General i s'habilità una habitació de les existents al soterrani com a laboratori i magatzem on els estudiants podien fer les pràctiques complementàries a les tasques en el mateix jaciment (GALLART *et al.* 1985, 26). L'actual projecte museogràfic d'explicar les restes monumentals ha estat elaborat per la Secció d'Arqueologia de la Paeria.

Cal dir que la Paeria va encarregar un estudi sobre les perspectives museístiques de la ciutat de Lleida l'any 1993 (INIESTA *et al.* 1995, 29-46). La proposta plantejava tres museus: el Museu d'Art, del qual ja hem parlat, el Museu de l'Aigua, que a poc a poc va esdevenint una realitat pluriespacial (dipòsit de l'aigua, pous de gel, xalet canadenc, etc. i el Museu d'Història de la Ciutat, l'avantprojecte del qual va ser presentat el desembre de 2002 i fou contestat per l'Associació Amics de la Seu Vella per considerar que afecta sobretot la integritat del baluard del Rei i l'*skyline* de la ciutat (DD.AA. 2004).

El Museu Arqueològic de l'IEI

Una de les primeres dèries de Josep Alfons Tarragó, com a secretari de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, fou la d'obrir un museu arqueològic a la part baixa de l'antic hospital de Santa Maria. La base d'aquesta primera exposició foren tots els objectes estrictament arqueològics que havien format part de l'anterior Museu de Antigüedades, ja que la resta de peces procedents de la Seu Vella tornarien a dipositar-se al mateix monument un cop va començar-ne la restauració després de la marxa dels militars l'any 1948, a excepció de la làpida romana utilitzada com a primer altar cristià en el segle XII, segons s'ha vist. Per complementar aquella primera col·lecció comptava amb el

conjunt de materials trobats en l'excavació realitzada al poblat ibèric de Gebut durant els anys 1941 i 1942 (GONZÁLEZ 2003 a, 179-182 i 196-199) i que Ramon Borràs anava restaurant segons un criteri molt esteticista, però de vegades poc respectuós amb les parts originals que es conservaven (GONZÁLEZ 1994 a, 110). L'any 1954 fou inaugurada l'exposició permanent (GONZÁLEZ 1983, 42) que llavors s'acomodava àmpliament en l'espai corresponent (GONZÁLEZ 1986, fot. 5), ja que la resta dels nombrosos fragments no utilitzats es guardaven al Roser, que esdevingué un magatzem progressivament oblidat.

L'any 1956 l'IEI fou designat com la Delegación Corporativa del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas (GONZÁLEZ 1994 a, 110), fet que es va mantenir fins l'any 1981, quan foren traspassades aquestes competències al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Per tant, a finals dels cinquanta i sobretot durant la dècada dels seixanta es faran la major part d'excavacions arqueològiques dirigides per Lluís Díez-Coronel i Rodrigo Pita, les quals aportaran la notable riquesa de materials que integren el fons arqueològic de l'IEI (GONZÁLEZ 1987).

Els magatzems alternatius

A finals dels setanta el mateix Tarragó Pleyán donava per perduts els materials de Gebut amb les obres que es feren en el vell convent dominic per adequar-lo a nous usos culturals. Casualment, el tercer dels signants, juntament amb Josep Ignasi Rodríguez, localitzà a les dependències de la Escuela Pericial de Comercio del Colegio Oficial de Titulares Mercantiles, situada en el número 2 del carrer Governador Montcada (fig. 1), una habitació al fons d'una classe que tenia prestatgeries a les parets amb fulletons de turisme i que al mig de la cambra hi havia caixes de fusta que contenien materials d'època ibèrica (fig. 2); no tenien tapa i, lògicament, calia pensar que molts d'aquells padellassos s'haurien remenat i fins i tot s'haurien arribat a perdre a la butxaca d'algú. No hi havia cap referència escrita que n'indiqués la procedència, però pel tipus de material i la seva quantitat permetien identificar-los, sens dubte, com els materials localitzats a l'excavació de Gebut durant els anys 1941 i 1942; tampoc no tenien cap indicació ni d'estratigrafia ni de les zones on s'havien trobat i, per tant, el seu valor restava reduït exclusivament al tipològic. No sabem com anaren a parar des del Roser a aquest magatzem improvisat, ja que segurament la decisió la prendria alguna persona sensible a aquell patrimoni condemnat a desaparèixer entre les runes de les obres que es feien a l'antic convent. Precisament, quan els localitzàrem, aquells objectes estaven a punt de sofrir un altre cop un destí semblant, ja que l'edifici de la citada escola romania tancat i era a punt de ser enderrocat. Gràcies a l'ajut de Josep Ignasi Rodríguez i d'Alexandre Mir Llauredó, que a més de l'esforç físic va aportar la seva furgoneta Citroën, es va buidar aquella habitació (fig. 3) i es va traslladar tot aquell material a la seu de l'IEI, al començament de l'estiu de 1980. De manera provisional aprofitàrem l'espai que havia ocupat l'oficina de Turisme i que tenia unes dimensions

adequades, a més, hi havia l'avantatge que comunicava directament amb la sala del Museu Arqueològic. Malauradament, aviat es va haver de desallotjar aquest nou magatzem provisional i no va quedar més remei que tancar el darrer tram de l'exposició permanent del museu, on hi havia la reconstrucció de la necròpoli de l'estació i la vitrina dedicada a l'època medieval; entre les tombes romanes i la part lliure de les parets es van apilar, un altre cop, les veteranes caixes juntament amb altres objectes que no es podien exposar (GONZÁLEZ 1986 a, 12; GONZÁLEZ 1995 a, fig. 1).

Fig. 1. Vista exterior de la Escuela Pericial de Comercio situada al carrer Governador Montcada. Les dues primeres finestres de la dreta corresponen a l'habitació on hi havia el material de Gebut l'any 1980 (fot. Joan-Ramon González).

Fig. 2. Interior de l'habitació convertida en magatzem improvisat del conjunt de materials ceràmics localitzats a l'excavació de Gebut, juntament amb prospectes turístics (fot. Joan-Ramon González).

Els primers magatzems

Les primeres vitrines, fetes especialment per al Museu Arqueològic de l'IEI, complien una doble funció, la d'exposició i la de conservació (GONZÁLEZ 1986, fot. 6; GONZÁLEZ 1995a, 77). Eren de fusta, de forma paral·lelepípedica i amb una cornisa motllurada a la part superior; el cos de dalt tenia una porta de vidre que s'obria verticalment i que tancada permetia observar còmodament els objectes exposats. Era curiós que per poder treballar en les vitrines s'havia de posar un pal plantat que sustentava la porta oberta noranta

Fig. 3. Conjunt de caixes amb el material ibèric al pati d'entrada, abans de ser carregades a la furgoneta (fot. Joan-Ramon González).

graus respecte a la superfície exterior del moble expositor; el cos inferior tenia la mateixa mida i característiques, amb l'excepció que la porta era tota de fusta, fet aquest que va permetre d'il·lustrar-les amb croquis pintats de la situació o de les característiques dels jaciments als quals corresponien els materials mostrats, com per exemple va fer Manel Garcia Sarramona amb la Pedrera; dins d'aquest espai inferior una estructura també de fusta i amb calaixos en forma de safates permetia, amb més bona intenció que sentit de la realitat, que hi hagués un espai de magatzem en el mateix museu. Els calaixos eren pensats lògicament per a objectes petits o fragments ceràmics, però sense tenir en compte que l'espai de què disposava restaria totalment col·lapsat pels materials trobats en qualsevol excavació i solament podrien aixoplugar la major part dels objectes trobats en prospecció i que sempre corresponen a una volumetria i quantitat inferior als resultats d'una excavació. Aquesta manca d'espai seria la causant de no haver ubicat els nombrosos materials de l'excavació de Gebut i de seguida va ser insuficient amb la troballa del jaciment de la Pedrera. A l'acabament de la dècada dels setanta es comencen a fer noves vitrines, d'estructura metàl·lica i amb molt vidre, tant en la part alta com en la baixa, de manera que esdevenen mobles exclusivament d'exposició (GONZÁLEZ 1986, fot. 12-14), que elaborarà l'artesà del ferro Antonio Guerra (GONZÁLEZ 1984), la coexistència d'ambdós models no va ajudar precisament a la imatge atractiva de l'exposició permanent que, a més, cada cop estava més atapeïda (GONZÁLEZ 1986, fot. 6). Per compensar la manca d'espai d'emmagatzematge la pròpia casa de Lluís Díez-Coronel esdevingué tant magatzem provisional com laboratori de restauració (ANÒNIM 1980, 20), ajudat sobretot per Enric Carrera. La part baixa de la casa era gairebé un santuari arqueològic, o almenys ho semblava per al tercer dels signants, hi havia el despatx i el laboratori on s'havia elaborat la major part de la tasca científica de l'IEI durant els anys seixanta i setanta, però era evident que això era una solució provisional, que aprofitava la disponibilitat personal i particular del director del museu, Lluís Díez-Coronel. Josep Alfons Tarragó va habilitar finalment l'any 1976, a la segona planta de l'IEI, a la banda sud-oest del vell

edifici, una habitació amb prestatgeries, taules de treball (fig. 4) i piques per rentar materials. Aquesta cambra va ser el primer espai específic de la institució destinat a usos de laboratori i de magatzem (GONZÁLEZ 1983, 45) i que actualment continua essencialment igual, si bé va ser arranjat com a seu del Servei d'Arqueologia l'any 1987 (GONZÁLEZ 1988, 23). El primer magatzem pròpiament dit que va tenir el Museu Arqueològic de l'IEI fou el que es muntà el mes de desembre de 1976 a la segona planta, el qual serví per "anar arrojant tota una colla de materials arqueològics fins llavors dispersos a diversos magatzems de la Diputació Provincial o fins i tot a cases d'afecionats... l'any 1977 el magatzem ja fos ple en tota

Fig. 4. Vista d'una de les prestatgeries amb les capses de materials a la Secció d'Arqueologia situada a la segona planta de l'IEI a principis dels anys vuitanta (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

la seva capacitat prevista i obliga, a l'any 1979, a efectuar una nova ampliació" (RODRÍGUEZ 1982, 13).

Els materials els guardaven en caixes cúbiques de cartró, que al capdavant resultaren poc pràctiques quan s'omplien massa, i per fora portaven una etiqueta especialment dissenyada per indicar-ne el contingut (fig. 4). És interessant veure com es considera que la Secció d'Arqueologia estava formada llavors per "dues parts ben diferenciades però íntimament relacionades: el Museu Arqueològic i el Magatzem-Laboratori". Aquest és definit com el "lloc on es conserven convenientment catalogades totes les restes materials que

tenen un valor científic i no són massa representatius per a l'exposició pública", fins i tot es dóna un horari d'atenció al públic: "Matí de 9 a 14 hores i Tarda de 19 a 21 hores" (GONZÁLEZ 1982, 9). Malauradament, el magatzem era petit i aviat va quedar ple, sobretot quan s'acabà el trasllat dels materials de la casa de Díez-Coronel, llavors el número 33 del carrer Comandant Baiget (fig. 5), ja que pocs anys després era venuda per tal de construir-hi un bloc de pisos que correspon actualment al número 7 del carrer Ciutat de Fraga; novament es va procedir un altre cop amb l'amic Josep Ignasi Rodríguez, i també amb Lluís Díez-Coronel, a encapsar tot el que restava per portar-ho a l'IEI.

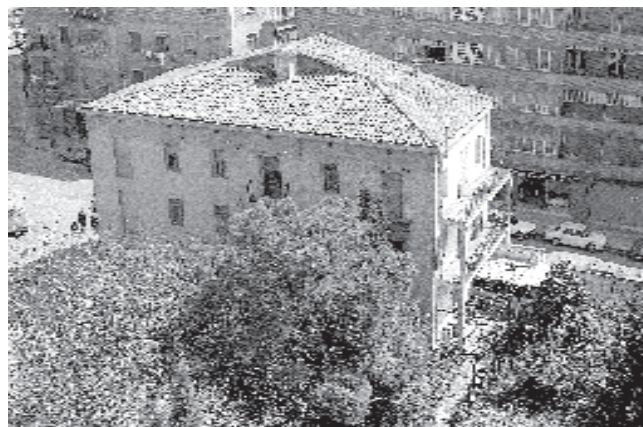

Fig. 5. Vista de la casa de Lluís Díez-Coronel Montull, l'any 1984, al llavors carrer del Comandant Baiget de Lleida (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

A partir de 1981

A partir de 1981 s'endega una nova etapa d'excavacions arqueològiques, la majoria d'urgència, que definitivament col·lapsaran l'espai disponible a l'IEI. L'any 1982, desallotjada l'oficina de turisme, se n'aprofita l'espai com a magatzem provisional d'arqueologia; l'any 1983 es converteix aquella habitació en la Sala d'Exposicions Gili Roig, la qual cosa obliga a traslladar els materials a l'espai immediat del museu, que correspon al fons de l'exposició permanent on hi havia la reconstrucció de la necròpoli de l'Estació que romandrà tancada al públic a partir d'ara (GONZÁLEZ 1984); l'any 1984 es remodelaran espais i vitrines del museu i tot l'espai on hi havia la reproducció de la balma de Cogul (GONZÁLEZ 1995a, 78; GONZÁLEZ 1984). Es va tancar a causa del mal estat de la maqueta, ja que curiosament alguns visitants immortalitzaven incívicament el seu pas pel museu gravant els seus noms en el guix pintat de la reproducció, seguint aparentment l'atracció de l'emblemàtica roca igual que havien fet uns quants mil·lennis abans els homes que visqueren a la vall del Set.

El recurs de tancar espais museístics i convertir-los en magatzems no va ser un fet exclusiu del Museu Arqueològic de l'IEI; a finals de la dècada dels setanta el panorama del Museu de Zoologia de Barcelona era decebedor, afectava l'espai més emblemàtic de la

institució: “La manca de renovació de les col·leccions, tenint en compte la vulnerabilitat dels animals dissecats, van conduir a la situació extrema de tancar la sala de la Balena, que es convertí en un magatzem de peces amuntegades i amb desperfectes irreparables” (NOS 1986, 102). La necessitat de comptar amb un espai exclusiu on guardar de manera acurada els materials arqueològics que formaven el fons de l’IEI ha estat una necessitat permanentment reivindicada: “El Museu Arqueològic de l’IEI tenia... l’any 1981... diferents problemes; però potser el més important de tots era la manca d’un magatzem” (GONZÁLEZ 1986a, 12). “Al començament dels anys vuitanta es planteja... la manca d’un magatzem que permeti conservar convenientment la major part del fons, constituint una reserva que possibiliti la renovació periòdica del material i de dotar als investigadors d’un fàcil accés a l’estudi dels objectes” (GONZÁLEZ 1994a, 115). “La intensa activitat de recerca que desenrotllà la Secció d’Arqueologia de l’IEI a partir de 1958 motivà de seguida que aquell espai de vitrina destinat a emmagatzematge resultés ben aviat inoperant, cosa que amb el temps esdevindrà una de les mancances cròniques del Museu lleidatà... a poc a poc aquella manca de magatzems s’anirà reflectint en l’acumulació de materials en la part expositiva, la qual arribarà gradualment a col·lapsar-se” (GONZÁLEZ 1995a, 77). Paral·lelament, l’any 1986 s’elabora un informe per demanar més espai físic per a la Secció d’Arqueologia, és a dir l’habitació de la segona planta s’ampliarà cap al nord i es compartimentaria en tres espais funcionalment especialitzats (GONZÁLEZ 1986b). La situació arriba al seu zenit l’any 1987, ja que es decideix desmuntar el Museu Arqueològic però sense tenir el corresponent pla tècnic de com fer-ho, així mateix no se sap a on anirà el material i, a més, no s’ha elaborat encara el projecte del futur nou arranjamnt museístic, cosa que hauria facilitat el treball a les persones foranes a les quals se’n va encarregar l’elaboració i que majoritàriament no coneixien la col·lecció, de què no es disposava, a més, del corresponent inventari. En gairebé quinze dies, concretament de l’11 fins al 31 de març de 1987, es procedeix a buidar l’exposició permanent; els becaris Juli Markalin i Dolors Serra, amb quinze hores setmanals de dedicació, juntament amb Pere Cots, Joan García Biosca, Teresa Reyes i Maria José Pedrón, amb deu hores setmanals, i altres col·laboradors (GONZÁLEZ 1988, 23), ajuden a fer un primer inventari i arranjamnt d’allò que està més mal encapsat i que cal guardar més bé, bàsicament és el conjunt de materials procedents de la casa de Díez-Coronel. Aquella “dràstica decisió de desmantellar totalment el Museu Arqueològic, si més no va permetre de comptar amb un ampli magatzem per guardar tot el material” (GONZÁLEZ 1995a, 79). Els trasllats es van fer tan bé com va ser possible, però lluny de les condicions ideals i, per tant, envejables, que van tenir les col·leccions del Museu Episcopal de Vic: equip de disset persones treballant durant divuit mesos per localitzar, identificar i marcar els objectes abans de procedir-ne al trasllat, ja que encara que moltes de les peces havien estat publicades “Els números de registre marcats físicament sobre els objectes ben sovint no corresponien a la descripció de l’objecte en l’inven-

tari ni a la publicada en els catàlegs” (CABEDO, MESTRE 2000, 300). L’any 1988 s’endegarà un projecte “d’adequació de tot l’indret” del magatzem de la Caparrella “a les necessitats reals que té” (GONZÁLEZ 1989). Finalment, la proposta de modificar l’espai físic disponible a la segona planta es va executar en part ja que la Secció d’Arqueologia va desplaçar-se tota, però en la mateixa superfície, cap a la banda septentrional per tal de deixar més lloc al Servei d’Audiovisuals i mantenir un despatx per als departaments de l’IEI a l’altra banda (GONZÁLEZ 1986b).

L’any 1991 s’elabora “una proposta d’organització més escaient per al Servei d’Arqueologia” i, entre altres coses, s’indica que fóra millor que es denominés Museu Arqueològic de l’IEI, “però s’hauria d’entendre el Museu no com el lloc tradicional d’exposició d’objectes, sinó com un centre actiu que fa recerca, conserva el material i divulga els resultats dels estudis, així com dels seus fons” (GONZÁLEZ 1994, 119); a més, es fa un esquema de la proposta indicant les activitats i la infraestructura, tant material com humana, de les “tres àrees plenament interrelacionades i que d’aquesta manera restarien més ben lligades” (GONZÁLEZ 1994, 119 i 127). Veritablement el temps ha demostrat que fou un plantejament tècnic massa ideal i que tal com es preparaven les coses políticament fins i tot resultaria ingenu. Recordem que l’any 1988 hi havia hagut un primer acord pel qual “la Generalitat de Catalunya, el Bisbat, la Diputació i l’Ajuntament de Lleida i el Consell Comarcal del Segrià acordaren la creació d’un museu que havia d’aplegar les col·leccions aportades per les institucions consorciades. L’agost de 1997 se signà un conveni que actualitzava i adequava a les condicions legals vigents els acords presos el 1988. L’any 1999 les institucions abans esmentades signen el document de constitució del Consorci del Museu de Lleida, Diocesa i Comarcal” (SM: JARDÍ, JUNCOSA 1999, 232). L’any 1993, després de la inauguració de la nova exposició permanent, se separa la Sala d’Arqueologia de l’IEI. Montserrat Macià, com a responsable, s’encarregarà de la museografia, mentre que el Servei d’Arqueologia mantindrà la gestió del fons. Entre altres raons aquesta és la causa d’haver d’assumir la catalogació de tots els materials arqueològics del fons de l’IEI, abans de cedir-los al Museu de Lleida, Diocesa i Comarcal. De moment, a la *Guia de Museus de Catalunya* ja apareix la Sala d’Arqueologia com a part de l’esmentat museu (SM: JARDÍ, JUNCOSA 1999, 235-237).

El guió de com serà el futur museu contempla pràcticament la mateixa superfície d’exposició (GONZÁLEZ 1988, 23; GONZÁLEZ 1995a, fig. 1 —en aquesta figura la planta de 1987-1989 correspon a la de 1993 i a l’inrevés—), però sobretot s’aconseguirà tenir un bon “espai a la Caparrella destinat a l’emmagatzematge” i que esdevindrà un “ampli magatzem, el qual, però, cal encara condicionar millor per tal de poder usar-lo no pas com un dipòsit mort, sinó com un lloc funcional de conservació d’aquells objectes sense un interès especial per a ser exposats al Museu sempre o dels que solament tenen interès per a l’especialista” (GONZÁLEZ 1988, 24). L’espai on es van dipositar els materials arqueològics eren les dependències que restaven lliures del gran edifici construït per la Diputació

com a seu d'un hospital psiquiàtric en els darrers anys del franquisme i que mai no es va arribar a estrenar, entre altres raons, per l'inaguantable cost de manteniment. Les tretze habitacions disponibles s'articulaven al voltant d'un pati, dels diversos que tenia el macrocomplex, semblant a un agradable peristil (fig. 6), envoltat pels corresponents corredors als quals donaven les habitacions on es dipositaren els materials (fig. 7); concebudes a escala humana, tenien el sostre a l'alçada adequada cosa que facilitava l'accés als materials (fig. 8), però la major dificultat era l'estretor de les portes, que no permetien el pas de les peces més voluminoses del fons. En els següents anys es comprovaren les importants mancances per treballar adequadament en una instal·lació concebuda per a usos tan diferents, entre altres coses, es va haver de millorar la seguretat (GONZÁLEZ 1990, 27). No obstant això, es pot considerar que, "encara que provisionalment, ha permès treballar amb relativa comoditat en la catalogació i la classificació del fons fins a l'any 1993" (GONZÁLEZ 1995a, 79). L'obertura de l'Escola d'Hoteleria a la Caparrella va comportar la pèrdua del magatzem general de l'IEI que es traslladà a una cambra situada davant del passadís que conduïa a l'àrea destinada a arqueologia, cosa que dificultava l'accés al fons arqueològic, el qual, d'altra banda, augmenta amb els materials originaris de l'antic hospital de Santa Maria que s'havien guardat fins llavors a la sala de documentació del vell hospital ubicat a la segona planta de l'IEI (GONZÁLEZ 1992, 47). Quan es comença a tenir l'arranjament de les habitacions a punt i els materials endreçats torna a produir-se una decisió poc comprensible des d'un punt de vista tècnic, cal desallotjar l'espai del magatzem de la Caparrella, propietat de la Diputació, perquè s'ha cedit a l'Escola d'Hoteleria, atès que necessita més espai per cobrir adequadament les seves funcions. Una altra vegada comença el procés de desmuntatge (fig. 9) i d'arribar a un nou indret que no està preparat per a la nova funció a la qual s'ha destinat. L'any 1993 es produirà el trasllat de tot el material de la Caparrella a una nau del Polígon Industrial el Segre (fig. 10), igualment es portaran a aquest nou espai els materials d'Avinganya i de Sant Joan Vell de Tèrmens, els quals es guardaven en diferents magatzems (GONZÁLEZ 1994 b, 23). Aleshores, solament hi haurà material

arqueològic al mateix IEI o al magatzem del polígon industrial El Segre, el principal problema del qual és que la nau llogada a l'empresari Simorra és insuficient per a les necessitats d'emmagatzematge de l'IEI. Els informes elaborats aconsellant que hi hagi un magatzem per als serveis de la Diputació i un altre per les necessitats de l'IEI no són tinguts en compte, com tampoc la proposta de compartimentar almenys l'espai físic destinat a cada funció (fig. 11); es barregen,

Fig. 6. Pati del magatzem ubicat a la partida de la Caparrella (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Fig. 7. Vista de l'habitació amb elements petris del magatzem de la Caparrella (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Fig. 8. Vista d'una de les habitacions del magatzem de la Caparrella arranjada amb prestatgeries per als materials arqueològics (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Fig. 9. Un moment del desmuntatge del magatzem de la Caparrella (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Fig. 10. Vista exterior de la nau, la segona per l'esquerra, on hi ha ubicat l'actual magatzem de la Diputació de Lleida al polígon industrial El Segre (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Fig. 11. Vista del magatzem abans de portar-hi el material (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

per tant, els conceptes d'allò que és un magatzem estàndard, un indret on guardar aquells objectes d'ús recent que n'han perdut la utilitat de manera temporal o definitiva, amb allò que és un dipòsit consultable o reserva de materials de valor històric, com és el fons arqueològic, artístic o bibliogràfic. El fet de compatibilitzar les dues funcions comporta la dificultat de mantenir la seguretat d'un patrimoni històric important, ja que l'accés de personal divers al mateix espai no és la millor garantia; a més, la manca de la infraestructura bàsica de tenir prestatgeries adequades per al material petri fa que durant un any llarg resti tot el fons impracticable, sense possibilitats de continuar el necessari inventari i, a la vegada, sense poder oferir el servei de consulta als investigadors (GONZÁLEZ 1995b, 61). Quan s'aconsegueix desbloquejar aquesta situació es pot avançar en la consecució d'un magatzem en condicions, si bé cal dir que aquestes mai no seran les adequades, ja que a més de no tenir un sistema apropiat per calefactar o refrigerar les temperatures extremes que s'assoleixen sota la teulada metàl·lica a cada època de l'any, no hi ha un servei de neteja sistemàtic; aquestes mancances tècniques més que per al material, que tampoc són òptimes precisament, són sobretot força incòmodes per als treballadors i per a aquells investigadors que han consultat el fons. Sortosament, una petita oficina situada vora la porta d'entrada i que s'havia destinat a guardar el material del Servei d'Audiovisuals, s'ha pogut arranjar gràcies a la col·laboració del seu responsable, Josep Ignasi Rodríguez, per tal d'habilitar-la com un laboratori on les condicions laborals siguin més adequades a l'època que vivim.

Quan s'elaboren les propostes per a la creació del Centre d'Arqueologia d'Avinganya es contempla entre les funcions que cal desenvolupar la possibilitat de tenir un magatzem per a "guardar correctament tot el fons arqueològic propietat o dipositat a la Fundació" (GONZÁLEZ, XANDRI 1995b); aquesta proposta fou aprovada per la junta rectora de l'IEI en sessió del 2 de novembre de 1995. Aquesta idea contemplaria la recuperació volumètrica de l'ala residencial situada a la banda occidental del monestir, la qual cosa

permetria tancar l'edifici per la part més malmesa i disposar d'un espai adequat per a l'emmagatzematge del material arqueològic (fig. 12).

Tasca d'inventari i de catalogació

L'estranyesa que alguns han manifestat darrerament sobre la vergonyosa situació del fons arqueològic de l'IEI per no haver tingut l'inventari enllestit fins ara, sempre ha estat contestada com que malauradament això és un fet molt estès en el món dels museus i que està plenament relacionat amb la disponibilitat o no de magatzems adequats.

La Comissió Tècnica de Museus Locals i Comarcals de l'Associació de Treballadors de Museus de Catalunya proposava fa vint-i-cinc anys "l'actuació d'uns equips mòbils que col·laboressin successivament amb el personal tècnic de cadascun dels museus locals i comarcals" (CTMLCATMC 1981, 19) com a mesura d'urgència per avançar en la necessària catalogació que com ja hem vist estava molt endarrerida a tot el país.

El 30,55% dels museus tenien a principis dels vuitanta tot el material inventariat i el 52,07% solament ho era parcialment (MONTSERRAT *et al.* 1982, 11). A les comarques de Lleida la proporció era encara més gran a favor d'aquells museus que solament tenien inventariat en part el seu fons (GONZÁLEZ, XANDRI 1995 a, 55-57).

Es fa difícil reconstruir la història de la documentació del Museu Arqueològic de l'IEI. Resulta interessant la fitxa elaborada per al Catálogo Sistemático de Museos Provinciales de Bellas Artes y Arqueología, el qual, malauradament, no es va portar a terme, especialment pel que fa al material arqueològic (fig. 13). Els llibres formals d'entrada i de sortida dels materials no s'acabaren d'omplir mai. Solament hi ha hagut un llibre de registre d'entrades el qual ha esdevingut una mena de tresor de cara a la documentació de molt del material del fons. Bàsicament, en aquest document hi ha solament els objectes exposats al museu i el va fer Carme San Agustín Bernaus durant un primer contracte per obra i servei entre l'1 de novembre de 1955 i l'abril de 1956 (fig. 14); a partir de llavors i

Diacronia dels magatzems on s'ha ubicat el material arqueològic de l'IEI

Denominació	Edifici	Període	Funcionalitat
Museu de Antiguitats de Lleida	Antic Convent del Hoser	1864-1916	Museu magatzem
Museu d'Antiquitats Lleida (edifici)	Nau (sala versant nord de Sant Lluís)	1917-1933	Museu magatzem
Museu d'Antiquitats Lleida (edifici)	Antic Hospital de Santa Maria	1934-1937	Museu magatzem
?	Ermida de Hoserit	1937-1938	Magatzem
Dipòsit d'Arqueologia	?	1938-1949	Magatzem
Museu d'Antiquitats Lleida (edifici)	Antic Convent del Hoser	1947-1950	Museu magatzem
Conservatori Arqueològic Municipal	Antic Hospital de Santa Maria	1950-1954	Museu magatzem
?	Antic Convent del Hoser	1954-1970	Magatzem
?	Facultat Lleida de Comerç	1970 ¹ -1980	Magatzem
Museu Arqueològic de Lleida	Antic Hospital de Santa Maria	1954-1987	Museu magatzem
Habitatge particular (Josep i Mèria Comas)	Comandant Raiged, 35	1953-1984	Laboratori magatzem
Secció d'Arqueologia	Antic Hospital de Santa Maria (7ª planta)	1976-1987	Laboratori magatzem
Secció d'Arqueologia	Antic Hospital de Santa Maria (7ª planta)	1987-2004	Laboratori magatzem
Museu Arqueològic de Lleida (Joaquim Garcia S.)	Antic Hospital de Santa Maria	1983-1987	Magatzem
Antiga Oficina de Turisme	Antic Hospital de Santa Maria	1983-1987	Magatzem
Caixa Rella	Hospital Psiquiàtic no inaugurat	1987-1996	Magatzem
Folgor Industrial El Segre	Fabrica 325 (N.º R. Núm. 2)	1963-2004	Magatzem
Centre d'Arqueologia d'Arqueologia	Antiga casa (arruïnada)	Proposta de magatzem	Magatzem de nova planta

Arreg. Controlat el material però d'algunes excavacions s'ha quedat un temps en els materials ubicats impropis als jaciments, com el d'Arqueologia, conservat temporàriament en un magatzem municipal de Seixó o el de la caixa de Guimerà, C. J. J. J. J.

Fig. 12. Diacronia dels magatzems.

fins l'any 1965 va continuar amb tasques d'inventari del Gabinet Numismàtic i del Museu Morera amb beques de col·laboració. El siglat dels objectes va començar també en el moment de fer aquest registre i, per tant, l'ordre dels materials correspon a tal com estaven exposats a partir del moment de la inauguració del museu l'any 1954; així, els primers números són de les peces que hi havia al final de la sala i d'allí fins a l'entrada, però malauradament no s'ha conservat cap altre tipus de documentació, la qual sembla que era originalment amb els materials. Tot això fa que el llibre registre sigui obra de diferents mans, especialment a partir de l'abril de 1973, i de la peça L-2334 que és quan s'aprecia el canvi més dràstic. La sigla utilitzada per individualitzar els materials és senzilla: *L*, de Lleida, seguida d'un guió i a continuació el número d'ordre. A la tardor de l'any 1976, José Antonio Navasa, contractat com a tècnic col·laborador de Cultura, endega una revisió del llibre registre per adequar-lo a la realitat del museu, i compta amb l'ajut

de dos col·laboradors, Josep Ignasi Rodríguez i Joan-Ramon González. En el decurs d'aquesta feina s'identifiquen les peces mitjançant la seva mesura i també, de vegades, es fa amb més precisió respecte d'objectes publicats i que en el registre tenien una procedència errònia. Aquesta última col·laboració, ja com a becari, va continuar a partir de l'any 1978, quan es van eliminar peces sense valor arqueològic, com per exemple la duta a terme pel primer dels col·laboradors esmentats, quan inclou en el llibre de registre una nota manuscrita on consta l'anul·lació dels objectes corresponents a la numeració del 2005 al 2013, primerament registrats com a fragments de destrals, però que no eren més que trossos informes de gres. A causa d'alguns salts que hi havia en el registre i atès que tot depenia d'un inventari general del fons, a partir del gener de 1989 es començà a donar número d'entrada a partir de L-5000 a tots els materials que des de llavors ingressaven; per tant, el darrer número que consta en el llibre registre és L-5358, però no vol dir

Centre de Sistematització

Registre de Museus Provincials d'Art i Arqueologia

PROVINÇA _____ **PAÏS** _____

MUSEU _____ **TIPOLOGIA** _____

CAP DE SERVEI _____ **ADREÇA** _____

TELÈFON _____ **PRESENCIA DE:**

☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Tipus de Museus: País, País i Ciutat, País i Província

Tipus de Museus: _____

Nom: _____ **Codi:** _____ **Número:** _____

Observacions: _____

Registre de Museus Provincials d'Art i Arqueologia

Núm.	Nom	Tipus	Tipus de Museus	Província	País	Cap de Servei	Adreça	Telèfon	Presència de:

Fig. 13. Fitxa per al catàleg sistemàtic dels Museus Provincials de Belles Artes y Arqueología.

Registre de Museus Provincials d'Art i Arqueologia

Núm.	Nom	Tipus	Tipus de Museus	Província	País	Cap de Servei	Adreça	Telèfon	Presència de:
1	Museu Arqueològic de l'IEI	Museu Arqueològic	País i Ciutat	País Valencià	País Valencià	Josep Maria Serra	Plaça de l'IEI	96 111 1234	☒ ☒ ☒ ☒

Fig. 14. Doble pàgina del llibre de registre del Museu Arqueològic de l'IEI amb els deu camps existents, dels quals quatre estan omplerts.

que siguin exactament aquestes les peces registrades ja que són relament 3.143.

L'any 1988 i de cara a l'elaboració dels projectes museològic i museogràfic es dissenya un nou model de fitxa per realitzar la documentació de les peces (fig. 15) i en especial la becària Dolors Serra endega "la documentació bàsica amb els objectes destinats a la futura Sala d'Arqueologia de l'IEI" (GONZÁLEZ 1989).

Això no obstant, tot aquest sistema ha quedat completament obsolet amb l'elaboració de la base de dades que després comentarem i que ha estat la manera sistemàtica de catalogar i documentar tot el fons d'arqueologia de l'IEI.

The form is titled 'SERVEI D'ARQUEOLOGIA MUSEU' and is divided into several sections:

- IDENTIFICACIÓ I CARACTERES FÍSICS:** Includes fields for 'Nom de l'objecte', 'Número', 'Cronològic / Cultura', 'Excavació / Localitat', 'Tipus de material', 'Estratigrama', 'Mida', 'L. llargada', 'Alçada', 'Espessor', 'Anchura', 'Pes', 'Color', 'Textura', 'Observacions', and 'Data'.
- PROVENIÈNCIA:** Includes 'Tipus de procedència', 'Lloc d'origen', 'Tipus d'objecte', and 'Data'.
- RESTAURACIONS I TÈCNICA:** Includes 'MATERIALS', 'TÈCNICA', and 'ALTRA INFORMACIÓ'.
- CONTROL DE LA PEÇA:** Includes 'Data', 'Mida', 'Pes', 'NOTA D'INFORMACIÓ', 'Data de registre', 'Data de restauració', and 'Data de revisió'.

Fig. 15. Model de la fitxa elaborada l'any 1988 per a la documentació de les peces del Museu d'Arqueologia de l'IEI i utilitzada en el procés de muntatge de la Sala d'Arqueologia.

A més, de manera puntual en aquells anys, es va comptar amb col·laboradors que, atenent interessos específics, permetien catalogar lots d'objectes com per exemple els materials lítics del Sàhara, per Josep Manuel Rueda i Josep Maria Llorens, l'any 1981; el fons procedent de Masada de Ratón, per Ignasi Garcés (GARCÉS 1983); els materials del Romeral per Dolors Serra i els intents sobre els ingents materials de Gebut fets a torn, endegats per Josep Lluís Ribes, o a mà, per Jordi Pérez Conill.

"Una necessitat tant o més prioritària seria la realització de l'inventari del fons, avui solament efectuat en un 25%" (GONZÁLEZ 1994 a, 115).

Específicament per a l'inventari del fons es va donar una beca per a començar la tasca l'any 1990 i que fou guanyada per Dolors Serra (GONZÁLEZ 1990, 27). L'any 1990 "Finalment s'ha pogut endegar la classificació i l'inventari de tot el fons arqueològic existent al magatzem de la Caparrella, una de les més peremptòries necessitats del Museu Arqueològic" gràcies a la incorporació d'Ana Lorient, tant per guanyar la nova beca concedida per inventariar el fons museístic, com també per fer-se càrrec de l'anterior beca a la qual havia renunciat Dolors Serra (GONZÁLEZ 1991, 30), ja que per motius familiars traslladà la seva residència a Molins de Rei. Malauradament aquesta perspectiva joiosa comença a tenir problemes, atès que la feina realitzada per la indicada becària resta interrompuda en no convocar-se una nova beca durant l'any 1991 (GONZÁLEZ 1992, 47). Aquest mateix any s'insisteix que una necessitat tant o més prioritària seria la realització de l'inventari del fons, avui solament efectuat en un 25% (GONZÁLEZ 1994a, 115). L'emblemàtic 1992 portarà novament la disponibilitat d'una becària, en aquest cas Maria Pilar Vázquez, que a partir del mes de desembre realitzà "la revisió i informatització del llibre registre d'entrades, únic document d'inventari existent de l'antic Museu" (GONZÁLEZ 1993, 37). L'any 1993 és important per la història del fons arqueològic de l'IEI, ja que s'endega la base de dades elaborada per Josep Medina, cosa que permetrà tenir una eficaç eina de consulta per a tot el material gestionat pel Servei d'Arqueologia; continua com a becària la segona dels signants d'aquest article (GONZÁLEZ 1994b, 20). L'any següent hi hagué continuïtat en la beca per inventari però en renunciar-hi Maria Pilar Vázquez (en obtenir una beca de formació d'investigadors del Ministeri d'Educació i Ciència a la Universitat de Lleida) va passar a Marta Morán, si bé la feina d'inventari restà en bona part interrompuda atès que el nou magatzem era al polígon industrial sense haver-lo "pogut endreçar i roman col·lapsat" (GONZÁLEZ 1995c, 57 i 61). L'any 1995 Marta Morán pot arranjar finalment el material del magatzem i es fa l'inventari del llegat de Lluís Díez-Coronel (GONZÁLEZ 1996, 67; DD.AA. 2002, 40). Així mateix, continuarà sistemàticament la tasca d'inventari del fons com a becària els anys 1996 (GONZÁLEZ 1997, 73 i 78), 1997 (GONZÁLEZ 1998, 65 i 72 —equivocadament es repeteix la mateixa quantificació de l'any anterior—) i 1998 (GONZÁLEZ 1998, 69 i 78). A partir del 15 de setembre de l'any 1999 "per poder avançar en la finalització de l'inventari del fons arqueològic" es contracten a mitja jornada les arqueòlogues Maria Pilar Vázquez i Marta Morán (GONZÁLEZ 2000, 72 i 81) fins al 31 de gener de 2001. Durant poc més d'un any la tasca de catalogació del fons va restar, incomprendiblement, aturada. A partir de la primavera del 2002 l'arqueòleg del servei, Josep Medina, es dedica de manera intensiva a aquesta feina. Maria Pilar Vázquez és novament contractada, ara en jornada completa, des del 15 de juliol de 2002; la supervisió, i col·laboració puntual de les tasques, és efectuada pel cap del Servei d'Arqueologia. El desembre de 2003 es dóna per finalitzada la tasca de documentació i es lliura una còpia a la direcció del Museu de Lleida: Diocesa i Comarcal.

En el llarg procés d'inventari hem detectat també una casuística semblant a la trobada a Vic: "objectes diferents amb el mateix número, objectes amb més d'un número o números repetits" (CABEDO, MESTRE 2000, 301). Els pocs materials trobats sense context, sense procedència i sense valor específic per tractar-se de fragments informes no han estat incorporats a la base de dades i, en lloc de llençar-los com alguns han proposat (MENÉNDEZ 2000, 249-252), s'han incorporat a la col·lecció didàctica del Centre d'Arqueologia d'Avinganya (GONZÁLEZ, XANDRI 2000). També s'han cedit en dipòsit a alguns museus materials de jaciments del seu entorn, com per exemple al Museu Comarcal de l'Urgell (GONZÁLEZ 1995b, 61), al Museu de la Conca Dellà (GONZÁLEZ 1996, 71-72) i al Museu Comarcal de la Noguera (GONZÁLEZ 1998, 73).

La base de dades i el procés de treball

La base de dades

Per tal de poder inventariar tot el conjunt de materials del fons arqueològic, format per un ampli ventall de materials: petris, ceràmics, antropològics, metàl·lics, vitris, vegetals, etcètera, que se'ns presentava al davant, es va decidir aprofitar la fitxa d'inventari de materials de la base de dades generada pel Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i anomenada ARQ.IEI. Es tracta d'una base de dades múltiple que, a més a més de la fitxa d'inventari de materials, contempla, entre altres, les fitxes d'unitats estratigràfiques, d'estructures, d'inventari planimètric, de fotografies, de dibuix, de bibliografia i de prospecció.

Uns petits retocs van servir per adaptar-la a les noves necessitats, com ara la de generar uns camps amb la mateixa nomenclatura que consta en la base de dades DAC (Documentació Assistida de Col·leccions), que el Servei de Museus de la Subdirecció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya té assignada, als diferents museus, per elaborar la catalogació de tots els fons museogràfics; i així poder exportar els diferents valors al seu format i convalidar, d'aquesta manera, els dos sistemes d'inventari. La DAC és una base de dades amb un sistema d'inventari molt genèric i que en no contemplar les necessitats arqueològiques concretes del nostre fons no vam poder aprofitar per al nostre treball.

La base de dades s'ha realitzat aprofitant la versatilitat que el programa informàtic FileMaker aporta, i que per la seva manera de treballar, fàcil i intuïtiva, evita un costós aprenentatge. També té la facultat d'exportar tot allò introduït a qualsevol altra base de dades sense problemes.

La distribució de la fitxa

Està basada en cinc conceptes bàsics: origen, entrada, ubicació, descripció, quantificació dels materials i observacions, i queden plasmats en el disseny de la fitxa (fig. 16):

1. *Origen*. Dades de procedència del material. Com a capçalera de la fitxa hi ha set apartats o camps emmarcats per una trama: *nom del jaciment*. *Ordre* (número d'ordre donat aleatòriament dins la base

de dades per facilitar la cerca dels materials a posteriori). *Lloc del jaciment* (és a dir, ubicació immediata del jaciment: partida, poble, llogaret, etcètera). *Municipi*. *Comarca*. *Província i País*. Al costat de l'origen se situa l'espai reservat al logotip institucional de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs i Servei d'Arqueologia.

2. *Entrada*. Dades sobre la casuística d'ingrés del material existent en el fons arqueològic que consta de vuit camps: *Número de la peça*. *Data d'ingrés*. *Forma d'ingrés* (donació, compra, propietat...). *Font d'ingrés* (excavació, prospecció...). *Procedència* (persona que aporta el material). *Campanya* (any de l'excavació o de la prospecció). *Sigla de l'excavació* i, a l'últim, un quadre de verificació on s'indica si el material per les seves característiques concretes podria ser museable.
3. *Ubicació*. Dades per conèixer la situació física actual del material. Consta primerament de tres botons de verificació, mitjançant un clic del ratolí s'especifica si el material es troba exposat a la Sala d'Arqueologia, al magatzem o en un altre lloc (si aquest és el cas s'especifica en el camp *Observacions*, al final de la fitxa, el lloc en concret on es troba la peça). Seguidament ens trobem amb el camp *Bossa*, que fa referència al número de bossa on s'ha col·locat el material inventariat per la seva ràpida localització, seguit del camp *Caixa*: número de caixa on s'ha col·locat aquesta bossa; el camp *Prestatge*: número d'estant on s'ubica la caixa i, finalment, el camp *Prestatgeria*: número de prestatgeria on es troba situada la postada dins del magatzem. Tots aquests camps tenen una numeració seqüencial que va des del número 1 a l'infinit, sense possibilitats de repetició, per la qual cosa només hi ha un número 1 de bossa, de caixa, de prestatge i de prestatgeria i així successivament, fet que evita errors a l'hora de localitzar el lloc exacte d'ubicació del material en cas de cerca.
4. *Descripció*. Indica les característiques del material que s'està estudiant. Aquest quart bloc comença amb el camp *UE* seguit del camp *Quadre* que situa el material dins el context arqueològic si procedeix d'una excavació antiga, ja que el camp quadre s'inclou dins de la base dades perquè les excavacions antigues utilitzaven el sistema d'excavació per quadres abans de la introducció del sistema d'excavació en extensió de Harris, i és una informació que convenia mantenir per ser fidels al sistema de registre emprat. Per la necessitat d'inventariar sempre amb el mateix criteri es van generar codis sobre la descripció del material, per evitar que peces semblants fossin definides de diferent manera segons la persona que estigués inventariant, aquests codis s'introdueixen en els camps *Classe material* i *Tipus material*. Són codis oberts, i per tant es poden incorporar tants tipus com sigui necessari d'acord amb les peces concretes (fig. 17). El camp *Classe material* fa referència a la classificació genèrica del material i el camp *Tipus material* a la classificació concreta. La codificació dels diferents tipus de material en llistes a part de l'inventari, però interrelacionades amb la base de dades ha permès donar una gran agilitat al procés d'identificació del dife-

Origen							INSTITUT D'ESTUDIS ILLUDENCOS							
NOM JACIMENT	ORDRE	LLOC	MUNICIPI	COMARCA	PROVINCIA	PAIS	SERVEI D'ARQUEOLOGIA							
El Boverar	541		Serres	El Segura	Lleida	Espanya								
Entrada				Ubicació										
Números				Data d'ingrés	Forma d'ingrés	Font d'ingrés	☒ Sala d'arqueologia ☐ Altres							
L-2116				1988	Propietat	Excavació	☐ Magatzem							
				Procedència	Campanya		Bossa Caixa Prestatge							
				L. Díez-Coronel i R. Fila	1988		19177							
				Sigla excavació	Museable?		Prestatgeria							
					☒ Sí									
Descripció														
U.E	COD.	CLASSE MATERIAL		Forma	Factura	Ac. Sup. Ext.	Desgreix.							
	4C	Metal		Ercenser	rotlo									
QUADRE	COD.	TIPUS		Cultural/Època	Núm. inventari excavació	Ac. Sup. Int.	Decoració							
	303	Bronze		Visgoda										
Quantificació														
Int.	Vor.	Arr.	Coll.	Car.	Nan.	Peu	Fons	P.S.	Broc	Galet.	Altres	Tot.	Frag.	Ind. mín.
							1					1		1
Observacions														
Origen							INSTITUT D'ESTUDIS ILLUDENCOS							
NOM JACIMENT	ORDRE	LLOC	MUNICIPI	COMARCA	PROVINCIA	PAIS	SERVEI D'ARQUEOLOGIA							
El Boverar			Serres	El Segura	Lleida	Espanya								
Números				Data d'ingrés	Forma d'ingrés	Font d'ingrés	Procedència							
L-2116				1988	Propietat	Excavació	L. Díez-Coronel i R. Fila							
				Campanya	1988		Bossa Caixa Prestatge							
				Sigla excavació			Prestatgeria							
					☒ Sí									
Descripció														
U.E	QUADRE	Material classat/Tipus		Forma	Desgreixant	Factura	Acabat Sup. Ext.	Acabat Sup. Int.	Decoració					
		Metal/Visgoda		Ercenser		rotlo								
Quantificació														
Int.	Vor.	Arr.	Coll.	Car.	Nan.	Peu	Fons	P.S.	Broc	Galet.	Altres	Tot.	Frag.	Ind. mín.
							1					1		1
Observacions														

Figura 16. Fitxa de catalogació. A dalt, la utilitzada per entrar les dades; i, a baix, la d'impressió reduïda.

rent material. A aquests dos camps els segueix l'anomenat *Forma*, camp totalment obert a la identificació de l'ús per al qual la peça ha estat creada i la seriació en la bibliografia científica, així aquí s'inclou des del terme olla fins a Drag. 35/37, passant per morrió, placa de cinturó, sivella, etcètera. Per sota d'aquest apareix el camp *Cultural/època*, que identifica el període cronològic al qual pertany el material objecte d'inventari i s'omple mitjançant una llista desplegable amb valors com paleolític, neolític, calcolític, bronze inicial, camps d'urnes... etcètera. A continuació apareix el camp *Factura*, que identifica el procés d'elaboració del material i que també s'omple mitjançant una llista desplegable en què s'han introduït la majoria de processos de creació del material, per exemple els termes a mà, torn, torn lent, etcètera. Per sota del camp *Factura* apareix un camp d'introducció de dades manual que fa referència al *Número d'inventari* que puguin tenir aquells fragments o peces que provinquin d'una excavació i que es troba relacionat amb el camp *Sigla d'excavació* descrit anteriorment. Posteriorment apareixen dos camps molt similars quant a descripció de la peça i són els que fan referència als *Acabats de la superfície*, un a l'exterior i l'altre a l'interior. Aquests dos camps també s'omplen mitjançant valors inclosos en una llista desplegable que defineix les característiques físiques dels fragments inventariats, així, per exemple, tenim els valors allisat, allisat/tornejat, brunyit, brunyit/espatulat, brunyit/groller... etcètera. Posteriorment apareix el camp *Desgreixant*, que fa referència a l'aglutinant de l'argila i que també es important per poder conèixer d'on procedeix el material que s'ha utilitzat en l'elaboració dels estris ceràmics, entre d'altres hem introduït els següents: mica daurada,

mica platejada, olivita, quars... etcètera. A l'últim dins d'aquest quart bloc tenim la *Decoració*, que també consta d'una llista desplegable de valors predefinitos, i que entre d'altres s'han inclòs les definicions com ara acanalats, bandes, cercles, cordons impresos... etcètera. Les llistes desplegables són obertes i es poden incloure nous valors, segons les necessitats originades per la pròpia feina.

5. *Quantificació*. Seriació de camps que recullen el nombre i la forma dels fragments, i que serviran per fer l'estadística global de l'inventari. A l'hora de quantificar els fragments se n'ha tingut en compte la forma i s'han agrupat de la següent manera: *Informes, Vores, Arrancaments, Colls, Carenes, Nanses, Peus, Fons, P.S.* (perfils o peces senceres), *Brocs, Galets i Altres*, on es fa constar el nombre de fragments de cada forma. Al costat d'aquests quantificadors parcials apareix un camp automàtic, anomenat *Total fragments*, que suma els fragments inventariats entre tots els camps anteriors. Seguidament hi ha un camp anomenat *Individus mínims*, que valora el nombre de peces (o individus) que es dedueix que hi pot haver com a mínim en el total de fragments inventariats en un registre. És a dir, si per exemple apareixen registrades tres vores de la mateixa tipologia però de perfil diferent, dos fons, una carena i dues nanses, els individus mínims serien tres; si les vores tinguessin el mateix perfil i textura; i els fons fossin diferents, els individus mínims serien dos, i així successivament. En el cas d'un registre únicament amb fragments informes amb la mateixa textura l'individu mínim sempre serà un.
6. *Observacions*. Espai destinat a anotar qualsevol incidència o informació d'interès que no hagi quedat recollida en els altres conceptes.

Codi Classe Material	Codi Tipus Material
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99

Figura 17. Alguns exemples de codis emprats en l'inventari de materials.

Tots aquests valors introduïts en cadascun dels diferents camps de l'inventari els podem visualitzar en paper a través d'una impressió opcional que anomenem reduïda, i que no és altra cosa que poder fer una còpia en paper menys voluminosa que si la impressió s'hagués fet amb el model més gran utilitzat principalment per la introducció còmoda de les dades. (fig. 16). Estem parlant, doncs, de dues visions diferents dels registres de l'inventari, una per la introducció de dades i l'altra per la seva impressió, però amb els mateixos valors introduïts. Cal dir que es poden realitzar tantes presentacions com es vulguin de totes les dades introduïdes segons les necessitats que es tinguin.

Per finalitzar aquest apartat cal comentar que també, per aquelles peces significatives o que hem cregut que podrien ser catalogades com a museables, s'ha dissenyat una fitxa paral·lela a la del fons i interrelacionades, a través del número d'entrada que cadascuna porta per diferenciar-les de la resta de peces. Aquesta base de dades té tres cares, la primera fa referència a les dades generals, la segona a la difusió i, la tercera, a les dades de restauració. Així, entre les tres es recullen aspectes que van des de les dimensions de la peça, fins a dades bibliogràfiques i recull de les diferents exposicions on ha estat presentada (fig. 18).

El procés de treball

Una vegada elaborada la fitxa de catalogació, el segon pas va ser comprovar que el contingut de les caixes velles guardades al magatzem corresponia amb el que s'indicava a l'exterior de la caixa. Posteriorment, es van anar agrupant els diferents materials d'un mateix jaciment per catalogar-los tots a la vegada i alhora que estiguessin en la mateixa caixa o en caixes correlatives segons la quantitat de fragments. Seguidament es va decidir com es guardava i etiquetava cada individu o grup de material inventariat per aconseguir una recerca fàcil dins les caixes. Per guardar el material la decisió final va consistir a utilitzar rotllos de malla tubular, seguint la proposta d'Ana Lorient quan era becària del Servei, de color groc (els colors de la malla indiquen el grau d'elasticitat), que vam considerar com el millor pel seu grau de resistència i

elasticitat, després de comprovar que el color verd, primerament usat, no era tan pràctic. L'ús de malla en lloc de bossa està motivat pel fet que permet diferents mides d'embossament tenint en compte el material a inventariar, i que evita haver de disposar de diferents grandàries de bossa com fins ara era habitual. A més, la malla permet que el material respiri i, per tant, evita la condensació que les bosses tradicionals de plàstic provoquen en no ser poroses, i que perjudiquen, en conseqüència, la bona conservació del material. Això no obstant, les peces senceres o especials primerament s'emboliquen en plàstic de bombolles per protegir-les de les possibles ruptures i posteriorment es posen sempre dins de la malla (fig. 19).

Les etiquetes emprades en l'inventari s'imprimeixen mitjançant impressora làser, en paper especial indeleble (referència *abezeta BO100A4 Opaque White Polyester*), atesa l'experiència negativa de les etiquetes de cartolina que es desfan amb la humitat o que els animals se les mengen. Bàsicament són tres: individual, de grup i de grans peces (fig. 20). Les dues primeres estan interrelacionades i, bàsicament, estan dissenyades per indicar el número de bossa (mantenim el sinònim bossa en lloc de malla pel significat d'embossar, de fet el tub de malla es talla i s'anusa pels extrems convertint-lo en una bossa "oberta") i la caixa on es troba el material. Si l'etiqueta individual fa referència a la bossa on hi ha el material inventariat, la de grup ens indica les bosses que formen part d'un mateix conjunt, és a dir dins d'una gran bossa en posem de més petites. La bossa gran porta una etiqueta (de grup) on s'indica quines bosses són les que es troben a l'interior. Això s'ha fet així perquè no es puguin barrejar materials de diferents jaciments que es trobin en la mateixa caixa, i al mateix temps perquè no hi hagin bosses petites soltes dins la caixa que es puguin extraviar.

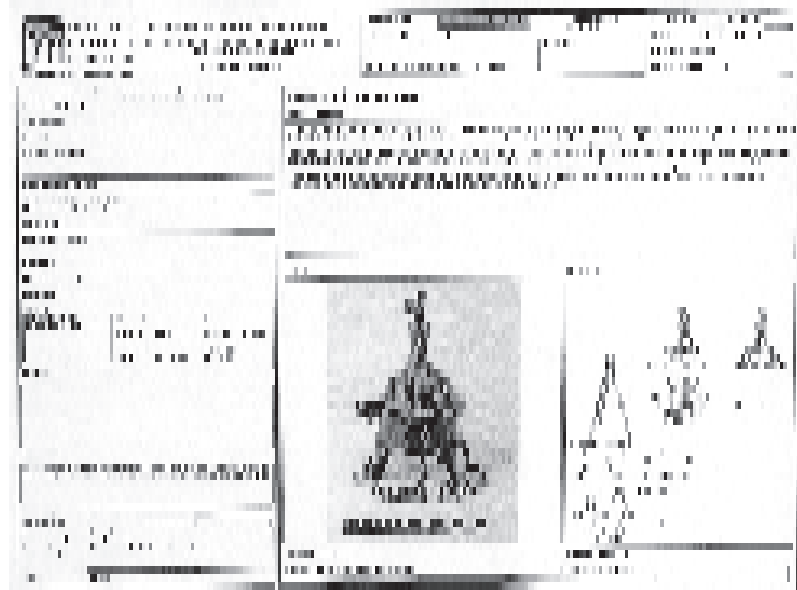
L'etiqueta de gran peça es va dissenyar per a aquelles peces que atesa la seva gran mida no podien col·locar-se dins d'una caixa. Hi consta la indicació del número d'identificació de la peça, la prestatgeria i la postada on es troba i una referència a la bossa o embalatge.

Quant a les caixes, a més a més de reutilitzar les velles de fusta, tipus quadres de fruita, i d'altres de plàstic que es conservaven al magatzem, se'n van comprar de noves i de diverses mides, la més comuna va ser la caixa de la casa Allibert tipus contenidor, gamma Norma Europa de color gris i amb unes mesures de 800 mm de llarg x 600 mm d'ample x 412 mm d'alt, amb una capacitat de 5,6 quilograms, i amb les tapes corresponents (fig. 21).

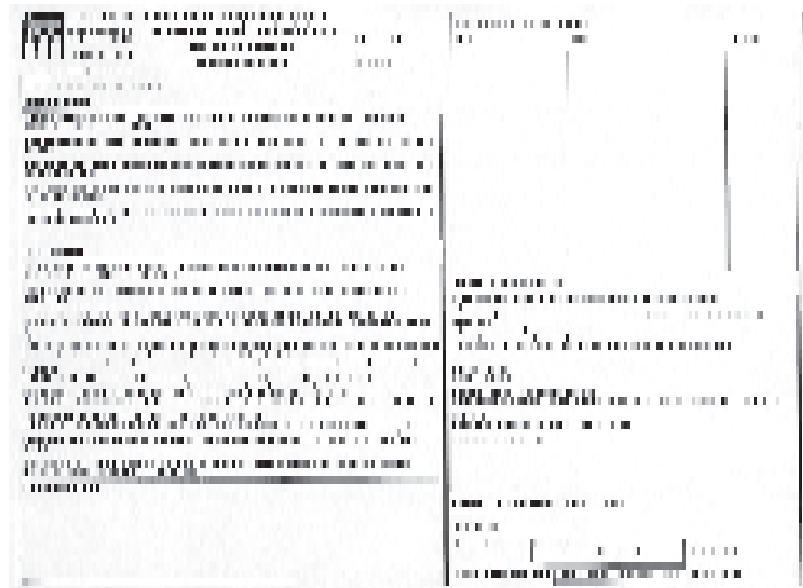
Les caixes es troben situades en sis filades de prestatgeries del model estandard tipus mecano amb balda. Les pedres i grans peces estan en una única prestatgeria del model Rack Selectiu (fig. 22).

Respecte al material inventariat s'ha de dir que només es van netejar aquells fragments que comportaven dificultats a l'hora d'efectuar-ne la descripció, ja que l'habitual va ser documentar el material tal i com sortia de la caixa, ja que la gran quantitat de fragments feia que no fos operativa la seva neteja durant els treballs de catalogació, perquè interessava finalitzar la feina al més aviat possible per tal de facilitar l'elaboració del projecte museogràfic del futur Museu de Lleida: Diocesà i Comarcal.

A. Dades generals

B. Dades de difusió

C. Dades de restauració

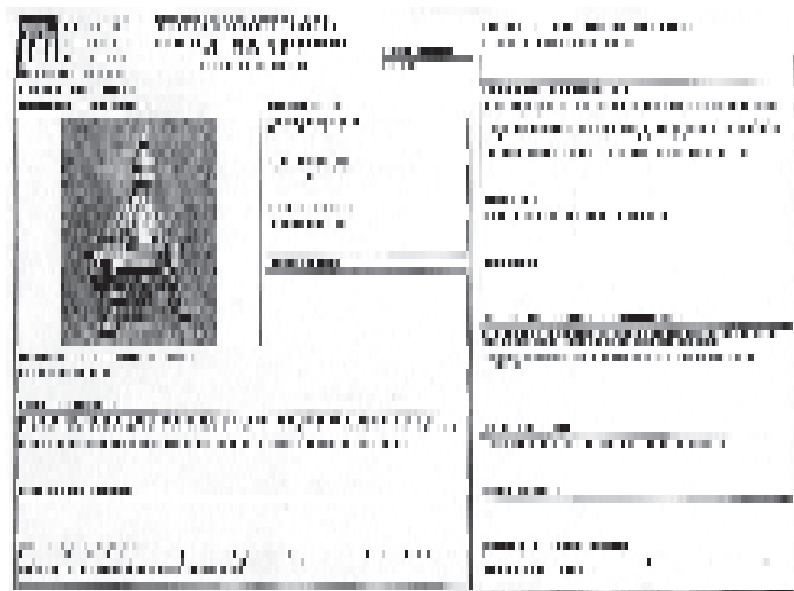

Figura 18. Exemple de la fitxa de peça per al museu actualment en ús.

Fig. 19. Interior d'una caixa amb el material dins la malla i en aquest cas protegit, a més, per plàstic de bombolles (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Procedència i composició cronològica dels materials inventariats en el fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

Procedència geogràfica dels materials

El fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs és format per un total de 166.583 peces i fragments de procedències geogràfiques diverses (figures 37 a 53), si bé, tal com es detallarà a continuació, la pràc-

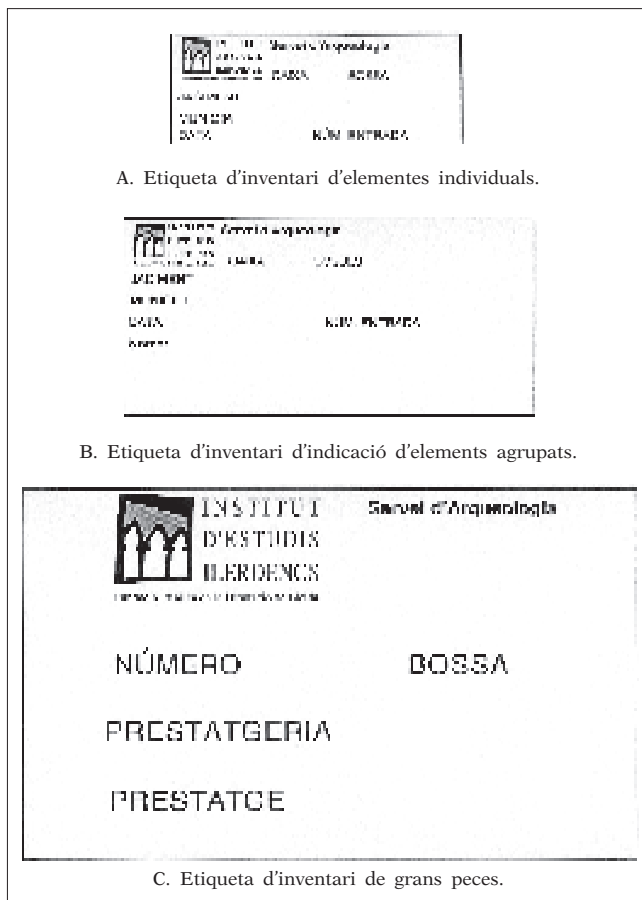

Fig. 20. Etiquetes emprades en l'inventari dels materials.

Fig. 21. Sistema de numeració de prestatgeries, postades i caixes per a una localització fàcil del material (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

tica totalitat dels materials provenen de l'àrea geogràfica més propera a la ciutat de Lleida.

Com podem observar a la gràfica 1 de la figura 23, dels 166.583 fragments, 165.831, el 99,55%, corresponen a l'Estat espanyol. Únicament un 0,45% —752 fragments— tenen un altre origen, concretament hi ha representats França, amb 379 fragments, un 0,23%,

Fig. 22. Vista parcial del magatzem actual al polígon industrial El Segre. A la dreta, la prestatgeria número 1 per al material petri. A l'esquerra, la prestatgeria número 2 per al material amb caixes. Al mig, les darreres incorporacions de materials que no es poden col·locar en prestatges (fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

l'Argentina, amb 342 fragments, un 0,21%; i l'antic Sàhara espanyol, amb 31 peces, un 0,02%.

Dins l'Estat espanyol i en primer lloc per províncies (fig. 23, 2), podem observar que, tal com era d'esperar, de manera més que destacada la procedència dels materials correspon gairebé en exclusiva a la província de Lleida, amb 163.102 fragments i peces, que respecte al total suposa un percentatge del 97,91%. De la resta de províncies representades: Barcelona, Castelló Còrdova, Girona, Osca, Màlaga, Terol i Saragossa, sobresurt amb 2.164 fragments la província d'Osca, un 1,28%, sent el nombre de fragments de la resta de províncies simplement testimonial.

Centrant-nos en la demarcació lleidatana (fig. 24, 1) podem veure la distribució dels materials per comarques. Ens torna a revelar altre cop el factor proximitat com a elemental en la composició del fons, ja que 137.970 fragments respecte del total de les comarques lleidatanes, és a dir, un 84,59%, pertanyen a la comarca del Segrià. De la resta de comarques representades: el Pallars Jussà, el Pla d'Urgell, el Solsonès, l'Urgell, l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, la Segarra, les Garrigues, la Val d'Aran i la Noguera, destaca aquesta última amb 21.128 fragments, és a dir un 12,95% del total.

Pel que fa a la distribució de materials d'altres comarques de fora de la demarcació lleidatana, el més destacable són els materials de la comarca del Baix Cinca, 1.943, sobre un total de 2.729, que representen un percentatge del 45,84%.

Composició cronològica dels materials

La distribució cronològica dels materials del Fons Arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs la podem veure a la figura 24, 2. Observem amb claredat que el període cronològic més representatiu, amb 70.200 fragments i peces, un 42,14% del total, correspon al món ibèric. A continuació, hi ha l'època dels camps d'urnes o bronze final amb 40.452 fragments i peces i un percentatge del 24%, si hi afegim el període del bronze (genèric per aquell material del qual no podem precisar-ne més la cronologia), amb 12.569 fragments i peces (7,55%), sumaria un total pel conjunt de materials de l'edat del bronze de 53.021, és a dir, respecte al total representaria un 31,55%. Per sota d'aquests hi ha els materials d'època romana, 19.567 fragments i peces, que representen un 11,75% del total. Això pel que fa als grups més representats. A partir d'aquí els percentatges de materials dels diferents períodes cronològics que resten —paleolític, neolític, calcolític, primera edat del ferro, colonitzacions, visigot, jueu, andalusina, medieval, moderna, contemporània i el grup d'indeterminats, que sumen en total un 14,28%, són molt més minoritaris. Així doncs, encapçalen aquest grup (a banda dels indeterminats que representen el 5,05%) els materials d'època medieval, amb 6.742 fragments i un percentatge del 4,05%, seguits dels materials d'època moderna, amb 4.077 i un 2,45%, de l'època visigoda amb 2.090 i un 1,25%, de la primera edat del ferro, amb 1.517 fragments i un 0,91%. La resta de períodes cronològics no arriben ni a sumar entre tots l'1%. Així doncs, les èpoques menys representades entre els materials del fons (respecte del total constitueixen un 0,85%) són: paleolítica, neolí-

tica, calcolítica, colonitzacions, jueva, andalusina i contemporània.

Composició cronològica per comarques

Les comarques lleidatanes tenen de més a menys el següent nombre de peces i fragments: el Segrià, amb 137.970 fragments i peces (fig. 29, 2); la Noguera, amb 21.128 (fig. 26, 2); el Pallars Jussà amb 1.154 (fig. 28, 2); les Garrigues, amb 779 (fig. 29, 2); l'Urgell, amb 715 (fig. 26, 1); el Pla d'Urgell, amb 509 (fig. 29, 1); la Segarra, amb 368 (fig. 27, 1); El Solsonès, amb 98 (fig. 30, 1); l'Alt Urgell, amb 30 (fig. 25, 2); la Val d'Aran amb 41 (fig. 27, 2) i l'Alta Ribagorça, amb 12 (fig. 25, 1).

Ateses les grans diferències pel que fa al volum de materials entre comarques, on la majoria no arriben a 1.000 fragments, i una, el Pallars Jussà, tot just ultrapassa aquesta quantitat, comentarem únicament les gràfiques corresponents a les comarques més significatives, el Segrià, que representa el 84,59% del material del fons i la Noguera, amb el 12,95%, ja que entre ambdues assoleixen el 97,54% del fons.

Pel que fa al Segrià (fig. 29, 2), els materials més representats corresponen al període ibèric, amb un total de 67.883 peces i fragments, un 49,20% respecte del total d'elements localitzats a la comarca, seguit de l'etapa dels camps d'urnes o bronze final, amb 31.001, als quals, si hi sumem els del bronze, fan un total per a l'edat del bronze de 39.612, un 28,71% del total de la comarca. A continuació els d'època romana, amb 13.435, un 9,74%; l'època medieval amb 4.925, un 3,75%, la moderna, amb 3.663, un 2,65%; la visigoda, 2.090, un 1,51%; la primera edat del ferro, amb 1.098, un 0,80%, i la resta de períodes amb percentatges insignificants que no arriben a sumar ni un 1%, exceptuant les de cronologia indeterminada que amb 4.809 fragments suposen un 3,49% del total.

A la comarca de la Noguera (fig. 26, 2), el percentatge més elevat de materials no correspon, a diferència de la comarca del Segrià i en general de tot el fons, a materials d'època ibèrica, sinó a materials de camps d'urnes o bronze final, als quals, si hi sumem els del bronze, fan un total de 10.409 fragments i peces, un 49,26%, enfront dels 1.417 d'època ibèrica, que en aquest cas representen únicament un 6,71%. Aquesta diferència tan significativa entre la comarca del Segrià i en general respecte de la comarca de la Noguera, és deguda a la gran importància numèrica dels materials d'època ibèrica del poblat de Gebut (Soses), que estan comptabilitzats en la gràfica general i evidentment en la del Segrià, però que no apareixen en la de la Noguera.

Per sota dels materials de l'edat del bronze el percentatge més elevat correspon als materials d'època romana, amb 5.538 fragments i peces, un 26,21%, percentatge també més elevat que el de la comarca del Segrià i que el de l'estadística global. A continuació, els d'època medieval, amb 1.426 fragments i peces, un 6,75%; els ja comentats ibèrics; la primera edat del ferro, amb 376 fragments, un 1,78%, i per sota d'aquests la resta de períodes que no arriben a sumar més de l'1,36%, exceptuant els indeterminats que arriben al 7,93%.

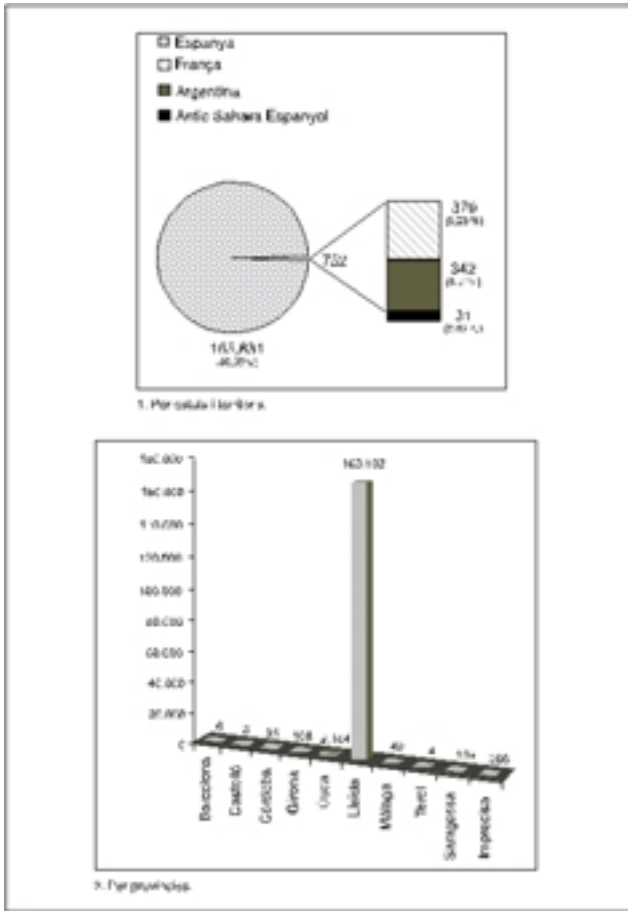

Figura 23. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 1).

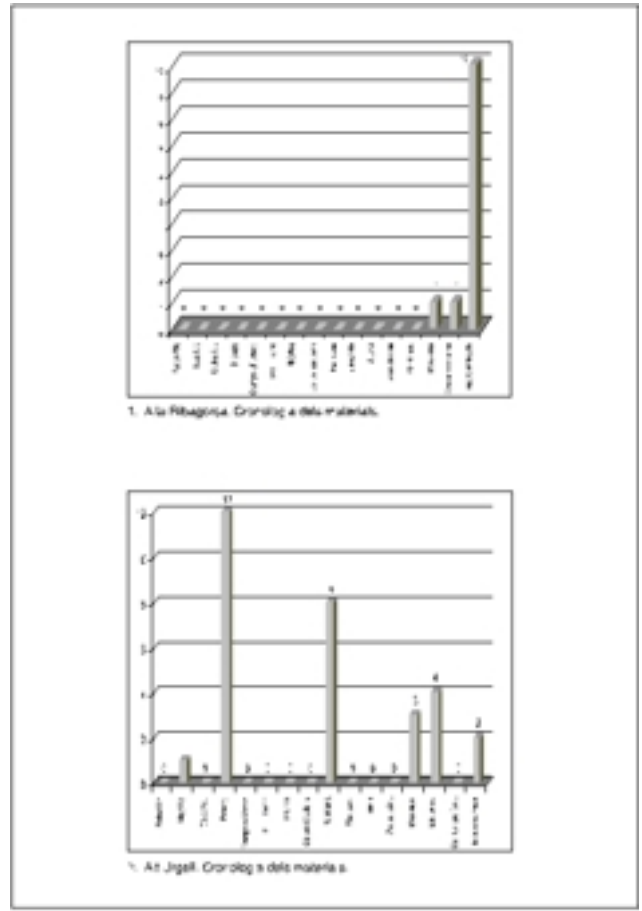

Figura 25. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 3).

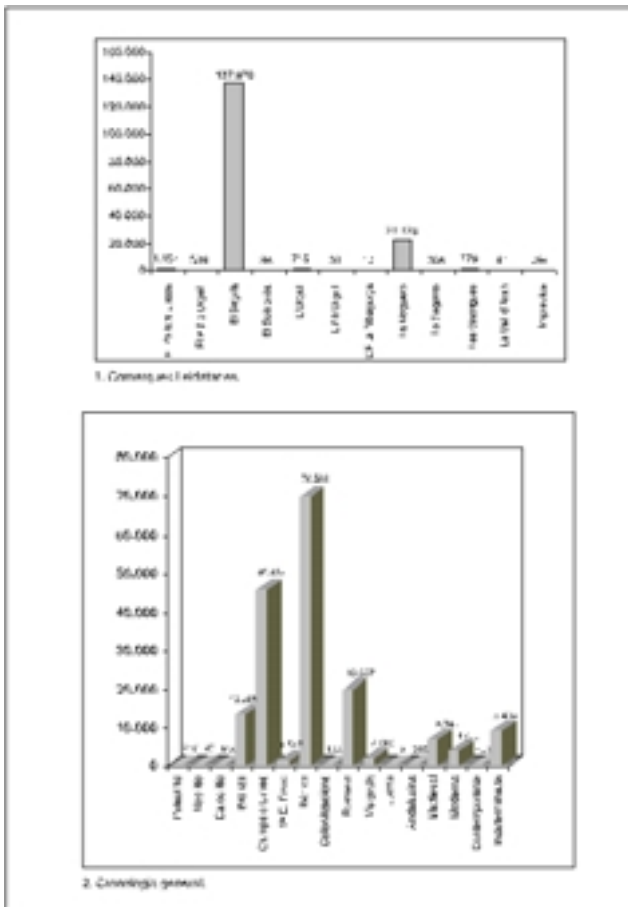

Figura 24. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 2).

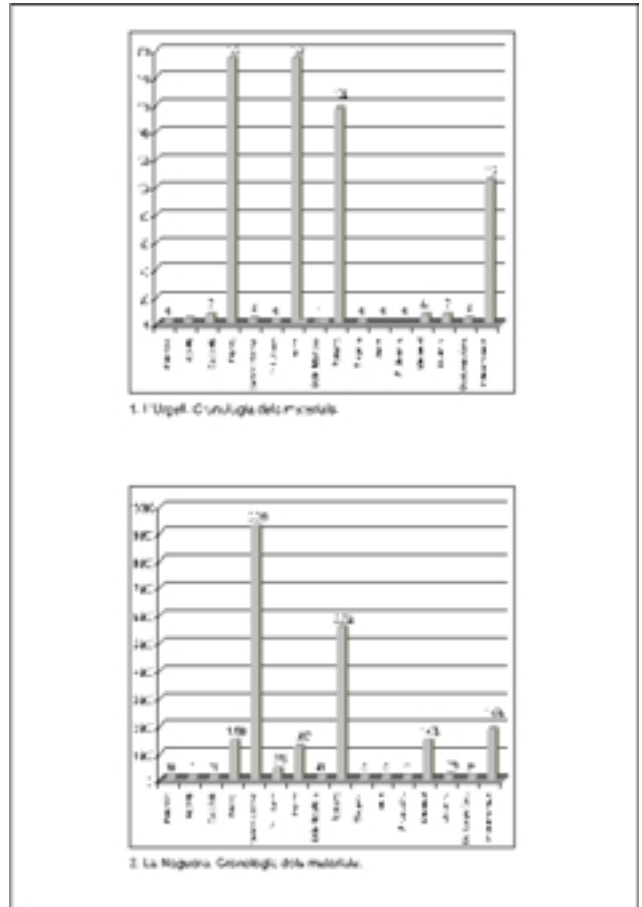

Figura 26. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 4).

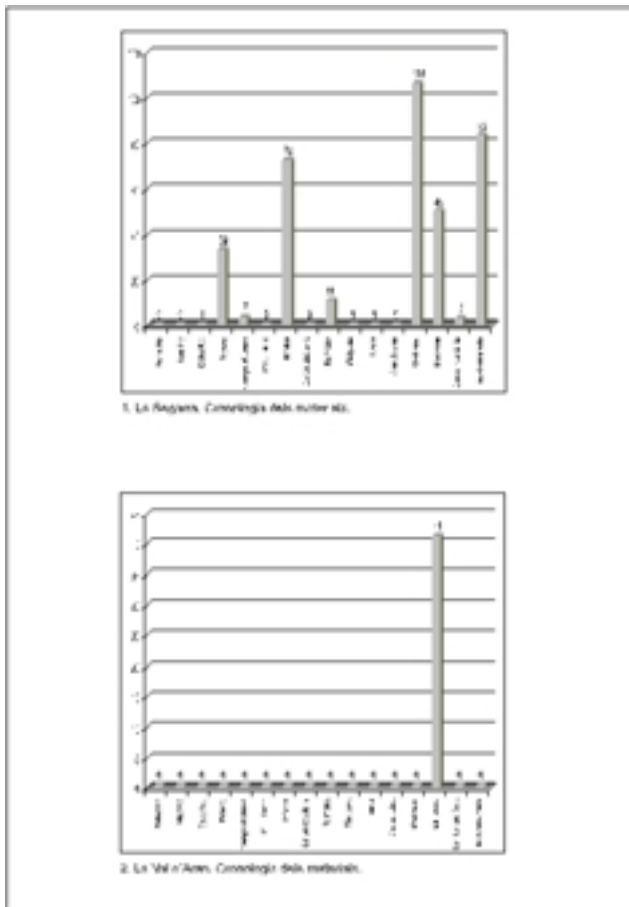

Figura 27. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 5).

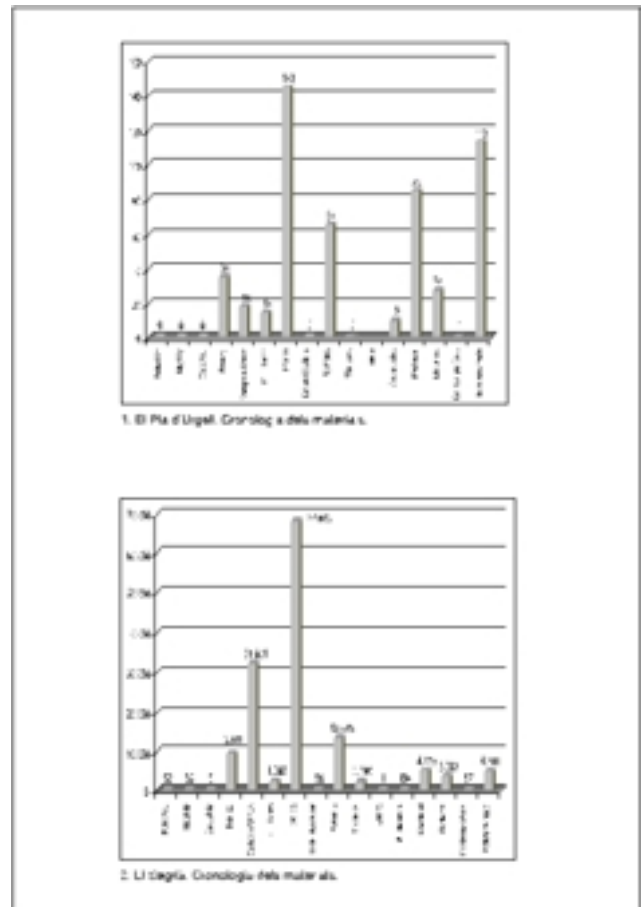

Figura 29. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 7).

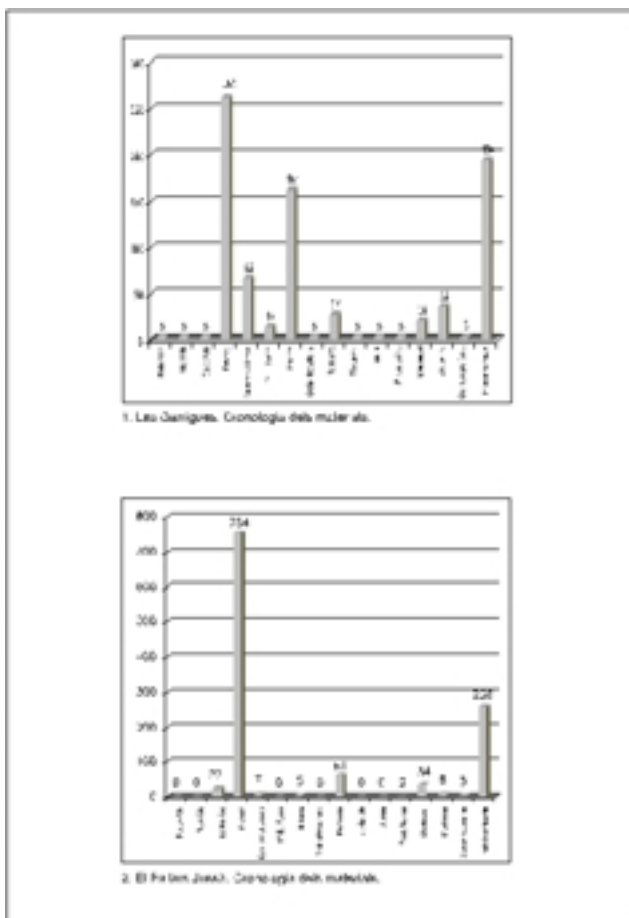

Figura 28. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 6).

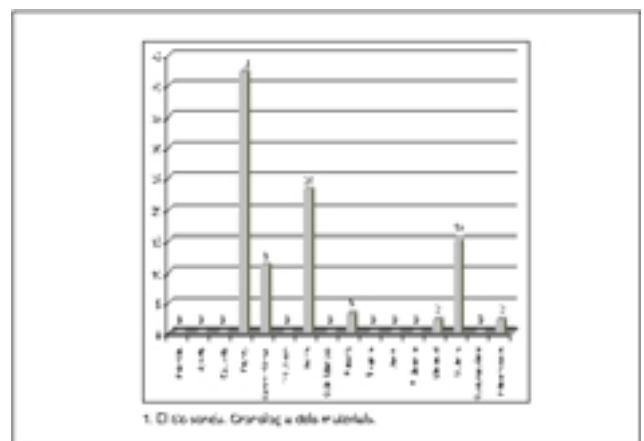

Figura 30. Gràfiques de representació estadística dels resultats de l'inventari (i 8).

Tipologia dels materials

La quantificació del material es pot agrupar segons la seva classe en la següent relació, de major a menor quantitat de fragments: material ceràmic 146.783 fragments i peces, representa el 88,24% del total; metall 5.815, un 3,50% del total; material lític 3.560, un 2,14% del total; elements de construcció 2.955, un 1,78% del total; macrofauna 2.500, un 1,50% del total; material petri 1.487, un 0,89% del total; vidre 1.343, un 0,81% del total; restes antropològiques 881, un 0,53% del total; restes vegetals 374, un 0,22% del total;

material ossi 244, un 0,15% del total; malacologia 236, un 0,14% del total; material d'argila 136, un 0,08% del total; altres 135, un 0,02% del total; mostres 25, un 0,01% del total; microfauna 23, un 0,01% del total; escultura 23, un 0,01% del total; i, finalment, numismàtica 19, mineral 16, fòssil 12, gravats 5, reproduccions 4, material moble 4, material tèxtil 2, material sintètic 1, que representen un 0,01% del total.

Relació dels jaciments amb la quantificació i cronologia existents en el fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

En l'annex final presentem la relació de jaciments (figs. 37 a 53) amb material en el fons arqueològic de l'IEI. La gran majoria estan classificats per comarques i municipis. En total hi ha 698 jaciments, entre els quals hi ha alguns que tenen la denominació *imprecisa*, són aquells materials sense indicacions segures de la seva procedència.

Cal dir, també, que la toponímia original dels jaciments de vegades no corresponia exactament a l'existent en la bibliografia. En casos molt evidents l'hem adaptada a l'actualment en ús, però en altres, davant dels dubtes de correspondre o no al mateix jaciment, hem optat per mantenir l'existent en les retolacions originals.

Conclusions

- a) La procedència dels materials inventariats en el fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, correspon en un 97,91% a la província de Lleida, i dins d'aquesta, en un 84,59%, a la comarca del Segrià.
- b) La composició cronològica dels materials del fons arqueològic de l'IEI ens indica que els períodes amb més representació són el món ibèric, amb un 42,14%, seguit de l'edat del bronze amb un 31,55%. A continuació se situen els materials d'època romana, amb un 11,75%.
- c) Per classe de fragments inventariats el material ceràmic amb un 88,24% és bàsicament el majoritari, seguit dels metalls amb una representació del 3,50%, material lític amb un 2,14%, elements constructius amb un 1,78%, macrofauna amb un 1,50%, material petri amb un 0,89% i vidre amb un 0,81%. La resta del material únicament suposa l'1,14% del total.
- d) Del total de 166.583 fragments, s'han considerat com a peces museables dins de la gran quantitat de fragments i peces senceres, en principi, 2.167 individus, un 1,23% del total, que engloben tant peces senceres com fragments que per la seva singularitat han estat inclosos en aquesta categoria. Els jaciments més representatius serien:
La necròpoli de la Pedrera amb 218 individus d'un total de 4.607 fragments. El poblat de la Pedrera, amb 16 d'un total de 5.340 fragments. El poblat ibèric de Gebut amb 155 d'un total de 76.696 fragments. El poblat de Genó amb 109 d'un total de 23.192 fragments. La basílica del Bovalar amb 99 d'un total de 2.248 fragments. La necròpoli de Roques de Sant Formatge, amb 51 d'un total de 2.660

fragments. El poblat de Roques de Sant Formatge, amb 15 d'un total de 2.967 fragments. La vil·la romana del Romeral amb 40 d'un total de 3.145 fragments. La necròpoli de la Colomina, amb 27 d'un total de 347 fragments. La necròpoli de Pedrós, amb 27 d'un total de 3.676 fragments. El poblat de Masada de Ratón amb 9 d'un total de 1.313 fragments.

- e) A part de l'abundància de jaciments ibèrics existents al Segrià, la quantitat significativa de material pertanyent a aquesta cultura correspon al procedent del poblat de Gebut. Recordem que les excavacions realitzades tant per aficionats com per les campanyes dirigides per J. Tarragó permeten recollir força material al principi de la dècada dels quaranta.
- f) Com en tot fons de museu la part museable és notablement inferior a la conservada en la reserva, aquesta diferència és molt més exagerada en els museus arqueològics, ja que la procedència de molts materials per prospecció o troballes casuals, i també de moltes excavacions, fa que predomini la fragmentació dels materials, cosa que la restauració pertinent podria canviar relativament.

Alguns materials arqueològics del fons arqueològic de l'IEI

Entre el vast conjunt de materials documentats durant la realització de la catalogació del fons arqueològic de l'IEI, n'hem destacat una selecció que tot seguit presentem. Els criteris d'aquesta tria obeeixen fonamentalment a dos aspectes, d'una banda, a la singularitat i caràcter inèdit d'algunes peces i, de l'altra, a les noves interpretacions que l'estudi de determinats materials ens ofereixen sobre aspectes bastant desconeguts de la prehistòria i protohistòria de les comarques lleidatanes.

Fons de vas neolític

Nom de l'objecte: vas de Boixaró¹ (Ciutadilla, l'Urgell).

Matèria: ceràmica.

Mesures:

Alçada: 9,9 cm.

Diàmetre màxim: 19,9 cm.

Gruix màxim: 0,7 cm.

Cultura: neolític (neolític mitjà-final).

Cronologia: 4000-2500 aC.

Jaciment: partida Boixaró (Ciutadilla, Urgell).

Número d'inventari: L-2832.

Procedència: finca de Ramon Rosset Queraltó.

Descripció: fons hemisfèric d'un vas de forma imprecisa ja que la part conservada correspon a menys del 50% de la peça, es fa difícil determinar si és el fons d'un vas de forma oberta o tancada; per tant, també és igualment difícil cercar-ne els paral·lels. La factura és a mà i la coccio oxidoreductora. Superfície exterior allisada i interior brunyida. Desg्रेixant de

1. La peça està inventariada com a Boixaró, però la cartografia actual indica el topònim com Boixeró.

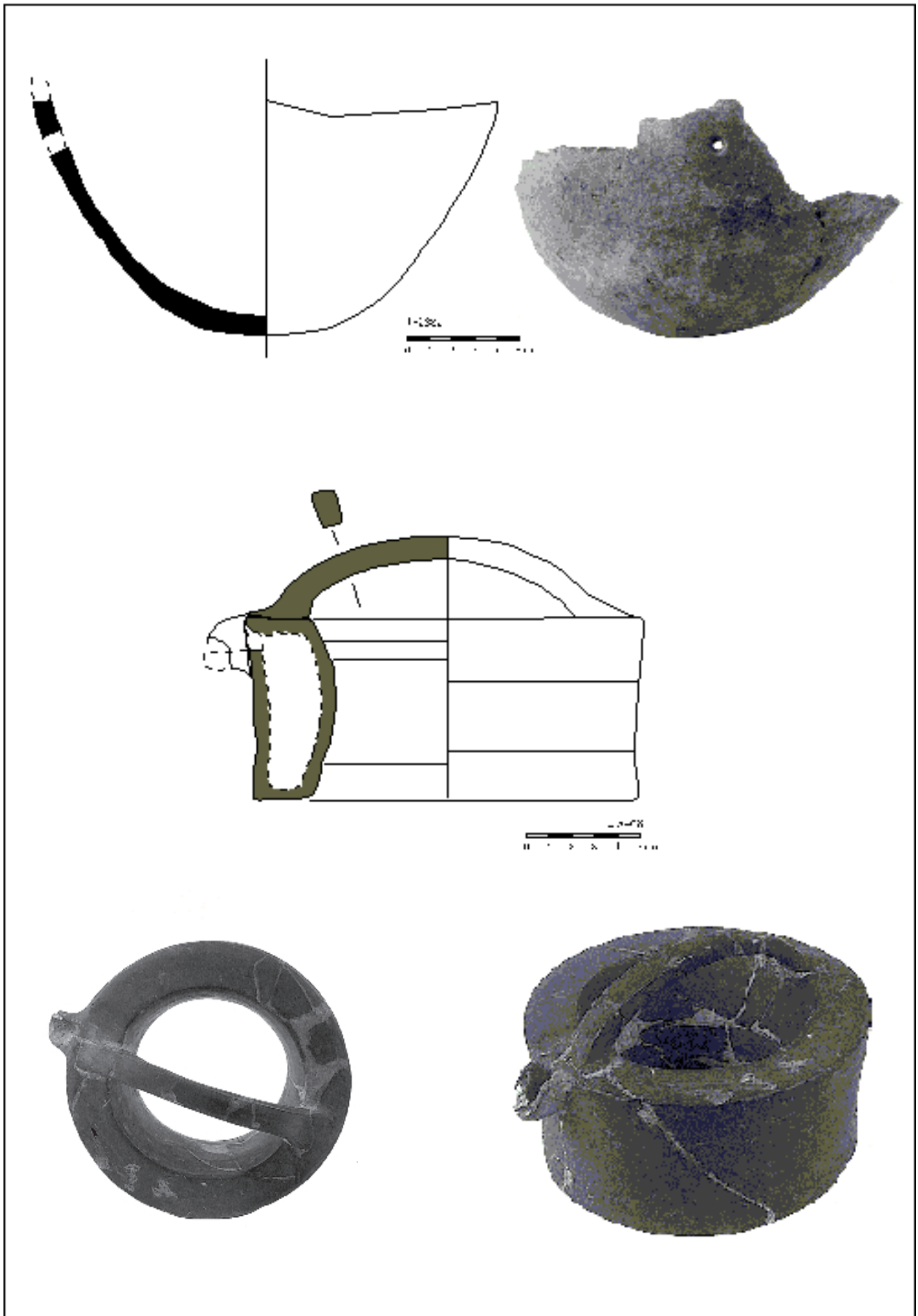

Figura 31. Materials del fons arqueològic. A dalt, fons de vas neolític de Ciutadilla; a sota, *askos* del poblat ibèric de Gebut (Soses, el Segrià).

quars i mica daurada. Es troba fragmentat en quatre bocins: tres fragments de petites dimensions i un quart fragment que agafa la pràctica totalitat de la peça conservada. Presenta un forat *post coctura* des de l'exterior de la peça, amb un diàmetre per la part de fora de 7 mm i per la part interna de 0,25 mm, que ha estat interpretat, per exemple en una peça de la Cova de l'Or, com a perforacions de reparació (BALDELLOU *et al.* 1989, 57), tot i que en aquesta peça no sembla que s'hi observi cap fractura que obligui a utilitzar aquesta solució a un trencament de la peça, que d'altra banda i atès el període cronològic en què ens trobem, empraria la corda com a element per a la reparació. En el cas del fons de vas de Ciutadilla sí que veiem més factible que el forat tingui una funció de reparació, ja que l'altre es trobaria justament en la part del vas que no ens ha arribat (fig. 31).

Contextualització: obeeix a una troballa casual a la finca de Ramon Rosset Queraltó el 1966. Fou lliurada a Lluís Díez-Coronel i ha estat inèdita fins ara. Malauradament poca cosa més podem dir respecte a les característiques de la troballa. La partida de Boixeró es troba al sud de la població de Ciutadilla, concretament a l'esquerra del barranc del mateix nom que baixa de la serra del Tallat i arriba a desembocar al riu Corb justament davant del poble esmentat, el qual té la seva posició en esperó per la unió d'aquestes dues valls que l'envolten pel nord, el Corb, per l'est i pel sud, el Boixeró; resta la banda est com la part més fàcilment accessible del poble, en la qual, al Pla del Castell, precisament es va bastir la fortalesa medieval, que després va esdevenir palau renaixentista, ara en procés d'excavació i de recuperació.

La petita vall del Boixeró esdevé una via natural per arribar a passar la serra del Tallat i, per tant, per comunicar la vall del Corb, i per extensió la plana de l'Urgell, amb la Conca de Barberà, des d'on a través de la vall del Francolí s'arriba a la costa mediterrània. Aquesta situació estratègica està confirmada amb les dues carreteres modernes que solquen el torrent de Boixeró: pel nord la carretera local que de Ciutadilla porta a Passanant, i d'allí a partir de Forés s'inicia la baixada cap a Sarral i Barberà; pel sud la carretera comarcal que de Tàrrrega porta a Montblanc.

En el seu entorn més immediat podem citar les troballes neolítiques, sempre de forma casual, com per exemple el sepulcre de fossa de la font de la Padruella a la Segarra (LLOBET 1980, 30 i 32) o la balma de Vall-llebrera a la Noguera (PETIT 2001, 56). En excavacions programades hi ha la balma de la Sargantana (Renan, la Noguera) (PETIT 2001, 59); també podríem comentar els darrers treballs de prospecció realitzats a la zona del Segrià i de les Garrigues per un equip dirigit per Miquel Molist, si bé en aquest cas els resultats òbviament no han donat materials de perfil sencer.

Conclusions: la peça localitzada es fa difícil de determinar tant tipològicament com funcionalment. Recordem que el neolític no és precisament un dels períodes més ben coneguts de les terres de ponent, ja que les fèrtils planes de la depressió interior de Catalunya s'han format a partir de la intensa erosió que ha anat aportant materials al llarg del temps. En bona

mesura per acció climàtica durant el plistocè i amb una forta acció antròpica durant l'holocè; precisament la desforestació realitzada per les ocupacions humanes del territori a partir del neolític afavoreix l'acumulació de materials en els fons de les valls (PEÑA 1988, 53-54), les quals, a la vegada cobriran molts d'aquells assentaments primitius, per tant solament remocions modernes del terreny permeten troballes casuals com l'estudiada. Així doncs, sense més indicis ni dades sembla que el fons de vas trobat a la partida de Boixeró correspondria a un hàbitat, tipus fons de cabana, d'època neolítica que aprofitaria les bones condicions mediambientals per desenvolupar les primeres feines agropecuàries a les terres planes situades en el fons d'aquest barranc. Malauradament, altres restes ceràmiques o lítiques no foren recollides, probablement a causa de la difícil identificació per a algú inexpert. Solament les dimensions i integritat de la peça estudiada cridà l'atenció del pagès i la salvà de la remoció de terres que efectuava. La manca d'ossos i d'altres objectes més sumptuosos semblen descartar que el fons de vas de Boixeró correspongués a un enterrament, cosa que de totes maneres no es pot desestimar. La relativa bona conservació de la part localitzada de la peça ceràmica, que no mostra senyals d'haver patit cap abrasió erosiva, ens indica que fou trobada en el mateix lloc on havia estat abandonada per la comunitat humana que la va utilitzar.

Sense poder precisar la forma exacta de la peça, ja que solament es conserva el fons semiesfèric característic de la ceràmica neolítica, per la bona qualitat de les superfícies i la manca de decoració ens hem de situar al neolític mitjà o final, si bé tampoc seria descartable una cronologia més antiga, tal com també hi ha peces de bon acabat que tenen solament decoració en la part superior de la peça.

Horitzons CUR (BFIII) i primera edat del ferro del poblat ibèric de Gebut (Soses, el Segrià)

Poblat ubicat en un esperó al marge dret del riu Segre, en el terme municipal de Soses. Fou excavat al llarg de dues campanyes per J. A. Tarragó. La primera fou iniciada el 14 d'agost de 1941, finalitzant el mes d'octubre, i la segona, l'any següent, el 1942. Lamentablement, els resultats de les excavacions dutes a terme en els anys quaranta no s'arribaren a publicar mai, i el jaciment quedà com un poblat mític dins la zona lleidatana del qual l'excavació que se'n realitzà permeté mostrar l'única planta gairebé sencera d'un poblat ilerget, mancat, però, d'una clara adscripció cronològica (GONZÁLEZ 2003 a, 179-181).

Més endavant, l'any 1987, un equip de l'Estudi General de Lleida, coordinat pel doctor Emili Junyent, va procedir a la neteja, consolidació i planimetria del jaciment (la direcció tècnica de la intervenció va anar a càrrec de Josep Medina i la planimetria fou realitzada per Josep Lluís Ribes, a partir de les dades obtingudes per Josep Sarrate Forga com a treballs complementaris a l'excavació dels anys quaranta).

L'urbanisme del poblat s'organitza a partir de dos carrers divergents en direcció oest que enllacen en els extrems i es comuniquen entre si per carrerons i amb

comunicació amb les vessants; cal destacar també l'ampli espai col·lectiu central, presidit per la cisterna (JUNYENT 2002, 41-42) i la construcció d'un fossat de quatre metres d'amplada a la part inferior i amb un desnivell d'uns quatre metres respecte al punt més alt del poblat (GONZÁLEZ, PEÑA 1991, 222).

Els materials arqueològics que s'obtingueren en l'excavació van romandre perduts fins a principis dels anys vuitanta i es van localitzar en una petita habitació de l'Escola Pericial de Comerç situada al carrer Governador Montcada de Lleida, posteriorment foren traslladats a l'IEI (GONZÁLEZ 2003a, 180-181).

Durant el procés d'inventari dels materials del fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs ens sorprengué la troballa de materials de factura a mà, clarament atribuïbles a un horitzó anterior al moment ibèric, ja que es considerava inexistent.

Els materials objecte d'aquest estudi se subdivideixen en els següents grups segons les seves característiques:

Fragments de vores amb bisell

La totalitat de les vores de peces amb decoració acanalada presenten bisell o pseudobisell (6 en total) de les quals n'oferim cinc (L-2814, L-2815, L-2813, L-2819, L-2829) (fig. 32). Pel que fa a vores bisellades sense decoració n'hem localitzat un total de set exemplars, de les quals en presentem dues (fig. 32, L-2825 i L-2826).

Les vores bisellades són un indicador de cronologies de camps d'urnes i si bé tal i com es constata en el jaciment de Carratalà (Aitona, Segrià) (MAYA *et al.* 2002, 189) no cal establir associacions necessàriament amb moments més tardans d'aquesta cultura, en les excavacions del jaciment del Vilot de Montagut (Alcarràs, Segrià) s'observa un increment de les vores amb bisell en el pas de la fase Vilot I a Vilot II (ALONSO *et al.* 2002, 95) i en la fase Vilot III les vores amb bisell són un indicador de la modernitat dels dipòsits i l'adscripció a un moment avançat del complex cultural del grup Segre-Cinca III (Camps d'Urnes Recents) (ALONSO *et al.* 2002, 110).

En el jaciment de La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Tèrmens, Noguera) (GALLART, JUNYENT 1989, làm. 3, 5, 6) es troben a bastament representades en els estrats I, II, III i en menys proporció en l'estrat IV. Per als tres primers els autors donen una cronologia conjunta al voltant del segle VI aC (GALLART, JUNYENT 1989, 18-20), mentre que per a l'estrat IV, que daten conjuntament amb l'estrat V, ofereixen una datació de la segona meitat del VII aC (GALLART, JUNYENT 1989, 28).

En el jaciment del Tossal de les Tenalles, les vores exvasades i amb bisell intern (GARCÉS *et al.* 1993, 260 i fig. 11, 13-20) se situen, a través de paral·lels amb els materials dels estrats 2190, 2173 i 2172 del camp frisi dels Vilars d'Arbeca (GARCÉS *et al.* 1991b, 190, 193-194 i figs. 7-9), entre la segona meitat del segle VII i la primera meitat del segle VI aC.

En conclusió, tot i que es troben representades en tots els períodes dels camps d'urnes, les vores amb bisell s'associen a un moment avançat, en el CUR o BFIII i arriben fins a la primera edat del ferro.

Grup de ceràmica amb decoració acanalada

Aquest grup està format per un total de 39 fragments de coccio majoritàriament reductora, pastes ben depurades, de bona qualitat, amb desgreixants de gra molt fi, amb predomini dels quarsos amb alguna inclusió de miques. Les superfícies presenten uns acabats en general acurats, brunyits o allissats, tant les dues cares com solament per la cara exterior o la interior.

Pel que fa a les formes destaquen les tancades sobre les obertes. Les vores corresponen majoritàriament a vasos de vora bisellada, amb el bisell més o menys marcat. Les bases són còncaues i les carenes arrodonides.

Respecte a la decoració d'acanalats, segons els motius, la seva ubicació i el tipus de peça, destaquem:

Vasets amb triangles capgirats

Fragments d'olletes o vasets de carena arrodonida amb decoració de triangles capgirats farcits de solcs paral·lels al costat esquerre que llavors resten oblics respecte a la carena on s'ubiquen (fig. 34, L-2822, L-2823, L-2824 i L-2831).

Els paral·lels els trobem en poblats i necròpolis de la zona com:

Paral·lels per forma de la peça i decoració:

- Estrat IV de La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Tèrmens, Noguera) (GALLART, JUNYENT 1989, làm. 8, fig. 12 i 17) amb una cronologia assignada pels autors d'aquest treball del segle VII aC.
- El Vilot de Montagut (Alcarràs, Segrià) on es troba documentada en tres fases. Fase Vilot I (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.18, 3, 77 i 9), amb una cronologia de 1000-800/750 cal ANE dins el CUR (camps d'urnes recents); fase Vilot II (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.27, 4) amb una datació de finals de CUR, inicis de la primera edat del ferro i fase Vilot III (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.52, 7).

Paral·lels solament en la decoració:

- Rocaferida (Sarroc de Lleida, Segrià) (GALLART, JUNYENT 1986, làm. IV, 1), amb una cronologia atorgada per aquesta ocupació de bronze final II i III.
- Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià) (PITA, DÍEZ-CORONEL 1968, fig. 1, fig. 8 i fig. 29), amb una cronologia de finals dels CUA.
- Besòdia (Seròs, Segrià) (MAYA 1981, làm. XXVI, fig. 2), amb una cronologia de la segona meitat del segle VIII o inicis del VII aC.
- La Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989, làm. 8, 12). Estrat IV, amb una datació a la segona meitat del segle VII aC.
- La Pedrera (PLENS 1986, 102, 229 i fig. 4). Amb una datació proposada per l'autora de finals del bronze final II i bronze final III.

Bases còncaues amb acanalats

Fragments de bases còncaues amb acanalats concèntrics en la zona de descans de la base i zona de contacte de la base amb el cos (fig. 33, L-2828); en la zona de contacte del cos amb el fons (fig. 33, L-2821 i L-2827) i en la zona de descans de la base (fig. 33, L-2816).

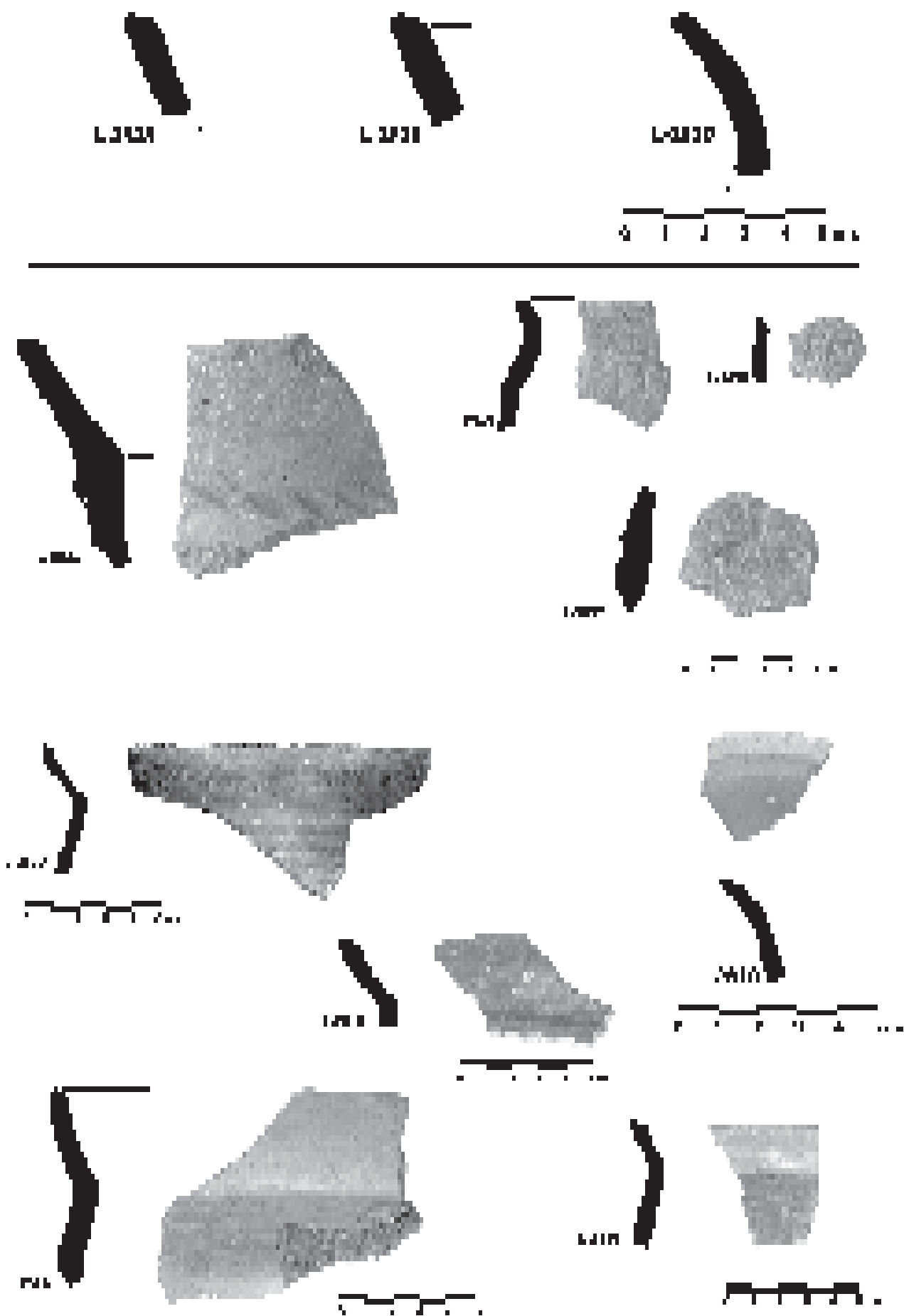

Figura 32. Materials del fons arqueològic. Horitzons CUR 8BFIII i primera edat del ferro del poblat ibèric de Gebut (Soses, el Segrià).

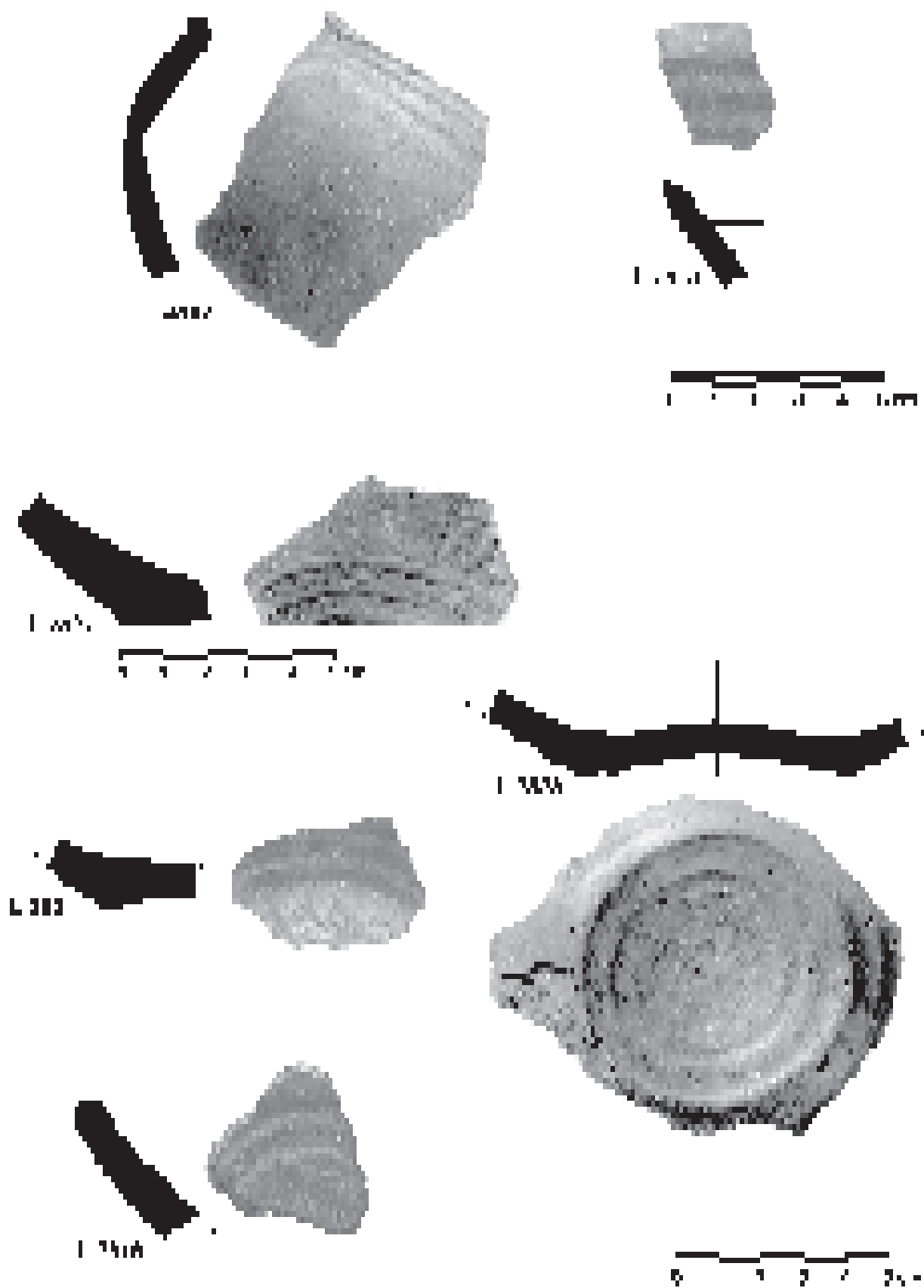

Figura 33. Materials del fons arqueològic. Horitzons CUR 8BFIII i primera edat del ferro del poblat ibèric de Gebut (Soses, el Segrià).

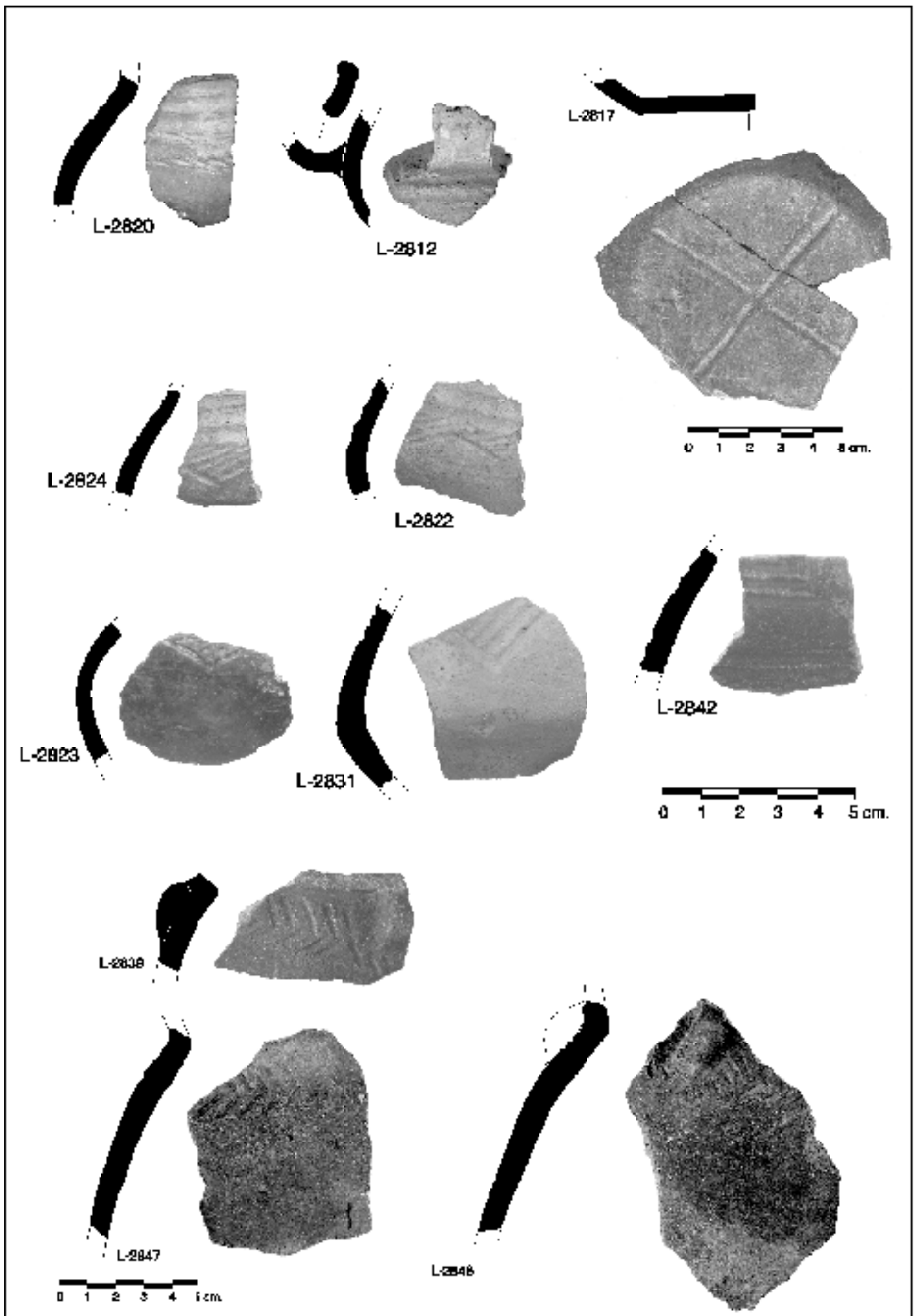

Figura 34. Materials del fons arqueològic. Horitzons CUR 8BFIII i primera edat del ferro del poblat ibèric de Gebut (Soses, el Segrià).

Paral·lels a:

- El Vilot de Montagut (Alcarràs, Segrià) (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.18, 2) en la fase Vilot I, amb una cronologia atorgada pels autors d'aquest treball, tot i reconèixer que aquesta decoració està documentada en els CUA, de BFIII o CUR, ja que es donen majoritàriament en aquests contextos, és a dir entre 900-700 ane.

També en el mateix jaciment (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.52, 14) de la fase Vilot III i (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.55, 1) de la fase Vilot II, amb una cronologia atorgada de finals dels CUR-inicis de la primera edat del ferro.

- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens, Noguera) (MALUQUER, MUÑOZ, BLASCO 1960, fig. 19 i fig. 21). L'exemplar de la figura 19, pertanyent a l'estrat VII, amb una cronologia del segle VIII aC i el de la fig. 21, pertanyent a l'estrat IX, amb una cronologia d'inicis del segle VIII aC.
- Serra de Puigverd (Puigverd, Segrià) (COSTAFREDA, GALLART, LLUSSÀ 1988, làm. 1, 3, 5, 6, 7 i 8), amb una cronologia atorgada per aquests investigadors del bronze final III.
- Rocaferida (Sarroca de Lleida, Segrià) (GALLART, JUNYENT 1986, làm. IV, 5), amb una cronologia atorgada per aquesta ocupació del bronze final II i III.
- Masada de Ratón (Fraga, Baix Cinca) (GARCÉS 1983, làm. XLVIII, 373, 374, 375, 376 i 377).

Altres paral·lels, pel que fa als acanalats, però amb bases planes:

- Puig Perdiguier (Alcarràs, Segrià) (MAYA 1979, làm. XV, D), amb una cronologia del bronze final II.
- Serra del Mariotxo (Torres de Segre, Segrià) (PRADA 1982, làm. I, 6), amb una cronologia pel jaciment del bronze final II i III.
- La Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989, 36). Presència d'aquest element decoratiu en els estrats IV i V (segona meitat del segle VII aC). Fan la reflexió que aquest motiu està documentat entre els CUA i que té una perduració àmplia, amb una decoració corrent, tot i que són rars els exemplars publicats: Coll del Toll (Granyena de les Garrigues), Bell Pla (Guissona), Tossal del Mor (Tàrrrega) i Tossal del Niu (Montgai) (GALLART, JUNYENT 1989, 36).
- Genó (Aitona, Segrià) (MAYA, CUESTA, LÓPEZ CACHERO ed. 1998, fig. 72, 3), amb una cronologia per aquest establiment del bronze final II o CUA.
- Solibernat (ROVIRA *et al.* 1997, fig. 21, 3), amb una cronologia del bronze final II.

Vasets amb impressions de "llavor de meló"

Fragment de vaset de carena arrodonida amb 3 acanalats horitzontals i impressions en forma de "llavor de meló" (fig. 34, L-2820).

Paral·lels a:

- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens, Noguera) (MALUQUER, MUÑOZ, BLASCO 1960, fig. 17 i fig. 19). Per l'exemplar de la figura 17 pertanyent a l'estrat V (segle VI aC?) i per l'exemplar de la figura 19, de l'estrat VII, amb una cronologia del segle VIII aC.

- El Vilot de Montagut (Alcarràs, Segrià) (ALONSO *et al.* 2002, fig. 5.52, 9), pertanyent a la fase Vilot III, amb una cronologia de finals dels CUR-inicis de la primera edat del ferro.

Vaset amb acanalats en meandre

Fragment de vaset amb dos acanalats horitzontals i paral·lels descrivint un meandre al voltant de la nansa (fig. 34, L-2812).

Paral·lels a:

- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens) (GALLART, JUNYENT 1989, 23-24 i làm. 10). Pertanyent a l'estrat V i amb una cronologia atorgada pels autors de la segona meitat del segle VII aC. Altres paral·lels pel que fa al motiu decoratiu, però en peces més grans, els trobem a:
- Serra de Puigverd (Puigverd, Segrià) (COSTAFREDA, GALLART, LLUSSÀ 1988, làm. 10, 3 i 4), amb una cronologia atorgada per aquests investigadors del bronze final III.
- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens, Noguera) (MALUQUER, MUÑOZ, BLASCO 1960, fig. 21), pertanyent a l'estrat IX, amb una cronologia d'inicis del segle VIII aC.

Decoració tipus Mailhac

Fragment amb decoració de greques, tipus "Mailhac" (fig. 34, L-2842). Fragment de procedència dubtosa (Gebut o La Pedrera) amb una datació pel que fa a aquesta decoració del bronze final IIIB o finals dels CUR.

Vores amb acanalats interns

Fragment de vora amb acanalats a la part interna de la vora (fig. 33, L-2818). Fragment de procedència dubtosa (Gebut o La Pedrera), amb paral·lels a:

- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens) (GALLART, JUNYENT 1989, làm. 3, 5; làm. 5, 3; làm. 14, 3), els dos primers de l'estrat II, amb una cronologia del segle VI aC, però ja dins l'ibèric antic i el tercer, pertanyent a l'estrat VI, amb una cronologia atorgada per aquests autors del bronze final IIIB.
- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Térmens, Noguera) (MALUQUER, MUÑOZ, BLASCO 1960, fig. 17), pertanyent a l'estrat V, amb una cronologia no aclarida pels autors, sembla que es pot situar, amb dubtes, en el segle VI aC.
- Tossal de les Tenalles (GARCÉS 1993, 267, fig. 17, 6), amb una cronologia del segle VI aC.

Acanalats amb gir de 90°

Fragment d'olleta o urneta amb tres acanalats horitzontals que descendeixen verticalment per tornar a girar (fig. 33, L-2830).

Presenta un perfil de carena arrodonida, i l'inici del coll ens marca una probable vora exvasada. No hem localitzat cap paral·lel exacte, tanmateix, manté similituds amb la decoració de:

- Urna de Besòdia (Seròs, Segrià) (MAYA 1981, làm. XXV, fig. 1), datada per Maya en els CUA. La peça de Gebut, té una carena més arrodonida i la seva mida és més petita.

- Olla de la Roca del Call (Pons, Noguera) (MONTANYÀ 1982, 7). Element decoratiu lleugerament similar amb acanalats sinuosos. No hi ha estudi dels materials. Pel que fa a la datació del poblament dona una cronologia de camps d'urnes "hallstat", és a dir a la primera edat del ferro.

Pseudocruciformes

Base còncava amb decoració per la part externa de dos acanalats diametralment molt marcats o incisions formant una creu (fig. 34, L-2817). Únicament hem trobat paral·lels en el poblament de Cortes de Navarra (MALUQUER 1958, fig. 24) a la fase PIIb, datada entre 650-550 aC.

Per tots els grups que acabem d'estudiar, ens ubiquem cronològicament en un horitzó de camps d'urnes recents i primera edat del ferro.

Fragments de tenalles amb aplicació plàstica

El tipus de tenalles amb aplicació plàstica que ara passem a descriure, de les quals en aquest conjunt de materials n'hem identificat dos fragments, una vora i un coll, es van descriure en l'excavació inèdita de la Cova de Geguins (les Avellanes-Santa Linya, Noguera) (GARCÉS *et al.* 1991 a) i (GARCÉS 2001, 119 i fig. 1). Entre el material recuperat destaca un conjunt de tenalles de mida mitjana/gran, amb vores exvasades i llavis bisellats (GARCÉS *et al.* 1991a, 27), amb desgredant molt visible de quars i calcària. Les coccions són imperfectes, de tal manera que les pastes presenten capes de diferents colors, amb l'acabat de les superfícies exteriors poc acurat en contrast amb els bons allisats de l'interior, sobretot la zona interna de la vora (GARCÉS *et al.* 1991 a, 27). Les decoracions són de tres tipus: impressions directes al llavi, cordons de secció triangular i incisions oblíquies i cordons de secció semicircular i impressions digitals. La cronologia atorgada pels autors d'aquest treball a aquest conjunt de materials se situa en el segle VII aC (GARCÉS *et al.* 1991a, 34).

Els dos fragments documentats entre els materials de Gebut, amb similituds en aquests materials, es corresponen al segon i tercer tipus de decoració. El primer (fig. 32, L-2835) és una vora exvasada, de llavi bisellat, amb desgredant de quars i mica, aquesta darrera de mida més gran i molt visible i amb els acabats de superfície que acabem de descriure per les ceràmiques de la cova de Geguins. La decoració, plàstica, es correspon amb un cordó de secció triangular amb incisions oblíquies. Pel que fa al segon fragment, és un coll que correspon a un atuell de menors proporcions que l'anterior, també amb desgredant de mica i quars i amb un cordó aplicat de secció semicircular i impressions digitals.

Fragments de ceràmica amb abundant desgredant de mica

La ceràmica a mà amb abundant desgredant de mica o també anomenada, en alguna ocasió, tipus Calvari (GONZÀLEZ *et al.* 2002, 236), fou inicialment definida per Josep Ignasi Rodríguez en el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià) com a ceràmica feta a mà, amb formes globulars de vora

exvasada i fons pla, amb decoracions molt simples i escadusseres: alguns cordons incisos i diverses incisions al coll (RODRÍGUEZ 1991, 80) amb una pasta basta, grollera, granulosa, que es desfà amb facilitat, majoritàriament de cocció oxidada i ocasionalment oxidoreduïda, i amb un desgredant característic molt visible i abundant de mica solament o mica i quars i en menys proporció quars únicament (GONZÀLEZ *et al.* 2002, 236), de fins a 0,2-0,3 mm. Aquest tipus ceràmic, datat en les excavacions de la Serra del Calvari a la primera edat del ferro (segles VII-VI aC) ens ha permès identificar el poblament d'aquesta cronologia en la zona (RODRÍGUEZ 1991) i (GONZÀLEZ *et al.* 2002, 236).

La presència de materials d'aquest tipus entre la ceràmica a mà de Gebut, ens permet apuntar l'existència d'un horitzó de la primera edat del ferro en aquest jaciment. Hem documentat 23 fragments corresponents a atuells de mida mitjana, cocció oxidada i oxidoreduïda, dels quals quatre són vores i dinou són informes. Les vores, dues són exvasades de llavi rectangular (fig. 32, L-2836) i les altres dues són de llavi amb bisell (ja comptabilitzades en l'apartat de les vores bisellades).

Pel que fa a la decoració, hi ha dos fragments informes amb incisions i dos fragments més amb clotets impresos, que estudiarem posteriorment amb aquest tipus de decoració.

Quant als paral·lels, el fonamental és l'establert inicialment amb la Serra del Calvari, i a partir d'aquest, amb els jaciments en què hem identificat aquest tipus de ceràmica: Barranc de la Grallera (la Granja d'Escarp, Segrià), Mas del Coc (Seròs, Segrià), Castell dels Moros (Almatret, Segrià), La Picarda (Mequinensa, Baix Cinca) i Sant Jaume II (la Granja d'Escarp, Segrià) (GONZÀLEZ *et al.* 2002, 236-250).

Fragments de ceràmica amb decoració incisa

Espina de peix

Fragments de ceràmica amb decoració "d'espina de peix". Amb aquest tipus de decoració hem localitzat set fragments que podrien correspondre a la mateixa peça (de mida mitjana i vora exvasada) —sis colls i un informe—, dos dels quals presenten una nansa massissa, de petites dimensions, secció semicircular i desenvolupament vertical (fig. 34, L-2839, L-2846, L-2847). La cocció és oxidoreduïda, amb la superfície exterior poc acurada i molt ennegrida possiblement per haver estat en contacte amb el foc, mentre que la superfície interior presenta un acabat molt més acurat, perfectament allisat. El desgredant és abundant i molt visible de mica daurada, amb petites incisions de quars.

Pel que fa a la decoració, es troba situada per sota del coll, incisa, formant motius dels anomenats d'espina de peix, que en atansar-se a les nanses passen a ser una única filada de línies incises paral·leles i oblíquies, que les envolten, per tornar a formar el motiu en espina de peix, un cop ultrapassada la nansa.

Pel que fa als paral·lels:

Paral·lels per forma i decoració:

- Necròpoli de la Pena (Artesa de Lleida) (GALLART 1982, 101-102) i (GALLART 1988, 16-17, lám. IV, 3), amb una datació dins la primera edat del ferro (650-550 aC).

Paral·lels per decoració:

- Necròpoli de les Escorres (Llardecans, Segrià) (MAYÀ 1982, 125-126, làm. II, fig. 1 i fig. 2). Conservada al fons arqueològic de l'IEI.
- Mas del Coc (Seròs, Segrià) (RODRÍGUEZ 1986, 163, fig. 1, b). Jaciment amb diverses fases d'ocupació, per la que ens ocupa, l'autor, per paral·lels amb la Serra del Calvari i Pedrós, dona una cronologia dels segles VIII-VI aC. Conservada al fons arqueològic de l'IEI.
- Serra de Puigverd (Puigverd de Lleida, Segrià) (COSTAFREDA *et al.* 1988, làm. IV, 7), on els autors donen un marc cronològic ample del bronze final a la primera edat del ferro (COSTAFREDA *et al.* 1988, 58).
- Els Reguers (l'Albi, Garrigues) (VILASECA 1954, làm. III). Aquest autor ha anomenat el motiu "hojas de acacia" amb paral·lels en grans vasos de les coves d'Arbolí i despoblats de la Mussara, el Montsant (VILASECA 1954, 141), amb una cronologia entre finals de l'edat del bronze i inicis de l'edat del ferro o ja d'aquest darrer moment. Conservada al fons arqueològic de l'IEI.
- Poblat de La Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989, làm. 13, 10), dona una cronologia per aquest tipus de decoració de bronze final IIIB fins a la sisena centúria, pels paral·lels ja esmentats de Les Escorres, La Pena i la Serra de Puigverd i en una troballa inèdita al peu del poblat de Margalef (Torregrossa, Garrigues).
- Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell) (GARCÉS *et al.* 1993, 261, 268, fig. 11, 31), amb una cronologia de camps d'urnes del ferro.

Material inèdit del fons arqueològic de l'IEI:

- Cabesa Vella (Maials, Segrià). Un fragment de ceràmica del tipus Calvari (un coll) amb decoració d'espina de peix. Pels paral·lels amb la ceràmica tipus calvari oferim una cronologia de primera edat del ferro.
- La Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Tèrmens, Noguera). Material de prospecció del poblat, donatiu de R. Torrent.
- Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià). Cronologia VII-VI aC.

Obliqua i paral·lela

Ceràmica a mà amb decoració d'incisions oblíquies i paral·leles. Presentem un total de sis fragments amb decoració incisa: tres de ceràmica tipus Calvari (fig. 32, L-2838), sense forma; un coll, de coccio oxidoreduïda, amb la superfície molt ennegrida i desgredant molt visible de mica; un fragment informe de coccio reductora i superfície interior allisada. Tots aquests presenten una decoració de línies oblíquies i paral·leles entre si. El darrer fragment és una vora (fig. 32, L-2840), pertanyent a una olleta de vora exvasada i llavi rectangular, superfície interior allisada i desgredant de mica i quars i coccio reductora. En aquest cas, la decoració, per sota del coll està formada per una sèrie d'incisions, en aquest cas, unglades, paral·leles entre si.

Pel que fa als paral·lels:

- Necròpoli de La Pena (Artesa de Lleida, Segrià) (GALLART 1982, 101) i (GALLART 1988, 17). Cronologia: primera edat del ferro.

- Poblat de La Pedrera (MALUQUER *et al.* 1960, fig. 17 i fig. 18). L'exemplar de la figura 17, pertanyent a l'estrat V, i l'exemplar de la figura 18, a l'estrat VI (segona meitat del segle VII aC).
- Poblat de la Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989, 7, 12 i làm. 10, 3), exemplar pertanyent a l'estrat II, amb una cronologia per aquest tipus de decoració de primera edat del ferro.
- Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell) (GARCÉS *et al.* 1993, 264 i 268 i fig. 12, 12; fig. 16, 7; fig. 19, 1 i 3; fig. 21, 4 i fig. 22, 1), decoració que els autors donen com a característica de les terres de Lleida a l'edat del ferro, en nivells immediatament anteriors al torn, als segles VII-VI aC (MARÍ i GARCÉS 1988, 11-12)
- Per la ceràmica de tipus Calvari, com és obvi al jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià), on tal i com hem dit en definir aquest tipus de ceràmica, a més a més de la pasta, la decoració d'incisions paral·leles i oblíquies també n'és una característica remarcable (RODRÍGUEZ 1991, 80). Cronologia: primera edat del ferro. Conservada al fons arqueològic de l'IEI.

Fragments de ceràmica amb decoració impresa

Ceràmica amb decoració impresa de "clotets". D'aquest tipus de ceràmica hi ha representats dos fragments sense forma, de ceràmica tipus Calvari (fig. 32, L-2837). Es tracta d'impressions de clotets semiesfèrics seguint una línia horitzontal.

Paral·lels:

- El Vilot de Montagut (ALONSO *et al.* 2003, fig. 5.50, 5 i fig. 5.52, 11 i 12). Ambdós de la fase Vilot III.
- Poblat de La Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989, 21 i làm. 8, 2), en l'estrat IV, datat per aquests autors en la segona meitat del segle VII aC.
- Poblat de la Pedrera (MALUQUER *et al.* 1960, 56, fig. 21), estrat IX, datat a inicis del segle VIII aC.
- Necròpoli de Roques de Sant Formatge (PITA, Díez-CORONEL 1968, fig. 2; fig. 26 i fig. 28). En el primer exemplar és una urna de ceràmica tipus calvari (F-4), amb decoració que combina els acanalats amb una línia de clotets impresos. En els altres dos casos, G-202 i G-225, són decoracions encara més complexes amb acanalats horitzontals i en ziga-zaga on els clotets impresos formen part de la decoració en grups de tres o intercalant-se.
- Necròpoli de La Pedrera (PLENS 1986, 75, 162 i fig. 19). Vaset (L-438). Decoració complexa, amb vuit bandes d'acanalats horitzontals, per sota de les quals hi ha cinc grups, cadascun de tres impressions de clotets. Cronologia proposada de finals del segle VII aC.
- Pel que fa a la pasta, és de tipus Calvari, i per tant amb paral·lels al jaciment de la Serra del Calvari (La Granja d'Escarp, Segrià), amb una cronologia de segles VII-VI aC.

Paral·lels en materials inèdits del fons arqueològic de l'IEI:

- Poblat de la Pedrera (estrats VII i VIII de l'excavació de Maluquer). Datació pels estrats de segle VIII aC.
- Cova del Tabac (Camarasa, Noguera).

- Necròpoli de La Pedrera: A-70, tres fragments in-formes d'una urna moguda pel tractor amb decoració d'acanalats horitzontals formant meandres rectan-gulars i amb clotets.

Conclusions

Els materials estudiats corresponen a dos moments, pel que fa a alguns materials presenten paral·lels tant en un moment com en l'altre.

1. En primer lloc els que pertanyen a un horitzó de camps d'urnes-primera edat del ferro: ceràmica acanalada i vores bisellades. Pels paral·lels que hem establert, ens situem en un moment entre el final dels camps d'urnes recents o bronze final IIIB i la primera edat del ferro.
2. En segon lloc un horitzó centrat en la primera edat del ferro: tenalles amb aplicació plàstica, ceràmiques a mà amb abundant desgreixant de mica, ceràmica a mà amb decoració incisa d'espina de peix, ceràmica a mà amb decoració d'incisions oblíquies i paral·leles i ceràmica amb decoració impresa de clotets.

És a dir que els materials estudiats ens permeten documentar dos horitzons inèdits fins ara en el poblat de Gebut, anteriors a l'època ibèrica pel qual és conegut en la bibliografia especialitzada, que s'havien datat d'acord amb les importacions gregues de procedència àtica de finals del segle v aC (JUNYENT 2002, 41). Aquests horitzons s'iniciarien en el període dels camps d'urnes recents II o bronze final IIIB i enllaçarien, probablement, sense solució de continuïtat amb la primera edat del ferro i aquesta amb el món ibèric. Estaríem, doncs, davant d'un jaciment amb un període ocupacional molt llarg, amb uns inicis en el segle VIII aC i amb la seva desaparició amb la fundació de la vil·la romana.

Aquest procés, tanmateix, no representaria un *unicum* en el context del Baix Segre i comarques ad-jacents. En altres jaciments que han estat objecte d'excavacions, s'hi documenten horitzons anteriors a època ibèrica, tot i que el model no és sempre el mateix:

Poblat de Carrassumada (Torres de Segre, Segrià). Poblat ibèric, del qual se n'ha excavat un impressionant fossat defensiu, en la base del qual s'ha documentat un nivell amb ceràmiques a mà amb decoració acanalada, juntament amb material ibèric (MEDINA 2000).

Fortalesa dels Vilars (Arbeca, Garrigues). Jaciment de la primera edat del ferro i època ibèrica constituït per una extraordinària fortalesa de característiques úniques fins a la data. La seqüència estratigràfica comprèn cinc fases (GIP 2003, 237-238):

Vilars O (800/775 ane-700/675 ane). Primera edat del ferro o grup del Segre-Cinca IV.

Vilars I (700/675 ane-550/525 ane). Primera edat del ferro o grup del Segre-Cinca IV.

Vilars II (550/525 ane-425 ane). Ibèric antic.

Vilars III (450/425 ane-375 ane). Ibèric ple.

Vilars IV (375/350 ane-325 ane). Ibèric ple.

Poblat de la Pedrera (Vallfogona de Balaguer-Tér-mens, Noguera). Segons el tall estratigràfic realitzat per J. Gallart i E. Junyent (GALLART, JUNYENT 1989) presenta una seqüència amb un inici en el bron-

ze recent, absència de materials de camps d'urnes an-tics, per continuar en els camps d'urnes recents o BFIIB i seguir en la primera edat del ferro i l'ibèric antic. Si bé en aquest tall no es documentà l'ibè-ric ple, en el tall efectuat per A. M. Muñoz i F. Blasco (MALUQUER *et al.* 1960) aquest període apareix representat.

Poblat de Sant Joan Vell de Tèrmens (Tèrmens, Noguera). Poblat amb un ampli període ocupacional, amb nivells de CURII o BFIIB, primera edat del ferro i època ibèrica, que ha estat objecte de diverses campanyes d'excavació, a càrrec del Servei d'Arqueo-logia de l'IEI dirigides la primera, el 1986 i el 1987 per Joan Ramon González (GONZÁLEZ 1988b); la segona, per Oriol Saula, el 1991 i 1992 (SAULA 1992), la tercera, per Josep Medina, el 1998 (MEDINA 2001), i en curs en el moment d'elaborar aquest article, la quarta, des del mes de juliol de 2003, dirigida per Xavier Escuder.

Del resultat d'aquestes excavacions, tot i que falta inventariar el conjunt més voluminós de materials cor-responents a la primera intervenció, se'n desprèn una seqüència cronològica que s'iniciaria en els CURIII o BFIIB, i seguiria en la primera edat del ferro i en el període ibèric, pel que fa a època prehistòrica, atès que després hi ha una intensa ocupació medieval i moderna.

Poblat del tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell). Poblat amb una seqüència cronològica extensa. Segons Garcés *et al.* (GARCÉS, *et al.* 1993, 251-256), la primera ocupació correspondria a materials de clara filiació del bronze recent, amb paral·lels en els estrats VIII, IX i X del poblat de la Pedrera (GALLART, JUNYENT 1989), situats entre el 1250 i el 1100 aC. Amb posterioritat a aquest moment es documenta un nivell de materials de camps d'urnes tardans o del ferro (primera edat del ferro) amb una cronologia en cap cas superior al segle VII aC (GARCÉS *et al.* 1993, 256), seguida de l'horitzó ibèric antic i ibèric ple.

L'equip recent del Tossal de les Tenalles interpreta aquesta seqüència en clau de continuïtat, de tal manera que rebaixen les cronologies dels materials "de tradició del bronze recent" del 1250-1100 aC, als mo-ments immediatament anteriors als camps d'urnes del ferro, per tal d'omplir el buit que deixa la inexistència de materials relacionats amb els camps d'urnes antics típics del Baix Segre-Cinca.

Els darrers arqueòlegs de la Pedrera interpreten de manera ben diferent la seqüència del poblat de la Pedrera, amb la constatació de l'absència d'ocupació en el període dels camps d'urnes antics (GALLART, JUNYENT 1989, 52) i amb l'acceptació, per tant, d'un *décalage* entre la primera ocupació abans dels camps d'urnes (1250-1100 aC) i la següent ocupació datada a finals del segle VIII aC.

Pel que fa a la nostra interpretació de les seqüències estratigràfiques d'ambdós poblats, ens resulta una mica forçada l'explicació de l'equip del Tossal de les Tenalles i ens mostrem més aviat partidaris d'acceptar que no ha estat documentat el moment dels camps d'urnes antics fins a la data.

Poblat del Tossal del Molinet (el Poal, Pla d'Urgell). Poblat del qual es documentà un tall estratigràfic que havia estat realitzat en destruir-lo parcialment per tal de condicionar un camp de cultiu. Dels resultats de

l'excavació, se'n desprèn que fou ocupat en època prehistòrica entre els segles VIII i III-II aC, amb una seqüència que s'iniciaria en el BFIII i seguiria en la primera edat del ferro i època ibèrica (JUNYENT 1982 a, 256-257).

Poblat del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell). Arran d'unes converses amb Jordi Principal, hem sabut que existeix una cala efectuada per Miquel Cura a la base de la muralla, en la qual es documentaren ceràmiques acanalades juntament amb material ibèric. La interpretació que en donà M. Cura fou que aquestes ceràmiques acanalades tindrien una datació baixa, del segle v aC. Jordi Principal, per la seva banda, proposa una cronologia del segle VI aC.

Tanmateix, l'interès d'aquesta informació rau en la presència al Molí d'Espígol de materials anteriors a època ibèrica, sense que es pugui concretar més en aquests moments ja que tot i no haver pogut obtenir més informació sobre la cala efectuada no podem acceptar aquesta datació tan baixa per aquests materials, ja que sembla que els acanalats no coexisteixen amb l'ús massiu del torn a la vall del Segre (GARCÉS, JUNYENT 1988, 108).

Els jaciments que acabem de comentar, tots ells amb horitzons cronològics anteriors a època ibèrica, responen, en síntesi, a tres models diferents segons els horitzons cronològics documentats:

- 1 Jaciments que tenen un origen en el bronze recent, i després d'un hiatus continuen en els camps d'urnes recents, primera edat del ferro i època ibèrica: poblat de La Pedrera i Tossal de les Tenalles.
- 2 Jaciments que s'ocupen en els camps d'urnes recents, segueixen en la primera edat del ferro i en el món ibèric: Gebut, Sant Joan Vell i Tossal del Molinet.
- 3 Jaciments que s'inicien en la primera edat del ferro i segueixen en el món ibèric: Els Vilars.

Els jaciments de Carrassumada i del Molí d'Espígol podrien correspondre tant al tipus 2 com al 3, ja que en el cas del primer els materials datats més antics es documenten en la base del fossat, on s'han trobat alguns fragments de ceràmica amb acanalats, sense que es pugui precisar més; i en el cas del segon, les notícies que tenim tampoc ens permeten optar de manera clara per un tipus o un altre.

D'altra banda, el tipus 1 i el tipus 2 poden ser estudiats de manera conjunta, ja que en el primer cas hi ha un hiatus en l'ocupació entre els nivells de bronze recent i els de camps d'urnes recents (amb mancança del dels camps d'urnes antics) i, per tant, el període ocupacional que enllaça amb el món ibèric s'inicia en el mateix moment pels dos grups, en els camps d'urnes recents II o BFIIIB.

Així doncs, pel que fa a poblats ibèrics coneguts amb dades d'excavació inicien l'ocupació al final dels camps d'urnes, en un moment anterior a la primera edat del ferro, els poblats de Gebut, La Pedrera, Tossal de les Tenalles, Sant Joan Vell de Tèrmens, El Tossal del Molinet i amb interrogants el de Carrassumada. En el cas dels Vilars i possiblement Molí d'Espígol ho fan en la primera edat del ferro.

Tanmateix, l'altra alternativa, la de poblats ibèrics de nova planta, que fins no fa gaire temps era la més acceptada per la comunitat científica, es troba representada pel que fa a poblats que hagin estat objecte d'excavacions:

Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià). Jaciment que fou objecte l'any 1970 d'una intervenció arqueològica sota la direcció d'Emili Junyent (JUNYENT 1973). La cronologia proposada abraça des del darrer quart del segle v aC al penúltim del segle III aC sense que en aquesta primera campanya en què s'excavà la cisterna, ni en la posterior (inèdita), en què es realitzaren diversos sondeigs en la zona superior, es documentessin materials anteriors a la darrereria del segle v aC.

Els Vilans (Aitona, Segrià). Campanya d'excavació d'urgència el novembre de 1970 (JUNYENT 1982, 266-167). Els treballs consistiren en la realització de quatre cales arqueològiques de les quals es conclou que es tracta d'un poblat que s'inicià a finals del segle v aC, arribant fins a època imperial romana (JUNYENT 1982 b, 266).

Poblat del Pilaret de Santa Quitèria (Fraga, Baix Cinca). Poblat excavat els anys 1966 i 1967 per J. Querre, R. Pita i H. Sarny (QUERRE *et al.* 1971, 167-177). Amb anterioritat havia estat objecte d'excavacions clandestines als anys vint, que posaren al descobert bona part de l'estructura urbanística. Aquesta intervenció romangué desconeguda fins que el 1955 R. Pita Mercé localitzà el poblat. Dels resultats publicats se'n desprèn, sense que sigui concloent, l'atribució al món ibèric.

Els Estinçells (Verdú, Urgell). Poblat amb una única fase ocupacional, amb un inici al segle III aC, en el qual s'han realitzat tres campanyes d'excavacions i un pla d'ocupació. Els treballs s'iniciaren l'any 2002 amb un equip coordinat pel Museu Arqueològic de Tàrraga. Es tracta d'un poblat de reduïdes dimensions amb una bateria de cases adossades a un mur perimetral de forma circular i un fossat defensiu de barreira (ASENSIO *et al.* 2003, 223).

Això pel que fa a poblats excavats. Si ens centrem en dades obtingudes a través de prospecció (VÀZQUEZ FALIP, tesi doctoral en curs)² en la zona més propera, el Baix Segre, de quinze jaciments documentats d'època ibèrica, només en cinc no s'han localitzat materials anteriors a aquest moment (en aquest sentit no descartem que pugui haver-hi un moment preibèric, ja que les dades de prospecció no són concloents. Així, per exemple, en el cas de Carrassumada, per prospecció l'hauríem considerat únicament ibèric): Puig Pedrós II (Albatàrrec), Era del Tigo (Soses), Molí Roca (Seròs), Punta del Calvari (la Granja d'Escarp) i Punta Farissa (Fraga).

Dels deu poblats restants, en tres (Ventafarines III, La Femosa i Montllobé) no podem establir una continuïtat ocupacional entre els materials més antics documentats, que correspondrien a un horitzó abans dels camps d'urnes i el moment ibèric. En dos jaciments (Puig Pelegrí i Montfred), els materials més

2. Tesi doctoral en curs, dirigida pel catedràtic de prehistòria de la UdL, Emili Junyent. Durant el període 1994-1997, aquest treball es realitzà gràcies a l'obtenció d'una beca de Formació de Investigadores del Ministerio de Educación y Ciencia i al projecte finançat per la DGICT PB92-0148: Primera Edad del hierro y Época Ibérica en la Cataluña Occidental. Territorio y Asentamientos, del qual el doctor Emili Junyent n'era l'investigador principal.

antics se situen en els camps d'urnes, sense que es pugui especificar si en els camps d'urnes antics o en els recents, motiu pel qual la continuïtat entre aquest moment i l'ibèric, a banda que no s'ha documentat la primera edat del ferro, s'ha de deixar en un interrogant. Finalment, en cinc poblats (Valldemora, Montfriu, Rocaferida, Els Castelletes i la Valleta del Valero) s'han documentat materials que enllacen el moment ibèric amb la primera edat del ferro i amb un horitzó anterior, que en el cas de Valldemora és un horitzó abans dels camps d'urnes i en els altres poblats els camps d'urnes. Així doncs, de quinze jaciments ibèrics, en cinc casos es pot afirmar que tenen un substrat preibèric que enllaça amb aquest moment, en dos és una possibilitat i en els vuit restants no es pot establir una continuïtat amb les dades de què disposem.

Volem destacar la rellevància d'aquestes dades atesa la dificultat de detectar en prospecció materials d'horitzons cronològics anteriors a època ibèrica, ja que aquest tipus de restes sovint es troben amagades per les fases més modernes i, d'altra banda, resulta molt difícil trobar materials en superfície que siguin un indicador clar d'horitzons de primera edat del ferro o camps d'urnes recents, quan el que trobem és ceràmica a mà de cronologia imprecisa del bronze o en el millor dels casos algun fragment informe amb acanalats.

Actualment, es dona per establert que la cultura ibèrica ilergeta és fruit d'una llarga evolució de les comunitats autòctones que enfonsa les seves arrels en el substrat local, en un procés continuista. Aquest fenomen pot ser documentat a nivell territorial segons un model de poblament que inclou des dels poblats que presenten una continuïtat pel que fa al seu emplaçament des de finals dels camps d'urnes (Gebut, Carrassumada, els Vilars, Tossal del Molinet, La Pedrera, Tossal de les Tenalles), fins als poblats que canvien físicament la seva ubicació en un moment donat del procés (Punta del Calvari, Els Vilans, Roques de Sant Formatge, Pilaret de Santa Quitèria) que, d'altra banda, presenta un *continuum* en el temps, ja que aquest canvi d'emplaçament sovint es materialitza en l'ocupació d'un espai contigu al que ocupava l'assentament anterior, com veiem en l'interessant exemple dels jaciments de la Serra del Calvari (primera edat del Ferro) i de la Punta del Calvari (món ibèric), esperons ubicats un davant de l'altre, a banda i banda del barranc de la vall de Rotja, en els poblats de la plataforma de Ventafarines i el dels Vilans, en el complex de Puig Pedrós, en el de Moradilla, en el de Punta Farissa, només per citar-ne uns exemples (VÀZQUEZ FALIP, tesi doctoral en curs).

Aquest model doble, creiem que obeeix a una reestructuració del poblament que s'inicia a finals del període dels camps d'urnes-inicis de la primera edat del ferro, amb un incipient fenomen de concentració de poblament (VÀZQUEZ FALIP 1994, 110-111), que segons les característiques de cada hàbitat i del seu entorn més immediat es concreta en uns casos en el manteniment de l'emplaçament o en la construcció d'un assentament de nova planta pròxim a l'anterior (VÀZQUEZ FALIP, tesi doctoral, en curs).

Cal tenir present, també, que no tots tindrien la mateixa funcionalitat, així hi hauria emplaçaments amb

una clara funció agrícola, materialitzats en assentaments ubicats en suaus promontoris de les primeres terrasses del riu en zones molt fèrtils (Els Vilans, La Femosa, Puig Pedrós II, Roques de Sant Formatge), que probablement concentrarien el poblament de jaciments cronològicament anteriors, ubicats en les plataformes de les terrasses superiors; altres emplaçaments sembla que denoten un interès especial pel control del territori i de les vies de comunicació (Ventafarines III, Montfred, Montllobé) i encara n'hi hauria altres que combinarien ambdues funcions (Punta del Calvari, Puig Pelegrí, Rocaferida, Molí Roca, Valldemora, Era del Tigo, Gebut, Carrassumada, Pilaret de Santa Quitèria, Punta Farissa II i Els Castelletes) (VÀZQUEZ FALIP, tesi doctoral, en curs).

Per tant, retornant al jaciment de Gebut, com a conclusió, l'estudi d'aquest lot de materials del poblament de Gebut (que representa únicament una mostra de la ceràmica a mà) ens ha permès documentar l'existència d'un horitzó anterior a època ibèrica en aquest jaciment (paradigma fins ara dels jaciments ibèrics de nova planta del v aC al Baix Segre), que s'iniciaria en un moment final dels camps d'urnes recents, continuaria en la primera edat del ferro fins a arribar a època ibèrica.

Elements de ferro de la necròpoli de Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià)

Nom de l'objecte: ganivet i fragments de ferro indeterminats.

Matèria: metall. Ferro.

Cultura: primera edat del ferro.

Cronologia: segles VIII-VII aC.

Jaciment: necròpoli de Roques de Sant Formatge (Seròs, Segrià).

Número d'inventari: L-2811, L-2843, L-2844, L-2845.

Procedència:

Descripció:

L-2811: fragment sense forma definida de 2,20 g de pes. Mides: longitud: 2 cm; amplada: 1,3 cm.

L-2845: fragment sense forma definida de 23,27 g de pes. Mides: longitud: 4,7 cm; amplada: 2,7 cm; gruix: 1,7 cm.

L-2843: fragment sense forma definida de 36,67 g de pes. Mides: longitud: 5,2 cm; amplada: 2,5 cm; gruix: 2,1 cm.

L-2844: fragment ganivet de fulla recta de 30,22 g de pes. Mides: longitud: 6,9 cm; amplada màxima: 2 cm; amplada mínima: 1,6 cm; gruix: 2,1 cm.

Aquest ganivet no és el primer que es documenta en les necròpolis de la zona, ja que anteriorment ja havia estat documentat un ganivet en la necròpoli de Pedrós (Seròs, Segrià) (MAYA, DÍEZ-CORONEL, PUJOL 1975, 618 i fig. 6). També en el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià) s'havia documentat la troballa d'un ganivet (RODRÍGUEZ 1991, 80). Tanmateix, en les tasques d'inventari dels materials de la Serra del Calvari, s'ha pogut constatar que no es tracta d'un únic ganivet, sinó de dos, de fulla recta. També en la necròpoli de La Colomina s'ha localitzat un fragment de ferro probablement pertanyent a la fulla d'un ganivet, fora de context. Tots aquests materials estan en procés d'estudi, els primers

resultats de les anàlisis efectuades s'han presentat al *II Simposio sobre minería y metalurgia históricas*, celebrat a Madrid, del 24 al 26 de juny de 2004 (VÀZQUEZ *et al.*, en premsa).

Paral·lels: pel fragment de fulla de ganivet L-2844:

Pedrós (Seròs, Segrià) (MAYA, DíEZ-CORONEL, PUJOL 1975, 618 i fig. 6).

Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Segrià) (RODRÍGUEZ 1991, 80).

Contextualització: la necròpoli de Roques de Sant Formatge fou localitzada amb motiu d'unes obres d'extraccions de terres l'any 1963 i excavada l'any 1964 per R. Pita i L. Díez-Coronel. Aquests investigadors distingiren quatre zones o camps: F, G, H i N, en què definiren tres fases o moments d'utilització amb una cronologia entre el 900 i el 650 aC (PITA, DíEZ-CORONEL 1968) que en revisions posteriors (VÀZQUEZ 2001, 78) s'ha ampliat al 1000/950-650 aC.

Darrerament s'han dut a terme tres campanyes de treball: una de neteja, adequació i confecció de planimetria, l'any 2001, sota la direcció de Montse Gené; una altra l'any 2002 amb una intervenció d'urgència sota la mateixa direcció (TARTERA, VIDAL 2003) i una darrera campanya l'any 2003, amb resultats inèdits.

Conclusions: el tema que ens interessa és la documentació d'elements de ferro en la necròpoli. Si bé els primers excavadors del jaciment, en publicar-la, reiteren en diverses ocasions la inexistència de ferro entre els materials metàl·lics localitzats (PITA, DíEZ-CORONEL 1968, 51 i 69), durant l'inventari del fons arqueològic aparegueren quatre fragments d'estris de ferro (VÀZQUEZ 2001, 78, nota 8), en molt mal estat de conservació, pertanyents al túmul F-107 que ara mostrem.

Aquest túmul, seguint la planimetria efectuada per Pita i Díez-Coronel (PITA, DíEZ-CORONEL 1968, fig. 43) es localitzaria en l'extrem sud-est del camp F. La seva estructura seria circular i entre els materials documentats i que conformarien l'aixovar, a més dels ferros s'ha localitzat: sis fragments ceràmics de l'urna (que no permeten reconstruir el perfil), de coccio reductora, vora bisellada i amb decoració acanalada; nou fragments de braçalet de bronze en forma de cinta, de secció rectangular, i una petita part del contingut de l'urna (alguns ossets cremats i restes de carbons). En la memòria no hi ha cap dada d'aquest túmul, malgrat que en la planimetria apareix dibuixat.

La presència de material de ferro en aquesta necròpoli, tot i que ha estat una novetat, no es pot pas dir que sigui una sorpresa absoluta, ja que la cronologia que se li ha atorgat en el seu moment final, sobre el 650 aC, bé permetia aquesta possibilitat.

Sivella de dos garfis de la Colomina 1 (Gerb-Os de Balaguer, Noguera)

Nom de l'objecte: sivella de dos garfis.

Matèria: bronze.

Mesures:

Amplada del taló: 5,6 cm.

Amplada de les escotadures: 5,6 cm.

Llargada lateral inferior: 7,9 cm.

Llargada lateral superior: 8,2 cm.

Amplada del taló costat inferior: 1,9 cm.

Amplada del taló costat superior: 1,7 cm.

Gruix: 0,2 cm, a excepció de l'extrem del garfi que arriba als 0,3 cm.

Cultura: ibèric antic.

Cronologia: finals del segle VI-mitjan segle V aC (CERDEÑO 1978, 297).

Jaciment: necròpoli de La Colomina (Gerb-Os de Balaguer, Noguera).

Número inventari: L-2833.

Procedència: tasques de salvament en la necròpoli de La Colomina (Gerb-Os de Balaguer, Noguera) efectuades per L. Díez-Coronel l'any 1965.

Descripció: sivella o tanca de cinturó de dos garfis i escotadures obertes amb els apèndixs acabats en una boleta (fig. 35), del tipus CV-2 de Cerdeño (CERDEÑO 1978, 282).

El taló és recte i presenta tres forats, en un dels quals es conserva un rebló.

La decoració presenta cinc línies incises que ressegueixen el perfil de la peça (a excepció dels garfis). Entre la tercera i la quarta línia incisa, decoració de punts incisos o "greneti". A més a més, presenta tres elements decoratius més: un d'ells pràcticament invisible, del qual sol s'intueix una incisió de forma ovalada, situat en la zona central. Els altres dos, un es troba ubicat en la part més estreta, entre les escotadures i es compon de dues incisions horitzontals que emmarquen petites incisions verticals. En la part central del taló hi ha una segona línia de "greneti" emmarcada per petites incisions oblíquies i una segona incisió que envolta tot el conjunt.

Paral·lels: necròpoli de la Muralla NE d'Empúries (ALMAGRO 1955, fig. 345, 1).

Contextualització: la necròpoli de La Colomina fou descoberta l'any 1965 amb motiu de la realització d'unes obres d'explanació, durant els dies següents s'iniciaren les tasques de salvament de les restes localitzades (DÍEZ-CORONEL 1965, 71-104). L'any 1987, altre cop pel mateix motiu aparegueren noves estructures, que aquest cop pogueren ser excavades en dur-se a terme una intervenció d'urgència (FERRÁNDEZ *et al.* 1991, 83-150).

Respecte a la cronologia, Díez-Coronel situa el moment inicial en el període Vilaseca IB, datat en el 850-800 aC, cronologia acceptada per Ferràndez *et al.* Tanmateix, en una revisió posterior (VÀZQUEZ 2001, 81), un de nosaltres proposà l'endarreriment de les cronologies de Vilaseca, a partir dels treballs d'Almagro (ALMAGRO 1977, 133, quadre 1), oferint per al període Vilaseca IB una cronologia de 950-900 aC. El moment final de la necròpoli Díez-Coronel el situa en els segles VI o V (DÍEZ-CORONEL 1965, 93), així com Ruiz Zapatero (RUIZ ZAPATERO 1985, 314), per la presència d'un fermall de cinturó de dos garfis fora de context. Ferràndez *et al.*, centrant-se en la zona excavada per ells, proposen el final de la necròpoli a mitjan segle VII aC (FERRÁNDEZ *et al.* 1991, 139).

Altre cop, durant les tasques d'inventari del fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, es localitzà aquest fermall, que tot i que havia estat publicat pel mateix Díez-Coronel (DÍEZ-CORONEL 1965, 89 i lám. VI, 2), creiem que no havia tingut suficient difusió i que era mereixedor d'un nou estudi.

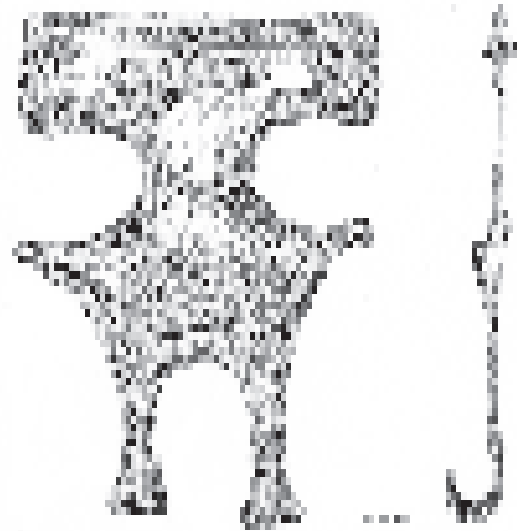
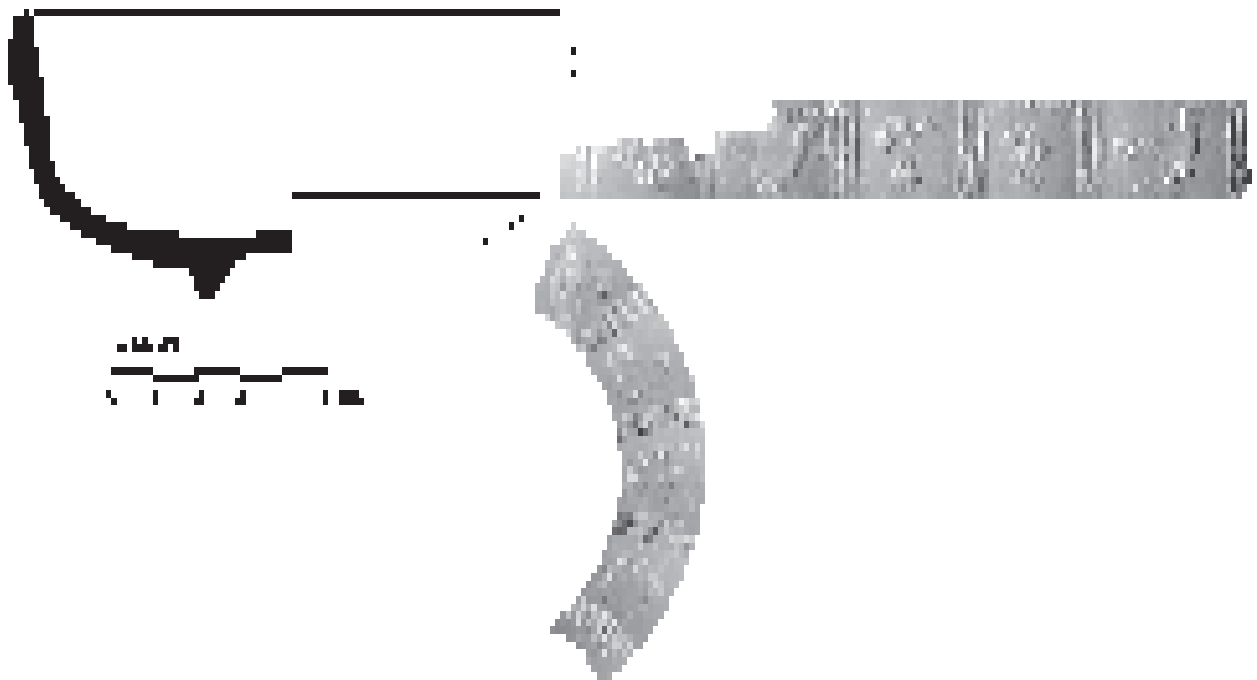

Fig. 35. Materials from the archaeological site.

Figura 35. Materials del fons arqueològic. A dalt, terra sigillata dels Morulls; a sota, sivella de la Colomina.

Segons Díez-Coronel, el fermall aparegué, a l'angle nord-oest, entre el marge i el camí sense que es pugui associar a cap enterrament (DÍEZ-CORONEL 1965, 89), tot i que es trobava proper a l'enterrament 14.

Conclusions: la troballa d'aquest element en la necròpoli de La Colomina així com el fragment de ferro (probable fulla de ganivet), fa plantejar-nos altre cop la problemàtica sobre les necròpolis ibèriques (VÀZ-QUEZ 2001, 91-93). En principi es desconeixia cap altre element amb una datació tan baixa. Tanmateix, en l'inventari del fons arqueològic de l'IEI, ens cridà l'atenció —sobretot, lligant-lo a aquesta peça— l'existència d'alguns fragments de ceràmica a torn. Concretament, són deu fragments, vuit de ceràmica oxidada de factura a torn ibèrica (set informes i un fons) i dos de ceràmica grisa ibèrica (un informe i una vora) que fan que ens plantejem en el camp de les hipòtesis, ara per ara no resolubles, l'existència d'algun enterrament en la necròpoli de La Colomina, corresponent a l'ibèric antic. El fermall seria, doncs, part de l'aixovar, i els fragments de ceràmica ibèrica restes dels ossaris. Aquests enterraments, a diferència dels del període anterior, haurien estat en *loculi*, motiu pel qual la seva conservació hauria estat molt més difícil. Probablement també aquests enterraments, atès l'escàs nombre de fragments conservats representarien una fase residual de la necròpoli.

Seguint aquest fil conductor hem buscat si en altres necròpolis de camps d'urnes de la zona s'havia recollit (que no identificat pels seus excavadors) material ibèric. Feta la recerca, ens hem sorprès de l'existència de material ibèric (tot i que en quantitats molt minses) en les necròpolis de Pedrós i Roques de Sant Formatge.

En el cas de Pedrós, són quatre fragments de ceràmica ibèrica pintada amb diversos motius, que tot i estar adscrita a la necròpoli, ens presenta dubtes. Creiem que en aquest cas té més probabilitats de pertànyer al poblat, en el qual durant una de les campanyes d'excavació de la necròpoli efectuaren una cala.

A Roques de Sant Formatge, la presència de material d'aquesta cronologia encara és molt més minsa: un fragment pertanyent a una peça de factura reduïda amb decoració incisa, una nansa d'una tenalla amb decoració pintada i un fragment de fustaiola i l'existència en les proximitats del poblat ibèric; l'anotació que acompanyava aquest material feta pels excavadors, ens resulta molt interessant. En concret la nota deia "materials barrejats de les urnes F-42, F-169, G-287, F-142 i H-412". En aquest cas, doncs, sabem que és material recollit a la necròpoli, tot i que això evidentment no ens garanteix que fos material de la necròpoli, ja que pot haver estat fruit de freqüentar-la.

"Askos"

Nom de l'objecte: askos.

Matèria: ceràmica. Vernís roig ilergeta.

Mesures:

Alçada: 10,6 cm.

Diàmetre màxim: 17 cm.

Diàmetre del fons: 16,7 cm.

Diàmetre interior de la corona: 11,7 cm.

Gruix de la corona: 2,7 cm.

Alçada cos: 5,9 cm.

Capacitat: 575 ml.

Cultura: ibèric ple.

Cronologia: la cronologia de la peça imitada se situa al voltant del 300 aC (MOREL 1981, textos, 430). La cronologia atorgada a les produccions de vernís roig ilerget va des de mitjan segle III aC fins a finals del segle II aC, ja que encara que no se'n pot concretar el moment final se sap que no arriba a les primeres dècades del segle I aC (JUNYENT, ALASTUEY 1991, 29).

Jaciment: poblat ibèric de Gebut (Soses).

Número d'inventari: L-5406.

Procedència: trobada en excavacions efectuades a principis dels anys quaranta en el poblat de Gebut per Josep Ibars (conegut com el "comadró d'Aitona", per la circumstància del seu matrimoni), amb l'ajuda del seu fill Joan Ibars; van aprofitar el tall produït per una trinxera excavada per l'exèrcit franquista l'any 1938 que mostrava l'interès del jaciment. Van restaurar la peça i després passà al fons arqueològic de l'IEI. Està totalment enganxada amb escaiola sense pintar i manté la integritat en un 95%. Era al magatzem de la casa de L. Díez-Coronel. L'any 1984 fou traslladada a l'IEI.

Descripció: peça de vernís roig ilerget, inèdita dins el repertori de la vaixela de la ceràmica d'aquest tipus. Imita la forma 8312 de Morel del repertori de la ceràmica campaniana (MOREL 1981, textos, 430; planxes, 214).

És un vas gairebé del tot tancat, simètric amb relació a un pla vertical i amb la secció horitzontal anular. La part central de la peça és buida i té la forma d'una corona. Presenta una nansa de cistell d'implantació diametral disposada a la part superior del vas al llarg de l'eix de simetria (lleugerament desviada respecte al broc), amb els dos arrencaments sobre la corona, un d'ells està fixat a la base de l'únic broc (totalment restaurat) que serveix a la vegada per omplir i per abocar (fig. 31).

Contextualització: peça inèdita en el repertori de vernís roig ilerget. Aquesta producció es troba representada en el jaciment de Gebut per 62 fragments i 2 perfils sencers, sobre un total de 76.535 fragments i peces, és a dir un baixíssim 0,084%. En l'estrat II del primer tall estratigràfic realitzat al poblat de Roques de Sant Formatge, el vernís roig representava un 1,13% (JUNYENT 1974, 124), amb les datacions més antigues per aquesta producció entre 250 i 225 aC i interpretat com un reflex de l'inici de la producció. Aquest mateix investigador, però, amb posterioritat es desdium d'aquesta afirmació, "avui dia, no sembla possible mantenir la nostra inicial apreciació, en aparèixer abundantment en superfície en assentaments com el Tossal de les Tenalles (Sidamon), Gebut (Soses) i, en especial, Puig Pelegrí (Lleida)" (JUNYENT, ALASTUEY 1991, 29). Tanmateix, com hem vist en el cas de Gebut, un cop inventariat tot el material, el percentatge de vernís roig ilerget resulta tan baix (0,084%), fins i tot en relació amb la vaixela de vernís negre, de la qual s'ha inventariat un total de 473 fragments i peces, un 0,62% respecte del total, que ens falta una explicació.

Conclusions: la vaixela de vernís roig ha estat caracteritzada com una vaixela destinada a la taula iler-

geta, amb funcions molt delimitades com abocar líquids, beure i, tal vegada, menjar (JUNYENT, ALASTUEY 1991, 10). La funcionalitat de la peça que avui presentem ha d'estar, doncs, en aquesta línia, contenir líquids per a servir-los. Amb tot, i reprement la problemàtica que acabem de tractar en el punt anterior, què pot explicar que una vaixela de taula de luxe de fabricació local (JUNYENT, ALASTUEY 1991, 32) es trobi menys representada que una vaixela d'importació? Pensem que una de les possibilitats ha d'estar lligada a l'àmbit d'ús d'aquestes peces, que ha de ser molt més específic i reduït del que fins ara ens havíem imaginat: tal vegada alguns usos rituals? De totes maneres és una mostra del grau de refinament assolit per la cultura ilergeta.

“Sigillata”

Nom de l'objecte: bol.

Matèria: terra sigillata hispànica.

Mesures:

Alçada: 6,4 cm.

Diàmetre màxim: 12,6 cm.

Gruix màxim: 0,5 cm.

Cultura: romana. Alt Imperi.

Cronologia: segona meitat del segle I dC-segle II dC.

Jaciment: Torre Felip (partida dels Morulls, Gerb, Os de Balaguer).

Número d'inventari: L-2834.

Procedència: peça provinent del jaciment de Torre Felip. Aquest jaciment, ubicat a uns 300 m al nord de l'assentament tardoromà dels Morulls, fou localitzat en la dècada dels cinquanta (DÍEZ-CORONEL, GONZÁLEZ 1996, 45-66) per Díez-Coronel en fer-hi prospeccions. Recollí diferents fragments de ceràmica romana, entre els quals destaquen el bol de terra sigillata que ara estudiem i que fou restaurat al Museu Arqueològic de Barcelona. Fou conservat durant anys al laboratori que Díez-Coronel tenia a la seva residència, i fou incorporat al fons el 1984.

Descripció: Dragendorf 37. Se'n conserven dos fragments (un peu i una vora) que donen el perfil sencer de la peça i que corresponen aproximadament al 40% de la peça (fig. 35).

Decoració amb mètopa, distribuïda en dos frisos, separats per una motllura. Les mètopes estan delimitades per tres línies ondulades verticals.

A la part superior es conserven cinc mètopes (una només parcialment). La primera (escapçada) i la quarta presenten motius similars: dos cercles concèntrics dels quals surten, en la primera, dues palmetes i, en la segona, una sola palmeta sobre la qual hi ha una mena d'espiga en posició horitzontal.

En la segona i cinquena mètopa hi ha representats un colom caminant, que mira cap a la dreta. En la segona mètopa, verticalment, i per sobre d'aquest hi ha altre cop una espiga en posició horitzontal. El colom de la cinquena mètopa té una posició lleugerament inclinada cap a dalt.

Finalment, en la tercera mètopa hi ha representada una Victòria caminant, que mira cap a la dreta i en actitud oferent.

A la zona inferior, hi ha cinc mètopes, una de molt fragmentada. En la primera i la tercera hi ha una espiga a la part central que traça un arc vers la

part inferior dreta de la mètopa, amb un quadrúpede en l'angle superior dret que camina i mira cap a l'esquerra.

En la segona i quarta mètopes hi ha representat un felí assegut amb la part davantera del cos mirant cap a la dreta i el cap girat cap a l'esquerra.

Finalment, en la cinquena mètopa, de la qual únicament es conserva la part esquerra podem veure-hi una espiga, com les de les mètopes primera i tercera.

Contextualització: les restes localitzades en el conjunt dels Morulls Torre Felip fan pensar en l'existència d'una vil·la rústica que més endavant originaria un poblat al voltant d'una església paleocristiana, tal com passa en el conjunt del Bovalar (Seròs, Segrià) (DÍEZ-CORONEL, GONZÁLEZ 1996, 58). Les restes de la Torre Josep, en les quals es localitzà un mosaic, fan pensar en l'existència d'una vil·la senyorial (DÍEZ-CORONEL, GONZÁLEZ 1996, 58).

La situació del jaciment on es va localitzar correspon al típic assentament romà situat a les terrasses fluvials de les valls inferiors dels rius Segre, Noguera Ribagorçana i Cinca que podem identificar com la característica vil·la romana, establerta per a l'explotació agrícola d'un territori. Aquest establiment estava sempre format per la vil·la senyorial o de residència principal ben dotada amb les comoditats i luxes del moment, ubicada en la part més propera al riu, com per exemple es pot comprovar a Gebut (Soses), al Romeral (Albesa) (MARÍ 2002, 89-92) o a la vil·la Fortunatus (Fraga), per esmentar els exemples més emblemàtics situats en cadascun dels rius indicats. A un nivell superior es troben els assentaments rústics, destinats a l'explotació agropecuària pels esclaus de la família propietària de la vil·la, com per exemple al tossal del Moro i a la partida de la Pedra (Corbins) i Gebut (Soses). Alguns d'aquests assentaments d'època imperial sofriran amb la definitiva consolidació del cristianisme importants modificacions, com ara amb la construcció de basíliques amb poblat a la vora com al Bovalar (Seròs) (PALOL 2002), o d'altres esglésies que ocuparien la mateixa casa del senyor com a la vil·la Fortunatus (DOMÍNGUEZ *et al.* 1984) i molt probablement seria semblant el cas de la dels Morulls, si bé aquesta es coneix molt malament però està vinculada als jaciments veïns de Torre Felip i de Torre Josep.

Conclusions: els establiments romans rurals semblen mantenir una ràtio d'ocupació de les valls conservant una equidistància entre ells d'uns sis quilòmetres, si bé això cal analitzar-lo amb una recerca més documentada i basada, sobretot, en excavacions sistemàtiques de les quals estem molt faltats, ja que no sabem amb exactitud si els jaciments fins ara trobats són de la mateixa tipologia o, fins i tot, cronologia per mantenir aquell esquema de distribució territorial. De totes maneres, els jaciments de Torre Felip i Torre Josep sembla que són un mateix assentament d'època romana imperial, juntament amb part de les restes dels Morulls, la basílica existent correspondria a un moment paleocristià o, fins i tot, visigòtic, és a dir pertanyent a l'epigonisme cultural romà. La situació de la vil·la romana de la zona dels Morulls, integrada, repetim, per les restes d'aquest mateix indret i de les torres veïnes Felip i Josep, correspon al mig de la zona inicial de la vall inferior del Segre, justament quan acaba d'abandonar les darreres elevacions del Prepirineu i s'obre a la

plana a partir de Llorenç de Montgai, on podria haver-hi un altre assentament romà de moment no localitzat; el següent ja seria més al sud de Morulls, a l'altura de l'actual Balaguer i concretament a l'altra banda del Segre, a l'indret de l'Hostal Nou, on fou excavat per Díez-Coronel un semisoterrani ple de *dolia*. Seguim baixant pel Segre i saltant novament de marge trobem Bonany, prop del monestir de les Franqueses, on darrerament Marta Monjo ha fet sondeigs i ha confirmat l'assentament romà; més avall, novament a l'esquerra del riu, hi ha el Vedat de Tèrmens per saltar més avall al tossal del Moro de Corbins, excavat per l'equip de Lluís Marí, ja passada la confluència amb la Noguera Ribagorçana i prop del municipi d'Ilerda. Evidentment poden trobar-se més jaciments, i amb les excepcions abans comentades de cronologia i de funcionalitat, però avui per avui aquesta distribució més o menys equidistant en els cursos inferiors de les valls fluvials de la depressió nord-oriental de l'Ebre sembla confirmar-se i de manera especial en la vall del Segre, en la qual el paper que ocupava el jaciment o jaciments romans de Morulls esdevé de moment una balda més d'aquella cadena d'establiments territorials.

Capitell

Nom de l'objecte: capitell.

Matèria: pedra calcària.

Mesures:

Alçada: 29 cm.

Llargada superior: 33 cm.

Diagonal: 45 cm.

Diàmetre basal: 29 cm.

Pes: 47 kg.

Cultura: medieval.

Cronologia: c. segle x.

Jaciment: desconegut.

Número d'inventari: L-5310.

Procedència: en el fons arqueològic de l'IEI es conserven vint-i-dos capitells, molts, malauradament, de procedència desconeguda. Són, això no obstant, de tipologia diversa i també cronologia; un dels més interessants per la seva singular decoració és el que s'ha triat per comentar en aquest treball. D'aquesta manera esdevé una prova més de les possibilitats d'estudi que ofereix la reserva esmentada. El número d'entrada donat correspon a la numeració més recent, la qual cosa indica la dificultat per obtenir alguna pista sobre el seu origen.

Descripció: es tracta d'un capitell de forma troncocònica en la base i troncopiramidal en la part alta. Té un collarí llis de 4,5 cm d'alçada a partir del qual hi ha la primera corona formada per vuit fulles de forma semicircular que, a més, s'inclinen cap a baix i deixen un gruixut dors llis, mentre que la cara està treballada a còpia de marcar-ne força els nervis, mitjançant una talla típica de bisell però lluny del trepant que caracteritza la part inferior del bonic capitell d'Artesa de Segre, en el qual si més no es veu una clara diferència entre el relleu marcat de les fulles i el més suau dels tanys i de les hèlixs (PEIG 1994, 203; PLADEVALL 1997 a, 205-206). Per sobre hi ha una segona corona de quatre fulles, de 10 cm d'alçada, grans i de forma triangular, que cobreixen cada cantonada del capitell; tenen una decoració semblant a

la de les fulles inferiors per tal de recordar de manera força esquemàtica els nervis foliacis. A cada cantonada i per sobre justament de les fulles angulars hi ha una motllura de tres discos verticals que és allò que quedaria com a record de la decoració de volutes original, de les quals solament se'n conserva una, ja que les altres tres estan escapçades. Les quatre cares del càl tenen una curiosa decoració, de difícil paral·lel. Per sota de l'àbac hi ha dues rosetes a cada costat de quatre pètals i de 4,5 cm de diàmetre, que sembla que intenten integrar-se en les aparents volutes angulars; estan unides per dalt amb un fris d'arquets de mig punt, cinc en una cara, quatre en dues i a la quarta hi ha quatre arquets i mig; per sota corre paral·lelament un sogall que uneix les floretes des de la part central. La superfície que resta lliure del capitell l'ocupa un tall vertical que puja pel bell mig i es bifurca a cada costat en tallets que cauen formant un arquet i que acaben amb tres fulletes situades de forma trebolada; un tercer tall continua l'ascensió vertical del central fins que es divideix en tres i s'uneix a una tija que segueix ben horitzontal per sota de la soga i es recargola força a cada banda formant uns curiosos caulicles. L'àbac, molt poc ressaltat, no gaire més d'1,5 cm, és de cara entrant i deixant al bell mig un dau llis en tres de les cares, de 3,5 x 2 cm, però en la que té quatre arquets semicirculars el dau mostra una decoració de quatre estries verticals a manera triglifs; en cada cantonada arriba als 5 cm d'alçada llavors es manifesta com un autèntic àbac escapçant els vèrtexs del capitell. A la base hi ha incisos quatre diàmetres equidistants per ajudar a la talla al picapedrer, s'endevinen també en la cara superior, si bé aquí són poc visibles. Algunes cares del capitell mostren senyals d'haver estat encalcinat o pintat de blanc, probablement quan era in situ; també dues cares tenen concrecions que dissimulen el relleu de la decoració i, fins i tot, senyals de petites arrels que semblen indicar que el capitell va estar colgat i afectat per l'aigua de pluja. La cara més trencada conté patina en la fractura cosa que indica que ha passat fa temps; això no obstant, s'aprecien una sèrie de cops blanquinosos que trenquen aquella patina i que podrien correspondre a l'eina amb què va fer la troballa (fig. 36).

Contextualització: el motiu de la soga és relativament abundant en la decoració visigòtica de Mèrida, ja que obeeix a l'ampli ressorgiment que té a la Mediterrània entre els segles IV i VII (VILLALÓN 1985, 351). Resulta un motiu habitual en els collarins de molts capitells de la zona de Cantàbria, així com de Lleó i Valladolid, datables al segle VII (CORZO 1989, 148-149). Això no obstant, la trobarem com un motiu decoratiu molt abundant en l'art asturià tant en els collarins dels capitells com en les motllures de les bases i fins i tot en els fustos de l'època de Ramir I, a mitjan segle IX (CORZO 1989, 96-111) "*aunque ni los sistemas arquitectónicos ni las formas decorativas del arte asturiano trascendieron fuera de los límites del actual Principado*" (CORZO 1989, 109). Tanmateix, aquesta decoració de soga la trobem també a Vernet, al Conflent, en una "columneta... esculpida amb un estil local però probablement ja romànica" (BARRAL 1981, 119), amb la qual cosa sembla que es pot acceptar en cronologies més tardanes que les primerament suggerides, encara que sigui en obres locals de tendència arcaïtzant, com de fet sembla que és el cas del capitell estudiat.

Figura. 36. Materials del fons arqueològic. Capítell d'època visigòtica de procedència imprecisa.

La seva decoració està clarament inspirada en el capitell corinti clàssic però amb unes característiques molt evolucionades; probablement allò que té de més arcaïtzant és l'àbac corbat i amb un dau al bell mig de cada cara, cosa que el podria situar al voltant del segle x si bé "no s'ha d'excloure... que siguin realment ja d'època romànica", ja que fins al començament del segle xi hi ha una tendència a recuperar la factura de capitells de tipus corinti (BARRAL 1981, 115 i 118). Això no obstant, acostumen a tenir una decoració més tradicional en referència a la morfologia de les fulles que no pas el capitell aquí estudiat.

La sèrie d'arquets recorda, tot i que no és el mateix tant per la ubicació com per la forma i la mida, el fris de San Fructuoso de Montelios, en Braga (CORZO 1989, 55). La decoració i distribució de les fulles de la corona inferior és semblant als capitells de San Juan de Baños (CORZO 1989, 66). La decoració del càlat sembla correspondre a la fusió de dos motius abundants en el món clàssic en aquells capitells de volutes vegetals: d'una banda, la lira i, de l'altra, tres talls que surten d'un calze, el central puja recte i els laterals cauen harmoniosament, com alguns dels conservats al Museo Arqueológico de Mérida (DÍAZ 1985, 161-162 i 261) o com a més proper, com un del Museo Arqueológico de Tarragona (DÍAZ 1985, 181 i 269). Aquest tipus de decoració evoluciona i arriba a l'època romana tardana amb formes rústiques que recorden molt més el resultat visible en el nostre capitell, com els conservats en el Museo Arqueológico de Almería (DÍAZ 1985, 179-268-269); cal dir que curiosament el motiu de l'arbre palmiforme, és a dir de tres branques acabades en fulles —les laterals que miren cap a baix i amb l'única diferència respecte al de Lleida de tenir una tercera fulla en la part central—, es troba en dues peces de cancell procedent de l'església asturiana de San Miguel de Lirio (ESCORTELL 1978, 16 i XIII-XV). Les volutes d'alguns capitells de la cripta de la catedral de Vic recorden aquestes mostres força recargolades que arriben a èpoques ja romàniques (DALMASES, PITARCH 1986, 111). També i globalment podrien considerar-se com a inspiradors del model aquí estudiat, els capitells altimperials del Museo Arqueológico de Tarragona i, en especial, l'F34 (DÍAZ 1985, 116 i 234), on es veu una distribució de les fulles i de la decoració central bastant semblant a la del capitell del fons de l'IEI. Dins d'aquesta línia n'hi hauria un de Santa Maria de les Puelles, el qual data del segle x (DALMASES, PITARCH 1986, 48). Més pròxims a Lleida, però sense ser-ne paral·lels exactes, podem trobar capitells amb volutes esquemàtiques i ben cargolades a la porta de Sant Martí de Llesp (DD.AA. 1996, 162), de Santa Maria de Viu de Llevata (DD. AA. 1996, 179) o del claustre de la catedral de Sant Vicenç de Roda (DD.AA. 1996, 412-413).

Conclusions

Una opinió generalitzada era que el capitell podia ser visigòtic, però coincidim amb altres estudiosos "que la delimitación de lo propiamente visigodo es más crítico dentro del conjunto de los capiteles que dentro de cualquier otro de los conjuntos tipológicos", ja que el capitell és precisament un dels elements menys innovadors dins de l'arquitectura visigòtica (VILLALÓN 1985, 245). No obstant això, en la remodelació

efectuada al Museu Arqueològic de 1984 fou exposat en la vitrina dedicada al món visigòtic (GONZÁLEZ 1995 a, 79).

Evidentment, es tracta d'un capitell de clara tradició coríntia, ja que, a més de la morfologia decorativa, mostra parcialment la proporció canònica aconsellada per Vitruvi (DÍAZ 1985, 23), en concret és la part decorativa del càlat que es pot dividir en tres zones de la mateixa alçada: la inferior o primera corona de fulles, la intermèdia o segona corona de fulles angulars fins pràcticament la tija horitzontal que uneix els caulicles i, finalment, la zona de dalt amb la resta de la decoració; l'àbac està per sota de les mides recomanades i apareix un gruixut collarí, amb tot, si sumem els dos fan la dimensió indicada per l'autor llatí. A partir del segle iv hi ha una clara tendència "a la simplificación de formas que se aleja progresivamente de los conceptos de armonía y naturalismo clásicos, y se encamina hacia una interpretación más libre de cánones, abocada a una creación cada vez más abstracta donde la naturaleza se reduce a geometría y los elementos de la estructura pierden el sentido de su orden lógico original" (VILLALÓN 1985, 248). Aquesta darrera afirmació encara que està pensada sobretot per als capitells visigòtics pot servir perfectament per a la interpretació de la singular decoració del capitell del fons arqueològic de l'IEI, el qual, malauradament, és de procedència desconeguda, cosa que fa que la seva datació sigui complicada, ja que encara que es podria tractar d'un element reaprofitat és fonamental saber on fou trobat per contextualitzar-lo i llavors valorar-lo adequadament. Funcionalment, sembla correspondre a un capitell d'una columna exempta, la qual cosa li dona també un caire més primitiu. Sens dubte és de clara tradició coríntia però interpreta les decoracions vegetals molt lliurement i afegeix elements singulars com el fris d'arquets i la sogà; té l'àbac resolt a la manera més clàssica però de dimensions molt modestes i la talla correspon al gust bisellat d'època visigòtica. Per tant, tota la peça té un marcat aire de primitivisme que pot suggerir una cronologia de les acaballes del món visigòtic. Això no obstant, tant per la forma i la distribució de les fulles com per l'esquematzació eclèctica de la decoració del càlat, creiem que caldria situar-lo en un horitzó preromànic o, fins i tot, romànic però dotat d'un gran primitivisme o trets arcaïtzants; és a dir, es podria situar al voltant del segle x.

Conclusió

En general, podem concloure que la tasca de catalogació d'un fons museístic és sempre una feina fonamental per al bon funcionament de la institució dipositària, ja que un museu, entre altres objectius, té el deure bàsic de conservar per a les societats futures un patrimoni valuós. Malgrat tot, resulta sempre una feina poc vistosa, de vegades rutinària i habitualment feta en condicions laborals poc adients, ja que els espais destinats als magatzems, tot i ser també uns elements essencials, de qualsevol bon museu, moltes vegades no són allò que haurien d'ésser: una mena de sancta sanctorum; però no pel sentit críptic, sinó pel de guardar coses valuoses. Malauradament, a la història de la majoria de museus no es mostra que les seves reserves no estiguin adequadament emmagatzemades i la seva catalogació hagi estat força difícil d'aconseguir totalment.

Bibliografia

ADSERIAS, RAMON 1995

M. Adserias, E. Ramon, "El fons dels Museus Locals i Comarcals i la problemàtica de la seva conservació i difusió. El cas del MCCB", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*. Núm 8. *Jornades museístiques "Museu i societat"*. La projecció social dels Museus Locals i Comarcals, Tàrraga, 177-180.

AGUSTÍ 1987

J. Agustí, "L'Institut de Paleontologia Miquel Crusafont en la seva nova etapa", *Revista de Museus*, Barcelona, 107-111.

ALCALDE *et al.* 1988

G. Alcalde, E. Junyent, A. Pérez, E. Pons, N. Soler, J. Tarrús, *Museu Documentació. Arqueologia. Ingrés al museu de materials arqueològics*, Barcelona.

ALMAGRO 1955

M. Almagro, *Las necrópolis de Ampurias*, vol. II, Barcelona.

ALONSO 1999

L. Alonso, *Introducción a la nueva museología*, Madrid.

ALONSO *et al.* 2002

N. Alonso, M. Gené, E. Junyent, A. Lafuente, J. B. López, A. Moya, E. Tartera (coords.), *L'assentament protohistòric, medieval i d'època moderna de El vilot de Montagut (Alcarràs, Lleida)*, Lleida.

ÁLVAREZ 1989

J. M. Álvarez, "El projecte museogràfic", *De Museus. Quaderns de Museologia i Museografia*, 2, Barcelona, 15-21.

ALVES 1989

F. J. S. Alves, "Introdução", *Museu Nacional de Arqueologia e Etnologia. Portugal Das Origens à Época Romana*, Lisboa, 7-11.

ANÒNIM 1973

Anònim, *Musée Archéologique*, Strasbourg.

ANÒNIM 1975

Anònim, *Catálogo del Museo de Arte "Jaime Morera" de Lérida*, Lérida.

ANÒNIM 1980

Anònim, *Institut d'Estudis Ilerdencs de l'Excma. Diputació Provincial de Lleida. Adscrit al Consell Superior d'Investigacions Científiques. Memòria 1979*, Lleida.

ANÒNIM 1981

Anònim, *El Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants*, Girona.

ANÒNIM 1982

Anònim, *Ciudad Real y su Museo*, Ciudad Real.

ANÒNIM 1983

Anònim, *Museu Diocesà i Comarcal / Solsona. I. Arqueologia i art romànic*, Barcelona.

ANÒNIM s. d. (aprox. 1980)

Anònim, *Musée de la civilisation gallo-romaine a Lyon*, Lió.

ANÒNIM 1984a

Anònim, "Materials per a una política de Museus", *Documents-I. Assemblea de Museus de Catalunya*. Barcelona, 46-75.

- ANÒNIM 1984b
Anònim, "Comissió Tècnica de política cultural museística", *Documents-I. Assemblea de Museus de Catalunya*, Barcelona, 76-94.
- ANÒNIM 1984c
Anònim, *Llibre Blanc dels Museus de Catalunya. Criteris per a l'organització de patrimoni museístic del país*, Barcelona.
- ANÒNIM 1986a
Anònim, "Museu secret", *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona. 50 aniversari*, Barcelona, 93-113.
- ANÒNIM 1986b
Anònim, *Faire un musée. Comment conduire une opération muséographique?*, París.
- APARICIO, LATORRE 1977
J. Aparicio, F. Latorre, *Catálogo-Guía del Museo Arqueológico de Requena (Valencia-España)*, Requena.
- ARIAS, DURÁN 1996
F. Arias, M. C. Durán, *Museo do Castro de Viladonga. Castro de Rei-Lugo*, Lugo.
- ASENSIO *et al.* 2003
D. Asensio, R. Cardona, C. Ferrer, J. Morer, J. Pou, O. Saula, "El jaciment ibèric dels Estinclells (Verdú, Urgell): un assentament fortificat ilergeta del segle III aC", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, 223-236.
- AZUAR 2004
R. Azuar, "El nou Museu Arqueològic d'Alacant. MARQ", *Mnemòsine. Revista Catalana de Museologia*, 1, Barcelona, 133-140.
- BALDELLOU *et al.* 1989
V. Baldellou, J. Mestres, B. Martí, J. Juan-Cavanilles, *El neolítico antiguo. Los primeros agricultores y ganaderos en Aragón, Cataluña y Valencia*, Huesca.
- BALDEÓN 1983
I. Baldeón, "El Museo actual", *Museo Arqueológico de Álava*, Vitoria-Gasteiz.
- BARRAL 1981
X. Barral, *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Barcelona.
- BAZTAN 1989
C. Baztan, "El projecte arquitectònic", *De Museus. Quaderns de Museologia i Museografia*, 2, Barcelona, 10-14.
- BENAVENTE 1989
J. A. Benavente, "Introducción", *Catálogo de la colección arqueológica de los padres escolapios de Alcañiz (Teruel)*, Saragossa, 5-7.
- BERLABÉ 1995
C. Berlabé, "El Museu Diocesà de Lleida: una història retrospectiva", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 8 *Jornades museístiques "Museu i societat". La projecció social dels Museus Locals i Comarcals*, Tàrraga, 93-100.
- BOTEY 1987
J. M. Botey, "El Museu de Granollers", *Revista de Museus*, Barcelona, 61-65.
- BUSQUETA, MACIÀ 1995
J. Busqueta, M. Macià, "La fundació de l'Estudi General (1300)", *Coneixes la teva ciutat...? Reculls d'Història*, Lleida, 45-62.
- CABEDO, MESTRE 2000
M. Cabedo, M. Mestre, "Gestió de la documentació en el trasllat de les col·leccions del Museu Episcopal de Vic", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 26 d'abril de 1999*, Girona, 299-305.
- CANARACHE, 1967
V. Canarache, *Le Musée d'Archéologie. Constantza*, Bucarest.
- CARRERAS *et al.* 1984
T. Carreras, M. A. Casanovas i T. Llecha, "Guia breu del visitant", *Arrels de la Catalunya Mil·lenària. Cinquanta anys del Museu Arqueològic de Barcelona (1935) i setanta-cinc de les excavacions d'Empúries (1908)*, Barcelona, 74-78.
- CASTANY 1981
J. Castany, "El neolític a la comarca d'Osona. Les Gruiteres", *El neolític a Catalunya, Taula rodona de Montserrat (maig 1980)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 137-144.
- CERDEÑO 1978
M. L. Cerdeño, "Los broches de cinturón peninsulares de tipo céltico", *Trabajos de Prehistoria*, 35, 280-306.
- CIRICI, MANENT 1982
A. Cirici, R. Manent, *Museus d'art catalans*, Barcelona.
- COMPANY, TARRAGONA 1993
X. Company, J. Tarragona, "Notes introductòries", *Museu Diocesà de Lleida. Catàleg. Exposició Pulchra. Centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida, 15-18.
- CORZO 1989
R. Corzo, *Visigòtic y prerrománico. Historia del Arte*, 16, Madrid.
- COSTAFREDA *et al.* 1988
A. Costafreda, J. Gallart i A. Llusa, "Estudi dels materials del jaciment de la Serra, del Bronze Final (Puigverd de Lleida, Segrià)", *Recerques Terres de Ponent*, IX, 49-61.
- CTMLCATMC 1981
Comissió Tècnica de Museus Locals i Comarcals de l'Associació de Treballadors de Museus de Catalunya, *Els Museus de Catalunya. Aproximació a la seva problemàtica. Un exemple concret: els museus del Penedès*, Barcelona.
- DALMASES, PITARCH 1986
N. de Dalmases, A. J. Pitarch, *Història de l'Art Català. Volum I. Els inicis i l'Art Romànic. S. IX-XII*, Barcelona.

- DAURA, PARDO 1983
A. Daura, D. Pardo, "El material arqueològic del Museu de Cardona. Aproximació al passat arqueològic del terme cardoní", *Cardona. Patronat Municipal de Museus, butlletí*, 2, Cardona, 15-34.
- DÍAZ 1984
E. Díaz, *Guía del Museo de Bellas Artes de Castelló*, Castelló.
- DÍAZ 1985
A. Díaz, *Capiteles corintios romanos de Hispania. Estudio-catálogo*, Madrid.
- DÍEZ-CORONEL, GONZÁLEZ 1996
L. Díez-Coronel, J. R. González, "El jaciment tardoromà dels Morulls (Gerb, Os de Balaguer)", *Miscel·lània Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*. Lleida, 45-66.
- DD.AA. 1977
DD.AA., *10 años de labor, 1966/1976*, Vitoria.
- DD.AA. 1990
DD.AA., *Museo de Teruel. Diputación Provincial de Teruel*, Teruel.
- DD.AA. 1996
DD.AA., *Catalunya Romànica. XVI. La Ribagorça*, Barcelona.
- DD.AA. 2002
DD.AA., *El patrimoni cultural de la Diputació de Lleida*, Lleida.
- DD.AA. 2004
DD.AA., "Debat", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, 2003, Lleida, 353-369.
- DOMÍNGUEZ *et al.* 1984
A. Domínguez, M. A. Magallón, M. P. Casado, *Carta Arqueológica de España. Huesca*, Saragossa, 96-97.
- DURAN 1962
A. Duran, *El Museu Comarcal de Cervera*, Barcelona.
- ENRICH 2000
R. Enrich, "Què en fem de les col·leccions? Museus locals, museus pluridisciplinars", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 26 d'abril de 1999*, Girona, 283-289.
- ESCORTELL 1978
M. Escortell, *Catálogo de las salas de arte prerrománico del Museo Arqueológico. Oviedo*, Oviedo.
- FABRE *et al.* 1985
G. Fabre, M. Mayer, I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne. II. Lérida*, París.
- FERNÁNDEZ-CHICARRO, FERNÁNDEZ 1980
C. Fernández-Chicarro, F. Fernández, *Catálogo del Museo Arqueológico de Sevilla. II. Salas de Arqueología Romana y Medieval*. Madrid.
- FERNÁNDEZ, GIRALT 1995
M. Ferrández, J. Giralt, *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell. Núm 8. Jornades museístiques "Museu i societat". La projecció social dels Museus Locals i Comarcals*, Tàrrrega, 111-129.
- FIGUERAS 2000
A. Figueras, "Un referent per al patrimoni local. L'experiència del Museu Comarcal Salvador Vilaseca, Reus", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 26 d'abril de 1999*, Girona, 269-273.
- FILELLA *et al.* 1994
M. A. Filella *et al.* (coord.), *Guia Didàctica de la Sala d'Arqueologia. Dossier del Professor*, Lleida.
- FRESQUET 1995
J. Fresquet, "La tensió entre arquitectura i projecte", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 9, Lleida, 21-22.
- GALLART 1982
J. Gallart, *La necròpoli d'incineració de la Pena, Torregrossa (les Garrigues)*, tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, inèdita.
- GALLART *et al.* 1985
J. Gallart, E. Junyent, A. Pérez, N. Rafel, *L'Arqueologia a la ciutat de Lleida 1975-1985*, Quaderns de Divulgació Ciutadana "La Banqueta", 5, Lleida.
- GALLART 1986
J. Gallart, "Avenç de l'estudi de la necròpolis d'incineració de la Pena (Torregrossa, el Pla d'Urgell)", *Quaderns d'Arqueologia del grup de Recerques de La Femosa*, 3, 5-32.
- GALLART, JUNYENT 1986
J. Gallart i E. Junyent, "El jaciment del Bronze Final de Rocaferida (Sarrocà de Lleida, Segrià)", *VI Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, 115-126.
- GALLART, JUNYENT 1989
J. Gallart i E. Junyent, *Un nou tall estratigràfic a la Pedrera, Vallfogona de Balaguer-Térmens, La Noguera, Lleida*, "Espai/Temps", 3, Quaderns del Departament de Geografia i Història de l'Estudi General de Lleida, Lleida.
- GARCÉS 1983
I. Garcés, *Els materials arqueològics del poblat de "Masada de Ratón" (Fraga, Osca)*, tesina de llicenciatura inèdita, Lleida.
- GARCÉS 2001
I. Garcés, "Els sons del ferro a la Noguera Antiga", *La Noguera Antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*, Balaguer, 116-137.
- GARCÉS, JUNYENT 1988
I. Garcés i E. Junyent, "El poblat dels camps d'urnes i ibèric de Vilars (Arbeca, les Garrigues)", *Tribuna d'Arqueologia*.

- GARCÉS *et al.* 1991a
I. Garcés, J. R. González, J. I. Rodríguez, “*El jaciment en cova dels camps d’urnes tardans de geguïns (Les Avel·lanes i Santa Linya, la Noguera, Lleida)*”, treball inèdit.
- GARCÉS *et al.* 1991b
I. Garcés, E. Junyent, A. Lafuente i J. B. López, “El sistema defensiu de Els Vilars (Arbeca, les Garrigues)”, *Simposi Internacional d’Arqueologia Ibèrica. Fortificacions, la problemàtica de l’ibèric ple*, Manresa, 183-197.
- GARCÉS *et al.* 1993
I. Garcés, L. Marí, J. Pérez i J. M. Puche, “Ocupacions de tradició del bronze recent i dels camps d’urnes tardans al Tossal de les Tenalles de Sidamon”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 3, 249-285.
- GIP 2003
Grup d’Investigació Prehistòrica, “Caballos y hierro. El campo frisio y la fortaleza de «Els Vilars d’Arbeca» (Lleida, España), siglos VIII-IV a.n.e.”, *Chevaux-de-frise i fortificació en la primera edat del ferro europea*, Lleida, 27-29 de març de 2003, Lleida, 233-274.
- GONZÁLEZ 1982
J. R. González, “La Secció d’Arqueologia. El Museu Arqueològic de l’Institut d’Estudis Ilerdencs”, *Coneixes la teva ciutat...? 3. Hospital de Sta. Maria*, Lleida, 9-12.
- GONZÁLEZ 1983
J. R. González, “Josep Alfons Tarragó i l’Arqueologia”, *Ilerda XLIV. Miscel·lània Homenatge a Josep Alfons Tarragó i Pleyán*, Lleida, 39-48.
- GONZÁLEZ 1984
J. R. González, “El Museu Arqueològic”, *Les Pedres. Recull d’informació arqueològica*, 16, Lleida.
- GONZÁLEZ 1986a
J. R. González, “Exordi o el perquè d’aquesta publicació”, *Setmana d’Arqueologia Medieval (Resums de les conferències). XXX Aniversari del Museu Arqueològic*, Lleida, 9-20.
- GONZÁLEZ 1986b
J. R. González, *Projecte d’ampliació de l’espai físic de la Secció d’Arqueologia*, inèdit, Lleida.
- GONZÁLEZ 1987
J. R. González, “La sección de arqueología del IEI: cuarenta y dos años de arqueología leridana”, *Caesar-augusta*, 64, Saragossa, 221-232.
- GONZÁLEZ 1988a
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1987. IEI*, Lleida, 23-30.
- GONZÁLEZ 1988b
J. R. González, “Avanç de l’excavació realitzada a l’interior de l’església de Sant Joan”, apèndix addicional de J. Lladonosa, F. Tamarit, *Recull d’Història de Tèrrens*, Lleida, 237-242.
- GONZÁLEZ 1989
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, memòria inèdita de l’any 1988.
- GONZÁLEZ 1990
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1989. IEI*, Lleida, 27-36.
- GONZÁLEZ 1991
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1990. IEI*, Lleida, 30-41.
- GONZÁLEZ 1992
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1991. IEI*, Lleida, 46-71.
- GONZÁLEZ 1993
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1992. IEI*, Lleida, 37-47.
- GONZÁLEZ 1994a
J. R. González, “La investigació i la divulgació com a línies bàsiques de treball del Servei d’Arqueologia de l’IEI (Balanç dels deu primers anys de professionalitat: 1981-1991)”, *Actes. Ir. Congrés de Centres d’Estudis de Parla Catalana. Lleida, 19 i 20 d’abril de 1991*, Lleida, 109-127.
- GONZÁLEZ 1994b
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1993. IEI*, Lleida, 20-26.
- GONZÁLEZ 1995a
J. R. González, “El projecte museístic de la nova Sala d’Arqueologia de la Fundació Pública Institut d’Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida”, *Puig Castellar*, 6, Santa Coloma de Gramenet, 74-99.
- GONZÁLEZ 1995b
J. R. González, “Panorama dels museus a les comarques de Lleida”, *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 9, Lleida, 14-17.
- GONZÁLEZ 1995c
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1994. IEI*, Lleida, 57-64.
- GONZÁLEZ 1996
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1995. IEI*, Lleida, 67-78.
- GONZÁLEZ 1997
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1996. IEI*, Lleida, 73-82.
- GONZÁLEZ 1998
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1997. IEI*, Lleida, 65-79.
- GONZÁLEZ 1999
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1998. IEI*, Lleida, 69-87.
- GONZÁLEZ 2000
J. R. González, “Servei d’Arqueologia”, *Memòria 1999. IEI*, Lleida, 71-88.
- GONZÁLEZ 2003a
J. R. González, “L’arqueologia lleidatana no professional entre 1931 i 1975”, *L’arqueologia a Catalunya*

- durant la República i el Franquisme (1931-1975). *Actes de les Jornades d'Historiografia celebrades a Mataró els dies 24 i 25 d'octubre de 2002. Homenatge a Marià Ribes i Bertran (1902-1996) en el centenari del seu naixement...*, Mataró, 175-204.
- GONZÁLEZ 2003 b
J. R. González, "Làpida commemorativa de la col·locació de la primera pedra (22 de juliol de 1203)", *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, 242-250.
- GONZÁLEZ, PEÑA 1991
J. R. González, J. L. Peña, "El fossat: un nou element de la polioecètica ilergeta", *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*, Simposi Internacional d'Arqueologia ibèrica, Manresa, 6, 7, 8 i 9 de desembre de 1990, Manresa, 219-225.
- GONZÁLEZ, TARRAGONA 1991
J. R. González, J. Tarragona, "Els grafitis de la inscripció romana del presbiteri de la Seu Vella. Testimoni de la seva reutilització com a altar cristià", *Actes del Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida, 55-61, XI i XII.
- GONZÁLEZ, XANDRI 1995a
J. R. González, J. Xandri, "La realitat museística a les Terres de Lleida". *Urx. Revista Cultural de l'Urgell, Jornades museístiques "Museu i societat". La projecció social dels museus locals i comarcals*, 8, Tàrrrega, 47-67.
- GONZÁLEZ, XANDRI 1995b
J. R. González, J. Xandri, *Proposta museològica per reutilitzar l'església del monestir d'Avinyana. I Fase del Centre d'Arqueologia d'Avinyana de l'IEI (C.A.A.I.E.I.)*, inèdit, Lleida.
- GONZÁLEZ, XANDRI 2000
J. R. González, J. Xandri, "El Centre d'Arqueologia d'Avinyana: una realitat al servei de la divulgació de la metodologia històrica en general i del patrimoni del Baix Segre en particular", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 26 d'abril de 1999*, Girona, 197-207.
- GONZÁLEZ et al. 2002
J. R. González, M. P. Vázquez, J. M. Mata, J. L. Peña, J. I. Rodríguez, B. Colldeforns, "La presencia de hematites y la singular concentración de poblamiento de la primera edad del hierro en la confluencia de los ríos Cinca, Segre y Ebro", *Primer simposio sobre minería y metalurgia antigua en el SW europeo, Centre d'Arqueologia d'Avinyana, Seròs (Segrià, Catalunya, España) del 5 al 7 de Mayo de 2000*, La Pobla de Segur, 233-254.
- GTC-RATMC 1982
Grup Tècnic de Conservació-Restauració de l'Associació de Treballadors dels Museus de Catalunya, *Conservació-Restauració en els Museus de Catalunya*, Barcelona.
- GUERRERO 1976
A. Guerrero, *El Gabinete Numismático de Lérida*, Lleida.
- GUSI 1985
F. Gusi, "Introducción", *X Aniversario. 1975-1985. Servicio de Investigaciones Arqueológicas y Prehistóricas. Diputación de Castellón*, Castellón de la Plana, 7-9.
- IBARRONDO 1978
J. M. Ibarrodo, "Los antecedentes del Museo Arqueológico Provincial", *Guia del Museo Provincial de Arqueología de Álava*, Vitoria, 5-11.
- INIESTA et al. 1995
M. Iniesta, I. Lorés i A. Oliver, "Perspectives museístiques de la ciutat de Lleida", *Urx. Revista Cultural de l'Urgell. Jornades museístiques "Museu i societat". La projecció social dels Museus Locals i Comarcals*, 8, Tàrrrega, 29-46.
- JANER 1989
E. Janer, "El Museo Nacional de Arte Romano de Mèrida", *De Museus. Quaderns de Museologia i Museografia*, 2, Barcelona, 8-10.
- JUNYENT 1974
E. Junyent, "Acerca de la cerámica de barniz rojo aparecida en el área ilergeta", *Pyrenae*, 10, 109-133.
- JUNYENT 1982a
E. Junyent, "Tossal del Molinet, el Poal", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 256-257.
- JUNYENT 1982b
E. Junyent, "Els Vilars, Seròs-Aitona", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 266-267.
- JUNYENT 2002
E. Junyent, "El jaciment ibèric de Gebut (Soses)", *Catàleg de la Sala d'Arqueologia, Quaderns de la Sala d'Arqueologia*, 2, 39-42.
- JUNYENT, ALASTUEY 1991
E. Junyent, A. Alastuey, "La vaixella ilergeta de vernís roig", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, Lleida.
- LARA 1969-1970
F. Lara, "Historia del Museo Arqueológico de Lérida (Con el estudio de sus piezas más importantes)", *Ilerda XXX*, Lleida, 75-93.
- LARA 1974
F. Lara, *Lérida. Museo Arqueológico. IEI*, Lleida.
- LLADONOSA 1958
J. Lladonosa, "Localización de la antigua Universidad de Lérida a la luz de los nuevos hallazgos arqueológicos y documentales. Los hallazgos de 1954. II", *Acento*, 27-28, Lleida.
- LLADONOSA 1959
J. Lladonosa, *La ciutat de Lleida*, vol. III, Lleida.

LLINÀS 1987

J. Llinàs, "El projecte de remodelatge del Museu Arqueològic de Barcelona", *Revista de Museus*, Barcelona, 57-59.

LLOBET 1980

J. M. Llobet, "El sepulcre de Fossa de la Font de la Padruella (La Segarra)", *Recerques lleidatanes*, II.

LÓPEZ *et al.* 1995

A. M. López, S. Palomero, M. L. Menéndez, Consejo Científico Asesor, *Museo sefardí*, Madrid.

LORÉS 1995

I. Lorés, "Els Museus a Lleida", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 9, Lleida, 12-13.

MACIÀ (coord.) 1994a

M. Macià, *Quaderns didàctics de la Sala d'Arqueologia. Activitats d'aprenentatge I*, Lleida.

MACIÀ (coord.) 1994b

M. A. Filella, J. R. González, M. Macià, J. Markalain i C. Pastó, *Quaderns didàctics de la Sala d'Arqueologia. Activitats d'aprenentatge II*, Lleida.

MALUQUER 1958

J. Maluquer, *El yacimiento hallstático de Cortes de Navarra*, Pamplona.

MALUQUER 1971

J. Maluquer, *Museo monográfico de Ullastret*, Barcelona.

MALUQUER *et al.* 1960

J. Maluquer, A. M. Muñoz i F. Blasco, *Cata estratigràfica en el poblado de La Pedrera en Vallfogona de Balaguer, Lérida*, Barcelona.

MARCET 1984

R. Marcet, "Reserva", *Arrels de la Catalunya Mil·lenària. Cinquanta anys del Museu Arqueològic de Barcelona (1935) i setanta-cinc de les excavacions d'Empúries (1908)*, Barcelona, 98.

MARINÉ, TERÉS 1991

M. Mariné, E. Terés, *Museo de Ávila 1986-1991. Exposición del 18 de mayo al 31 de julio de 1991*, Ávila.

MARÍ 2002

L. Marí, "El jaciment del Romeral", *Catàleg de la Sala d'Arqueologia, Quaderns de la Sala d'Arqueologia*, 2, 89-92.

MARÍ, GARCÉS 1988

L. Marí i I. Garcés, "Una cisterna pre-ibèrica al tossal de les tenalles (Sidamon)", *Grup de recerques de les terres de Ponent*, IX, 7-17.

MAYA 1981

J. L. Maya, "Yacimientos de las edades del bronce y hierro en la provincia de Lérida y zonas limítrofes", *Miscel·lània homenatge al professor Salvador Roca i Lletjós, Institut d'Estudis Ilerdencs*, Lleida, 321-376.

MAYA 1982

J. L. Maya, "Dos necrópolis de incineración en el Bajo Segre: Llardecans y La Femosa", *Ilerda*, XLIII, Lleida, 119-152.

MAYA *et al.* 1975

J. L. Maya, L. Díez-Coronel i A. Pujol, "La necrópolis tumular de incineración de Pedrós, Serós (Lérida)", *XIII Congreso Nacional de Arqueología (Huelva 1973)*, Saragossa, 611-622.

MAYA *et al.* 1998

J. L. Maya, F. Cuesta i F. J. López, *Genó: un poblado del Bronze Final en el Bajo Segre (Lleida)*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

MAYA *et al.* 2002

J. L. Maya, F. J. López, J. R. González, E. Junyent i J. I. Rodríguez, "Excavaciones (1981-1983) en el poblado de Carretelà (Aitona, Segrià, Lleida)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12, Lleida, 151-233.

MEDINA 2000

J. Medina, *Informe i memòria de l'excavació portada a terme al jaciment de l'Ermida de la Mare de Déu de Carrassumada. Abril-Juny 1999*, memòria inèdita.

MEDINA 2001

J. Medina, *Memòria dels treballs arqueològics portats a terme al castell de Tèrmens. Any 1998*, memòria inèdita.

MENÉNDEZ 2000

F. X. Menéndez, "Reflexions entorn dels moviments de col·leccions entre museus", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 26 d'abril de 1999*, Girona, 243-252.

MONTANER 1987

J. M. Montaner, "Esquema d'història de l'arquitectura de museus a Catalunya", *Revista de Museus*, Barcelona, 43-55.

MONTANYÀ 1982

R. Montanyà, "L'estació hallstática de la Roca del Call a Ponts (Lleida)", *Recerques Terres de Ponent*, III, Tàrraga, 139-152.

MONTSERRAT *et al.* 1982

R. M. Montserrat, E. Morral i E. Porta, *Sistema de documentació per a museus*, Barcelona 1982.

MOREL 1981

J. P. Morel, *Céramique campanienne: Les Formes*, vol. I (textes) i II (planches), École française de Rome, Roma.

MORRAL 1987

E. Morral, "Entrevista a tres arquitectes", *Revista de Museus*, Barcelona, 69-71.

MORRAL 2000

E. Morral, "Les col·leccions, són el fonament dels museus?", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals*

- i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 18 d'abril de 1999*, Girona, 225-229.
- NAVARRO 1995a
J. Navarro, "La difusió dels museus monogràfics: el cas del Museu d'Art Jaume Morera", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 9, Lleida, 101-110.
- NAVARRO 1995b
J. Navarro, "La difusió en els museus", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 9, Lleida, 18-20.
- NOLLA 1983
J. M. Nolla Brufau, "El conjunt monumental d'Empúries", *Revista de Museus*, 1, Barcelona, 35-42.
- NOS 1986
R. Nos, "El Museu de Zoologia de l'Ajuntament de Barcelona, en l'etapa actual de renovació", *Revista de Museus*, Barcelona, 101-107.
- OGEL 1989
L. Ogel, "El Musée de Préhistoire d'Ornac-l'Aven a l'Ardèche", *De Museus. Quaderns de Museologia i Museografia*, 2, Barcelona, 86-89.
- OSABA 1960
B. Osaba, *Historial del Museo Arqueológico de Burgos*, Burgos.
- PALOL 2002
P. de Palol, "El jaciment del Bovalar", *Catàleg de la Sala d'Arqueologia, Quaderns de la Sala d'Arqueologia*, 2, 107-111.
- PANTORBA 1969
A. de Pantorba, *Guia del Museo del Prado. Estudio histórico y crítico*, Madrid.
- PEIG 1994
C. Peig, "Capitell i base d'Artesa", *Catalunya Romànica. XVII. La Noguera*, Barcelona, 203-204.
- PEIRET, BALADA, BENADES 1986
J. Peiret, R. Balada, J. Benades, *Museu del Montsià*, Amposta.
- PEÑA 1988
J. L. Peña, *Las acumulaciones cuaternarias de los llanos leridanos. Aspectos generales e itinerarios de campo*, Lleida.
- PETIT 2001
M. A. Petit, "Els primers pagesos i ramaders", *La Noguera Antiga. Des dels primers pobladors fins als visgots*, Balaguer, 46-61.
- PITA, DíEZ-CORONEL 1968
R. Pita, L. Díez-Coronel, *La necrópolis de Roques de Sant Formatge, en Seròs (Lérida)*, Excavaciones Arqueológicas en España, 59, Madrid.
- PLADEVALL 1997a
A. Pladevall, "Fons d'art romànic del Museu Diocesà de Lleida", *Catalunya Romànica. XXIV. El Segrià. Les Garrigues. El Pla d'Urgell. La Segarra. L'Urgell*, Barcelona, 201-208.
- PLADEVALL 1997b
A. Pladevall, "Naixement i formació dels Museus Diocesans de Catalunya", *Els Museus Diocesans de Catalunya*, Solsona, 7-24.
- PLENS 1986
M. Plens, *La necrópolis de La Pedrera*, tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, inèdita.
- POPE-HENNESSY 1976
J. Pope-Hennessy, "Introduction", *British Museum Guide*, Londres, 7-8.
- POZO, TORRES 1991
F. Pozo, J. A. Torres, "Museo de Almería. (Anteproyecto, 1990)", *El Museo como foco cultural en la ciudad. VII Congreso Internacional de la Federación Mundial de los Amigos de los Museos. Actas. Córdoba, 2-6 abril 1990*, Madrid, 75-76.
- PRADA 1982
A. Prada, "El yacimiento de Serra del Mariotxo (Torres de Segre, Lleida)", *Ilerda*, XLIII, 245-253.
- PUERTAS 2000
M. Puertas, "Territorialitat i serveis. El Servei d'Atenció als Museus (SAM) de Girona", *Actes del 2n Congrés Català de Museus Locals i Comarcals. Celebrat a Arbúcies, Girona, Olot i Terrassa els dies 15, 16, 17 i 18 d'abril de 1999*, Girona, 215-220.
- PUIG 1993
I. Puig, "El Museu Diocesà de Lleida. Un recorregut històric", *Museu Diocesà de Lleida. Catàleg. Exposició Pulchra. Centenari de la creació del Museu 1893-1993*, Lleida, 23-29.
- QUERRE *et al.* 1971
J. Querre, R. Pita i H. Sarny, "Rapport sur le campagne de fouilles (Juillet 1967) Village ibérique de Pilaret de Santa Quitèria", *Ilerda* XXXII, 167-177.
- RAMOS 1987
R. Ramos, *Museo Arqueológico Municipal "Alejandro Ramos Folqués"*, Elx.
- RIBES 2002
J. L. Ribes (ed.), *Sala d'Arqueologia. Catàleg, Quaderns de la Sala d'Arqueologia 2*, Lleida.
- RIPOLL 1970
E. Ripoll, "Monumentos, Museos y Excavaciones Arqueológicas", *Actas de la III Asamblea de Instituciones de Cultura de las Diputaciones Provinciales. Barcelona, 1968*, Barcelona, 243-274.
- RODRÍGUEZ 1982
J. I. Rodríguez, "El magatzem i el laboratori de la Secció d'Arqueologia", *Coneixes la teva ciutat...? Hospital de Sta. Maria*, 3, Lleida.

RODRÍGUEZ 1986

J. I. Rodríguez, "La Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Lleida). Noves dades sobre l'edat del ferro al Baix Segre", *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà 1984)*, Puigcerdà, 127-134.

RODRÍGUEZ 1991

J. I. Rodríguez, "Algunes dades sobre l'edat del ferro al Segrià: el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp) i altres del seu entorn", *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, Barcelona, 77-86.

ROVIRA 1984

J. Rovira, "Petita història d'uns fets i unes persones", *Arrels de la Catalunya Mil·lenària. Cinquanta anys del Museu Arqueològic de Barcelona (1935) i setanta-cinc de les excavacions d'Empúries (1908)*, Barcelona, 54-63.

ROVIRA *et al.* 1997

J. Rovira, A. López, J. R. González i J. I. Rodríguez, "Solibernat: un model d'assentament protourbà en el bronze final de Catalunya. Síntesi de les campanyes 1981-1982", *Miscel·lània arqueològica (1996-1997)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 39-82.

RUEDA 1988

J. M. Rueda, *Guia de la Gabella. Museu Etnològic del Montseny*, Arbúcies.

SANGENÍS 1975

J. C. de Sangenís, "Presentación", *Catálogo del Museo de Arte "Jaime Morera" de Lérida*, Lleida, 7-8.

SAULA 1992

O. Saula, *Memòria de l'excavació arqueològica al castell de Tèrmens. 1991-1992*, inèdita.

SAULA 1993

O. Saula, "Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell. (I) Les primeres intervencions i l'Institut d'Estudis Catalans", *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, 5, Tàrraga, 51-61.

SEGURA 2000

J. M. Segura, "El Museu Arqueològic Municipal C. Visedo Moltó. Història d'una Institució", *Catàleg. Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó. Alcoi*, Alcoi, 143-171.

SM: JARDÍ, JUNCOSA 1999

Servei de Museus: E. Jardí, G. Juncosa, *Guia de Museus de Catalunya*, Barcelona.

SOLANILLA 1992

V. Solanilla, *Col·leccions pre-colombines als museus de Catalunya*, Barcelona.

SOLÍAS 1983

J. M. Solías, "Arqueologia d'Arenys de Mar", *Museu d'Arenys de Mar*, Barcelona.

TARRAGÓ 1944

J. A. Tarragó, "Materiales de arqueología de la ciudad de Lérida", *Ilerda*, II, fasc. II, Lleida, 391-435.

TARRAGÓ, DíEZ-CORONEL 1981

J. A. Tarragó, L. Díez-Coronel, "La excavación arqueológica del Palacio de la Pachería de Lérida y su Museo", *Miscel·lània Homenatge al Professor Salvador Roca i Lletjós*, Lleida, 405-469.

TARRAGONA 1997

J. Tarragona, "El Museu Diocesà de Lleida", *Els Museus Diocesans de Catalunya*, Solsona, 41-55.

TARRATS 1977

F. Tarrats, "El laboratori d'arqueologia (planta 4.ª)", *Guia del Museu de Badalona*, Badalona, 44-45.

TARTERA, VIDAL 2003

E. Tartera, A. Vidal, "Intervencions arqueològiques a Lleida durant els anys 2001 i 2002", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, Lleida, 375-391.

TEN *et al.* 1976

R. Ten, E. Morral, D. Miquel i C. Llobet, "El museu d'Història: un servei a la ciutat. Una opinió dels col·laboradors", *Arrahona. Publicació del Museu d'Història de Sabadell*, II època, 2, Sabadell, 61-66.

TREINEN-CLAUSTRE *et al.* 1981

F. Treinen-Claustre, J. Guilaine i J. Vaquer, "Le néolithique de la Catalogne du nord", *El neolític a Catalunya, Taula rodona de Montserrat (maig 1980)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 209, 225.

VÀZQUEZ 1994

M. P. Vázquez, "El Poblament de l'edat del Bronze en el Segrià: evolució i organització del territori", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 4, Lleida, 67-116.

VÀZQUEZ 2001

M. P. Vázquez, "Les necròpolis dels camps d'urnes del bronze, ferro i època ibèrica del Baix Segre. Aspectes cronològics i rituals", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10, Lleida, 65-101.

VÀZQUEZ *et al.*, en premsa

M. P. Vázquez, J. R. González, J. Medina, J. M. Mata, J. I. Rodríguez, "Actividades siderúrgicas en el yacimiento de la Primera Edad del Hierro de la Serra del Calvari (La Granja d'Escarp, Segrià, Lleida), II Simposio sobre minería y metalurgia históricas en el sudoeste europeo, Madrid 24, 25 y 26 de junio de 2004.

VILASECA 1954

S. Vilaseca, "Hallazgos de la Primera Edad del Hierro, en els Reguers (Albi)", *Ilerda*, XVIII, Lleida, 135-142.

VILLALÓN 1985

M. C. Villalón, *Mérida visigoda. La escultura arquitectónica y litúrgica*, Badajoz.

VITTI 1989

M. Vitti, "El Museo Archeologico di Siracusa "Paolo Orsi", *De Museus. Quaderns de Museologia i Museografia*, 2, Barcelona, 22-31.